VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS
ARCHITEKTŪROS FAKULTETAS
ARCHITEKTŪROS PAGRINDŲ IR TEORIJOS KATEDRA

Gaudrė Žebenkaitė

VILNIAUS SENAMIESČIO BAŽNYČIŲ APLINKOS PLANINĖ ERDVINĖ RAIDA
DEVELOPMENT OF LAYOUT AND SPACE IN THE SETTINGS OF THE CHURCHES IN THE OLD TOWN OF VILNIUS

Architektūros istorija ir teorija programa, valstybinis kodas **621U95001**
Menotyra mokslo kryptis

Vadovas: prof. dr. J. Jurevičienė
Katedros vedėjas: prof. dr. R. Buivydas

Vilnius, 2010

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Architektūros fakultetas
Architektūros pagrindų ir teorijos katedra

ISBN ISSN
Egz. sk. ……..
Data ….-….-….

Architektūros istorijos ir teorijos studijų programos baigiamasis magistro darbas
Pavadinimas: Vilniaus senamiesčio bažnyčių aplinkos planinė erdvinė raida
Autorė: Gaudrė Žebenkaitė **Vadovas:** prof. dr. J. Jurevičienė

Kalba
lietuvių

Anotacija

Tiriamasis darbas nagrinėja Vilniaus senamiesčio bažnyčių aplinkos planinę erdvinę raidą svarbiausių epochų kaitoje. Pagrindinis darbo tikslas – atskleisti Vilniaus senamiesčio bažnyčių aplinkos erdvinės planinės raidos ypatumus, raidos tradiciją, šventorių vaidmenį miesto aplinkoje, nagrinėjant ne tik šventorius, bet ir visą artimiausią bažnyčios (kaip komplekso dalies) aplinką.

Baigiamajame darbe apibrėžiamos su nagrinėjamais objektais susijusios sąvokos, tyrimo ribos, reikšmingiausieji aspektai ir objektai. Tyrimas atskleidžia, kad Vilniaus senamiesčio šventorius – tai viešoji erdvė, turinti būdingus elementus ir savybes. Šie elementai sudaro laisvai stovinčių pastatų ir statinių, monumentaliosios dailės kūrinių, mažosios architektūros elementų, želdynų grupes. Apibūdinti Vilniaus senamiesčio šventorių formavimo tradicijos ypatumai, jos erdvinė architektūrinė raiška, pokyčiai dabartiniame laikotarpyje. Nustatyta, jog šiuo metu dalis Vilniaus senamiesčio šventorių yra praradę savo pirminę funkciją ir tapę daugiafunkciais urbanistiniais dariniais.

Darbo apimtis – 96 p. teksto be priedo, 63 iliustr., 9 lent., 67 bibliografiniai šaltiniai. Atskirai pridedamas darbo priedas.

Prasminiai žodžiai: Bažnyčios aplinka, šventorius, planinė erdvinė raida, Vilniaus senamiestis, aikštė, erdvės formantas.

© STUDIJŲ DIREKCIJA

Vilniaus Gediminas Technical University
Faculty of Architecture
Department of Architectural Fundamentals and Theory

ISBN ISSN
Copies No. ……..
Date ….-….-….

Master's thesis of Architectural Fundamentals and Theory study programme

Pavadinimas: Development of Layout and Space in the Settings of the Churches in the Old Town of Vilnius

Author: Gaudrė Žebenkaitė **Executive:** prof. dr. J. Jurevičienė

Thesis language
Foreign (English)

Annotation

The master thesis analyses the development of layout and space in the settings of the churches in the old town of Vilnius in the most important epochs. The main object of the thesis is to reveal the peculiarities, development tradition of layout and space in the settings of the churches, the role of the churchyard in the environment of the old town. The thesis analyses churchyards and the inner circles of the churches also.

The master thesis determinables main conceptions, concerned with the main objects, investigation range, the most significant aspects. The analysis reveals the aspect of a churchyard as a public square, having typical characteristic elements. These elements compounds free-standing buildings, the fine arts, details of architecture, greenery groups.
The development tradition of layout and space in the settings of the churches, the role of the churchyard in the environment of the old town, the planar spatial expression of this tradition, changes in the main epochs are revealed. The thesis identifies, that nowadays a part of the settings lost their primary function and became a polyfunctional urban derivatives.

Thesis consist of: 95 p. Text without extras, 62 pictures, 9 tables, 69 bibliographical entries. Appendixes included separately.

Prasminiai žodžiai: the settings of the church, churchyard, layout and space, development, the old town of Vilnius, square, formant

© STUDIJŲ DIREKCIJA

ĮVADAS 5
I. BAŽNYČIŲ ŠVENTORIŲ RAIDA MIESTO APLINKOJE 10
Šventorių formavimosi istorinės ištakos 10
Ankstyvosios bažnyčios aplinka, erdvė ir jos semantika 12
Šventorių raida XIII–XX a. Europoje 13
Šventorių formavimo tradicija Lietuvoje. Pagonybės apraiškos miesto aplinkoje 14
Laidojimo tradicija šventoriuose 16
Skyriaus apibendrinimai 17
II. KATALIKŲ BAŽNYČIŲ ŠVENTORIŲ BŪDINGIEJI ELEMENTAI IR SAVYBĖS 18
1. Bažnyčių, esančių Vilniaus miesto gynybinės sienos teritorijoje, aplinka 18
2. Bažnyčių, esančių buvusiuose istoriniuose priemiesčiuose, aplinka 48
3. Bažnyčių, esančių Vilniaus pilių teritorijoje, aplinka 58
4. Skyriaus apibendrinimai 60
5. Būdingos erdvių sandaros savybės svarbiausiuose laikotarpiuose 62
III. STAČIATIKIŲ IR KITŲ KONFESIJŲ MALDOS NAMŲ ŠVENTORIŲ BŪDINGIEJI ELEMENTAI IR SAVYBĖS 69
1. Bažnyčių, esančių Vilniaus miesto gynybinės sienos teritorijoje, aplinka 69
2. Bažnyčių, esančių buvusiuose istoriniuose priemiesčiuose, aplinka 79
3. Skyriaus apibendrinimai 81
4. Būdingos erdvių sandaros savybės svarbiausiuose laikotarpiuose 83
IŠVADOS 87
LITERATŪRA, ŠALTINIAI 89
Knygos, enciklopedijos, žinynai, straipsniai 89
Elektroniniai šaltiniai 91
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS 94
PRIEDAI 98

ĮVADAS

Darbo aktualumas. Įvairiose publikacijose bei mokslo darbuose yra nagrinėjama pasaulio bei Lietuvos mastu bažnyčių tūrinės struktūros ypatumai, fasadų plastika, planas, tačiau daugelyje jų mažai dėmesio skiriama planinei erdvinei šventorių struktūrai, ypač jos raidai. Neatsakoma į klausimą: koks bažnyčių šventorių vaidmuo būtent miesto aplinkoje, kaip stipriai šventorių planinė erdvinė struktūra pasikeitė svarbiausių laikotarpių kaitoje, kaip tai turėjo įtakos miesto urbanistinio audinio pokyčiams. Tai aktualu tiek moksliniu, tiek praktiniu aspektu, Vilniui sparčiai besiplečiant, atnaujinant senamiesčio viešąsias erdves, atkuriant ar naujai formuojant buvusius elementus. Į svarbius klausimus nėra pakankamai aiškaus atsakymo, tad išryškėja atliekamo tyrimo aktualumas, reikalingumas.

Darbo tikslas - atskleisti Vilniaus senamiesčio bažnyčių šventorių planinės erdvinės raidos ypatumus, raidos tradiciją, šventorių vaidmenį miesto aplinkoje, dėsningumus bei būdingus bruožus, nagrinėjant ne tik šventorius, bet apkritai visą artimiausią bažnyčios (kaip komplekso) aplinką, susietą su šventoriumi vizualiai ir funkciškai.

Darbo uždaviniai:

- Identifikuoti nagrinėjamus objektus;
- Išnagrinėti objektų šventorių formantus, jų tarpusavio sąveiką;
- Išanalizuoti objektų planinę erdvinę struktūrą, jos raidą;
- Atrasti esminius planinės erdvinės struktūros bruožus bei skirtumus skirtingomis epochomis: ikigotikiniu laikotarpiu, gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo, istorizmo laikotarpiais;
- Išanalizuoti, ar yra esminių skirtumų tarp rytų ir vakarų krikščionių kulto pastatų;
- Išanalizuoti, kiek šventorių planinėje erdvinėje struktūroje yra (jei iš viso yra) pagonybės reliktų.
- Ištirti, koks buvo šventorių erdvių santykis su kitomis bažnyčios posesijoje esamomis erdvėmis – vienuolynų, daržų, sodų, ūkinių kiemų erdvėmis.

Nagrinėjimo kryptys ir ribos. Nagrinėjimui pasirinkta senamiesčio (istorinio centro) riba – Pasaulio paveldo objekto apsaugos teritorija (351 ha), (1 priedas). Nagrinėjama bažnyčių, esančių šioje teritorijoje, aplinka.

Tyrimo metodai. Mokslo darbas susideda iš empirinių tyrimų bei teorinės refleksijos. Empiriniai tyrimai – tai išsamus objektų dokumentavimas, apimantis natūrinius, archyvinius tyrinėjimus, ikonografinės

medžiagos surinkimą, kryptingą bibliografijos paiešką. Teorinė refleksija siejama su hipotezės arba koncepcijos iškėlimu ir jos argumentuotu įrodymu, pasiremiant sukauptais empiriniais duomenimis. Analizė vyksta vedant nuo faktų prie apibendrinimų (indukcijos būdas). Ieškoma reiškinių ištakų, priežasčių, struktūrinių elementų ryšių.

Nagrinėjimo metodai pasirenkami atsižvelgiant į darbo pobūdį. Dalis metodų - tai įprasti *istorinis, aprašomasis-analitinis,* siekiant išsiaiškinti šventorių atsiradimo ir formavimosi tradiciją taikomas ir kitas – *semiotinis. Istoriniu* metodu objektas (bažnyčių aplinka) tiriamas, parodant istorinę raidą. Siekiant išryškinti skirtingų laikotarpių ir konfesijų bažnyčių šventorių panašumus bei skirtumus naudojamas *lyginamasis* metodas, kuris leidžia papildyti analizę objekto palyginimu su kitais objektais. *Komparatyvistiniu* metodu atliekamas lyginamasis istorinis skirtingų šalių arba epochų meno panašumų, sąveikų, įtakų tyrimas. *Struktūriniss* metodas prioritetą teikia objekto struktūros, ryšių tarp struktūrinių elementų ieškojimui.

Ikonografinis metodas šiame darbe suprantamas kaip metodas, kai objekto analizei naudojama vizualinė dokumentika (meno kūriniai, senos nuotraukos, kino dokumentai). *Semiotinis* metodas meno objektus tiria kaip ženklų sistemas (komunikacines arba prasmines). Dabartinei planinei erdvinei šventorių struktūrai, pastarųjų metų pokyčiams identifikuoti atliekami ir natūriniai stebėjimai.

Tiriant objektus daugiausia dėmesio skiriama šiems pagrindiniams aspektams:

- Struktūra, teritorijos morfologija;
- Erdvių pobūdis (uždaros, atviros, pusiau uždaros, pusiau atviros);
- Vizualiniai ryšiai (bažnyčios su kitais objektais, esančiais šventoriuje, su aplinka);
- Želdynai, jų lokalizacija;
- Mažoji architektūra;
- Planinis scenarijus, funkcija;
- Kompozicinės ašys;
- Erdvių akcentai, dominantės.

Darbo struktūra. Baigiamąjį magistro darbą sudarys įvadas, trys dėstymo dalys, apibendrinimas bei išvados, literatūros ir kitų informacijos šaltinių sąrašas, priedai.

Terminai ir santrumpos

Bažnyčių aplinka – artimiausia bažnyčios aplinka, esanti bažnyčios posesijos ir gretimų posesijų ribose.

Šventorius – teritorija aplink šventovę, bažnyčios aplinka, „ šventa žemė” . Ši sąvoka (angl. *churchyard*) neturėtų būti painiojama su kitomis, reiškiančiomis kapines, laidojimo vietas (angl. *graveyard, cemetery*). Šventorius paprastai yra aptvertas mūrine, akmenine, metalo aptvarų tvora, gali būti apsodintas gyvatvore. Esant tokiai apjuostai teritorijai, būtinai yra bent keli vartai, varteliai – pagrindiniai, šoniniai ar kt. [36]

Šventorius gali būti tiek taisyklingo, tiek netaisyklingo plano, kampuose kai kur stovi bokštai, mūriniai vartai, tarp bokštų – šventoriaus prieangis. Šventoriuje gali būti kapinės, kai kur būna apsodinta medžiais. Per didžiąsias šventes paprastai žmonės, negalintys patekti į bažnyčią, iškilmingų pamaldų klausosi šventoriuje. Atlaidų procesijos paprastai vyksta tik bažnyčios šventoriuje, iškilmingai einant aplink bažnyčią ir nešant relikvijas, adoruojant [36].

Bažnyčia (iš baltarusių ar sen. lenkų *božnica* – „ Dievo namai”) – krikščionių (katalikų ar protestantų) maldos namai. Šiame darbe bažnyčiai skiriama ir sinagoga, ir cerkvė.
Bažnyčia vadinami ne tik maldos namai, bet ir visa tikinčiųjų bendruomenė, organizacija, turinti hierarchinę struktūrą, reglamentuotas religines institucijas.
Religiniuose raštuose *bažnyčia* – tai pastatas, o didžiąja raide žodis *bažnyčia* vartojamas kalbant apie visą tikinčiųjų bendruomenę ir hierarchus.

Vilniaus senamiestis – Vilniaus miesto dalis, esanti kairiajame Neries krante į pietus nuo Pilies kalno. Tai vienas didžiausių Rytų Eurpos urbanistinių kompleksų, kuris pradėjo formuotis viduramžiais. Senamiesčio (istorinio centro) riba – Pasaulio paveldo objekto apsaugos teritorija (351 ha). Į UNESCO pasaulio kultūros paveldo sąrašą įtrauktas 1994 metais.

Altana (it. *altana*) - lengvas vasarinis pastatėlis sode, lapinė, pavėsinė [65].

Špitolė - viduramžių prieglauda, ligoninės pirmtakė vyravusi XVI - XVIII amžiais (Lietuvoje). Jomis naudodavosi tik beturčiai, pagyvenę, neįgalūs žmonės ir ligoniai [66].

Noviciatas –*(*lot. *novicius* – naujokas,naujas*)* vienuolyno novicijų patalpos [69].

Refektoriumas – (lot. *refectio* – atstatymas, poilsis) patalpa vienuolyne kur vienuoliai kartu valgo, refektoriumai kartu tarnauja ir kaip susirinkimo salės [68].

Kluatras – kluãtras (pranc. *cloître* — vienuolynas), uždaras keturkampis galerijos juosiamas vienuolyno kiemas [67].

Literatūros ir kitų šaltinių apžvalga

Iki šiol šventorių raida daugumoje teorinių Lietuvos ir užsienio autorių darbų yra nagrinėta tik fragmentiškai. Vilniaus miesto istoriniuose, urbanistiniuose ir architektūriniuose menotyriniuose tyrimuose plačiai analizuojama bažnyčių bei vienuolynų pastatų architektūra, tačiau jų aplinka atskleidžiama tik epizodiškai, dažniausiai aprašant statinių raidą teritorijoje. Šiuo požiūriu išskirtinis tyrimas yra atliktas istoriko Romualdo Firkovičiaus. Jo parengtose istorinėse apybraižose *„KULTO PASTATAI IR JŲ VIETOS VILNIAUS MIESTE. KATALIKŲ BAŽNYČIŲ IR VIENUOLYNŲ ISTORIJOS APYBRAIŽOS (XIII-XX A.)“ 1, 2, 3, 4 tomas, (istoriniai tyrimai, aut. R. Firkovičius, VVA, Vilnius 1991)* nagrinėjama tema visuose keturiuose tomuose atskleista ypač plačiai, daug architektūrologinio pobūdžio medžiagos. Bažnyčių aplinka, šventoriai detaliai aprašomi, nurodomi jų elementai, planinė raida. Mažai vaizdinės medžiagos, planų, tačiau tekstinė dalis itin išsami. Nėra medžiagos apie dabartinę būklę, kadangi tyrimas baigtas 1991 m.

Vilniaus šventorių raidos požiūriu svarbi medžiaga pateikiama atskiruose archeologų tyrimus apibendrinančiuose leidiniuose, visų pirma *L. Girlevičiaus „GYNYBAI PRITAIKYTI VILNIAUS SAKRALINIAI PASTATAI IR SAKRALINIŲ PASTATŲ ANSAMBLIAI XIV-XVIII AMŽIUJE (nuoroda į šaltinių sąrašą)* Dėmesys skiriamas sakralinių pastatų pritaikymui gynybai. Nemažai dėmesio skirta ryšio tarp planinės erdvinės struktūros bei gynybinės funkcijos paieškoms. Visiškai nėra bažnyčių bei šventorių planų, schemų. Daug archeologinio pobūdžio medžiagos.

Dalyje leidinių pateikiama istorinė kartografinė medžiaga leido atskleisti nagrinėjamojo objekto raidos dėsningumus. Tiriant pranciškonų vienuolyno ir šv. Trejybės bažnyčios aplinkos raidą, šio pobūdžio naudingos informacijos buvo leidinyje *„VILNIAUS BUVĘS PRANCIŠKONŲ VIENUOLYNAS IR ŠVENTOS*

TREJYBĖS BAŽNYČIA (brėžiniai)“ (aut. L. Žilevičius, VVA, Vilnius, 1988). Pagrindinė medžiaga – brėžiniai. Tačiau jie labai prastos būklės. Tekstinės informacijos beveik nėra.

Daug architektūrologinio pobūdžio medžiagos rasta *„VILNIAUS ŠV. DVASIOS (DOMINIKONŲ) BAŽNYČIOS“ istorinėje apybraižoje(aut. L. Legaitė, VVA, Vilnius, 1963).* Detaliai aprašoma bažnyčios šventoriaus elementai. Plačiai atskleidžiama planinė raida. Nėra medžiagos apie dabartinę būklę, kadangi archyvinė medžiaga 1963 metų.

V. Drėmos knyga“ DINGĘS VILNIUS” (“Vaga”, Vilnius, 1991) buvo naudinga dėl gausios vaizdinės medžiagos, tekstinė medžiaga ganėtinai išsamiai atskleidžia buvusią kai kurių objektų šventorių planinę struktūrą, daug retrospektyvinių vaizdų, vaizduojamosios dailės pavyzdžių (akvarelės, raižiniai, brėžiniai ir pan.). Pateikti planai mažo detalumo, teikia mažai informacijos apie šventorių planinę erdvinę raidą.

Nagrinėjant objektus, naudingos pirminės bendro pobūdžio informacijos rasta *“LIETUVOS ARCHITEKTŪROS ISTORIJOS”, I tome (red. J. Minkevičius, “Mokslas”, Vilnius, 1987) bei “LIETUVOS ARCHITEKTŪROS ISTORIJOS”, II tome (red. A. Lagunavičius, “Mokslo ir enciklopedijų leidykla”, Vilnius, 1994).* Mažai dėmesio skirta šventoriams, planinei erdvinei raidai. Nemažai pateikta planų, bendro pobūdžio informacijos. Tačiau daugiausiai dėmesio skirta pačioms bažnyčioms, jų architektūrinei, fasadų, interjero raidai.

R. Buivydo, J. Jurevičienės metodinėje priemonėje *Magistrantūros studijų programos ARCHITEKTŪROS ISTORIJA IR TEORIJA baigiamojo darbo (magistro tezių) rengimas (Vilnius, Technika, 2006)* išdėstyti bendrieji reikalavimai magistro baigiamajam darbui, pateiktos rekomendacijos apie darbo temos parinkimą ir aprobavimą, turinio struktūros ir darbo rengimo etapų modeliavimą, aprašyta darbo įforminimo ir gynimo procedūra.

Elektroninėje erdvėje naudingiausia medžiaga rasta I. Galvydytės koordinuotame puslapyje apie Lietuvos vienuolynus *http://vienuolynai.mch.mii.lt/.* Medžiaga bendro pobūdžio, aiški, aprašomojo pobūdžio, nėra visiškai išsami. Tačiau pateikta glausta informacija apie kiekvieną nagrinėjamą objektą. Medžiaga rinkta iš respektabilių šaltinių (PRI, LCVA, VAA, SAI archyvo).

Gausu vaizdinės medžiagos *“ARCHEOLOGIJOS ATLASE”, (2006, aut. G. Vaitkevičius, O. Valionienė, S. Sarcevičius).* Tai daugiau archeologinio pobūdžio medžiaga, natūrinių tyrimų suvestinė, daug naudingos informacijos, aiškiai pateikta chronologiškai.

Nemažai ganėtinai retai kituose šaltiniuose sutinkamos informacijos rasta knygoje *“PASIVAIKŠČIOJIMAI PO VILNIŲ IR JO APYLINKES” (A. H. Kirkoras, Vilnius, Mintis, 1991).* Nors ji daugiau aprašomojo pobūdžio, beletristinio stiliaus, tačiau informatyvi, idomi.

I. BAŽNYČIŲ ŠVENTORIŲ RAIDA MIESTO APLINKOJE

Šventoriaus raida apima ilgą istorinį laikotarpį. Didelis dėmesys turėtų būti skiriamas senovės Romai, kaip krikščionybės lopšiui, kadangi jau čia galima aptikti šventorių formavimo tradicijos ištakas. Šiame skyriuje aptariama bažnyčios šventoriaus raida, apžvelgiami istoriniai laikotarpiai nuo ankstyvosios krikščionybės iki mūsų laikų. Aptariama ne vien šventoriaus, bet apkritai visa artimiausios bažnyčios aplinkos (kaip komplekso), susietos su šventoriumi vizualiai ir funkciškai, raida.

Italijoje *piazza* (aikštė šalia bažnyčios) yra vienas svarbiausių urbanistinio audinio komponentų. Tai atvira erdvė, kuri mieste veikia integratyviai. Vienos su kitomis gatvėmis sujungtos *piazza* kuria erdvės ir perspektyvos pojūtį. Daugelis jų iki šiol išlaikiusios savo pirminę paskirtį, kai kurios dabar tapusios daugiafunkcėmis ir ypač mažesniuose miestuose perima centrinės aikštės vaidmenį. Čia telkėsi komercinė, religinė ir administracinė funkcijos. Tradicijos išlikusios nuo Romos laikų iki šių dienų [37].

Istoriškai labiausiai paplitęs šventoriaus naudojimas – pašventintiems laidojimams.Tad tokios kapinės šalia Dievo garbinimo vietų atsirasdavo kartu su pačiu pastatu (bažnyčia), tuo pat metu (VIII-XIV a.). XVIII−XIX a. nustota laidoti šalia bažnyčių dėl vietos stygiaus. Daugumoje Europos valstybių tai buvo draudžiama valdžios, dažnai ir dėl higienos priežasčių. Dalis šventorių buvo panaikinti, pvz. tiesiant naujas gatves. Dėl šios priežasties prarasta daug vertingų paminklų. Tam tikrais atvejais kūnai būdavo ekshumuojami ir kartu su antkapiais perkeliami į kitas vietas. Buvusių kapinių vietoje šalia bažnyčios sukuriamas parkas ar koks kitas žalias plotas, labiau tenkinantis miestiečių poreikius. Šiuo metu pasaulyje yra išlikę tik labai maža dalis bažnyčių, kurių šventoriuje vis dar būtų kapinės [36].

Šventorių formavimosi istorinės ištakos

390 m. e. metais krikščionims atsirado tik kiek labiau apčiuopiama galimybė skleisti laisvai savo tikėjimą. Krikščionybės toleravimas pirmiausiai leido atvirai reikšti savo religiją per struktūrą, vizualumą.

Krikščionių architektūra turėjo perteikti du šventus svarbiausius dalykus: mišias ir krikštijimo fenomeną. Pirmosios krikščionybės skleidimo vietos buvo privačiuose namuose, kadangi buvo veikiama slaptai. Praktiškai vienintelis charakteringas krikščionių objektas buvo kapinės. III amžiuje pastebėta, jog tokias kapines reikia prižiūrėti, perleisti kieno nors žinion, kadangi jose būdavę ir įvairių ligų, teršimo židinių. Atsakomybę prižiūrėti, administruoti kapines prisiėmė bažnyčia. Kai antžeminėje erdvėje esančių

kapinių nebeužtekdavo, krikščionys sekdavo pagonių romėnų bei žydų pavyzdžiu ir laidodavo žemėje, katakombose [19].

Šiaip ar taip, IX a. jau yra garantuotų įrodymų, kaip priemiesčio šventyklos buvo plečiamos. Popiežiaus *Damasus* pastangomis buvo leista steigti už tvirtovės (miesto) sienų (kankinių) bazilikas ir kapines kaip garbinimo vietą. Jo projektai padėjo fiziškai sujungti vietoves už sienos į beveik vieningą krikščionišką teritoriją Romoje. Kankinių ir kapinių bažnyčios, taip pat, kaip ir memorialinės bažnyčios su atsivežtiniais, nevietiniais reliktais, palaikais palaipsniui transformuodavosi į didesnius kompleksus. Juose jungdavosi keletas pagalbinių (šalutinių) liturgijos struktūrų, funkcijų, skirtų aptarnauti didėjančius piligrimų, maldininkų srautus ir besiplečiančių aplink juos gyvenamųjų vienetų. Toks darinys susidėdavo iš pagrindinės bažnyčios, koplyčių, vienuolynų, piligrimų nakvynės namų, ligoninių. Iš esmės tokios vietos gali būti suvokiamos kaip atskiri centrai, susisiejantys mieste.

Romos viduje, besivystanti krikščioniškoji urbanistinė topografija išryškėjo sulig galutine senatorių aristokratijos krikščionizacija, kuri buvo baigta V a. pačioje pradžioje. Bažnyčių dalyvavimas miesto gyvenime buvo itin sustiprintas ir tapo labiau pastebimas, bažnyčios tapo miesto dominantėmis, ypač kai stovėdavo ant kalvų ir buvo gerai matomos miesto siluete. IX a. tai jau buvo kompleksai, kuriuos sudarė pagrindas bažnyčia – vienuolynas – diakono valdos. Bažnyčios institucija savyje telkė komercines ir gyvenamąsias, rezidencines zonas mieste. Piligrimų skaičius stipriai ūgtelėjo VIII a. Tuomet šios institucijos buvo geriau, plačiau dokumentuojamos. Visgi dar mažai žinoma apie kompleksų konfigūraciją, sudėtines dalis.

Reikėjo naujų erdvių, kad sustiprintį bažnyčios struktūrinį ir fizinį dominavimą. Taigi IX a. pradžioje buvo išleistas popiežiaus manifestas apie viešą ir privačią erdves. Roma tapo miestu, kuriame buvo rodoma krikščionybės didybė ir galia, plačiai buvo tiekiamos įvairios paslaugos, apgyvendinimas piligrimams, tiek iš Rytų, tiek iš Vakarų. Įdomu tai, jog priemiestinės šventyklos ir katakombos išlaikė, išsaugojo savo svarbą bei reikšmingumą krikščionybės centre. Laikui bėgant pasislinko į miesto ribas ir tapo itin svarbiu ekstra-urbanistiniu branduoliu, pvz.: šv. Petro bazilikos kompleksas buvo apjuostas sienomis ir bokštais, kad sustiprintų naują – popiežiaus – Romą [19].

Ankstyvosios bažnyčios aplinka, erdvė ir jos semantika

Kas iki šiol buvo identifikuota, tai ekspresijos įvairovė: nėra vieno šablono, pagal kurį būtų kuriamas bažnyčios planas, jos pastatų išdėstymas, nors tam tikri elementai ir dominuoja.

Galima teigti, jog pagrindiniai principai visgi buvo keli: krikštyklos buvo integruotos į bažnyčios pastatą arba šliejosi prie jo, nors čia irgi įmanomos įvairios variacijos.

Nors bazilikos tipas ir buvo labai palankus krikščionių bažnyčiai, visgi kartais būdavo vykdoma ir tokio pastato konversija. Tai dažniausiai lėmė erdvės trūkumo veiksniai. Galimos reikalingos erdvės dažnai buvo ne vietoje, toli nuo pastato, neturėjo ryšio su juo. Buvo erdvės, kurią užėmė kapinės, išsidėsčiusios apie svarbiausius – kankinių – kapus. Kitos bažnyčios buvo planuojamos taip, kad atspindėtų tam tikrą simboliką, pavyzdžiui kryžiaus formos planas, rotondos.

Apskritimo formos planas turėjo astrologinę prasmę – tai buvo kosmoso išraiška, dangaus vaizdinys, taip pat galbūt buvo tam tikrų sąsajų su pirmaisiais kankiniais, kurie mirė cirke (*circus*). Erdvės tarp bažnyčių su kapinėmis buvo užpildytos žmonių kapais, kilmingųjų mauzoliejais. Yra svarstymų, jog galbūt apskrito plano bažnyčios buvo statomos kaip antžeminės katakombų versijos, dažniausiai planuojamos ant šventųjų kapų.

Ten, kur bažnyčios atsirasdavo ant jau buvusių šventovių, pagoniškoji praeitis buvo užgožiama naujos religijos. Dažnai tokios transformacijos buvo vykdomos ten, kur urbanistinė erdvė ir iki tol buvusi itin aktyvi. Vienas pavyzdžių, kai šventykla paverčiama bažnyčia – Romos panteonas.

Ankstyvoje krikščionybėje ne mažiau svarbus elementas bažnyčių aplinkoje – laisvai stovinti baptisterija [38].

Erdvių „sukrikščioninimas“ (angl. *christianization*) sukūrė miestus su naujais traukos centrais. Buvusios priemiestinės šventyklos dabar tapo židiniais, apie kuriuos formavosi turgūs, kūrėsi amatininkų dirbtuvės. Senovės Romos ir Ankstyvųjų viduramžių pasauliai buvo stipriai paliesti krikščionybės įtakos. Bažnyčia buvo didžiausia žemių savininkė [39].

Šventieji objektai ir šventosios vietos buvo supami kitų šventųjų zonų, kurios skyrėsi savo charakteriu ar svarba. Buvo sukuriama tarsi šventų vietų gradacija: pvz, bažnyčia stovi šventoriuje, koplyčia yra bažnyčioje, altorius yra koplyčioje. Religinės vietos teikė religinį išgyvenimą, patyrimą, bet tuo pačiu atspindėjo socialinę patirtį. Sakralinės erdvės visados būdavo dar sudalinamos taip, kad atspindėtų natūrą ir socialinę tvarką.

Sakralinės erdvės klausimas nesibaigia santykiais tarp parapijiečių. Tai taip pat santykis tarp bažnyčios ir šventoriaus, t.y. tarp erdvių, tarnaujančių ritualui ir laidojimui, tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Religinė erdvė gali būti tuo pačiu ir privati, ir vieša. Kaip ir bažnyčia, šventorius buvo viešoji erdvė, kurioje susirinkdavo bendruomenė. Bažnyčia ir šventorius tarnavo namų, komerciniams, bendruomeniniams, ceremoniniams tikslams [19].

Kadangi šventoriaus, kaip erdvės prigimtis yra vieša, susidarė situacija, jog dažniausiai jie yra komerciniame miesto centre, šalia svarbių turgaviečių ir faktas, jog daugelis šventorių buvo įtraukti į komercinę veiklą [40].

Šventoriai yra labai plačiai apibrėžiami. Gali stipriai skirtis tarp skirtingų kultūrų, geografinių zonų. Kalbant apie Vakarų Europą, šis terminas apima visas teritorijas šventintos žemės, identifikuojamos krikščioniškomis garbinimo struktūromis, kurios veikia kaip bendruomenės susirinkimo ir laidojimo vieta. Šiuo metu yra tendencija vartoti pakaitomis šiuos terminus: *churchyard, burial ground, graveyard,* nors jie apibūdina skirtingas vietas. Šiame skyriuje buvo aptarta bažnyčios aplinkos raida ikikrikščioniškoje Europoje [39].

Šventorių raida XIII–XX a. Europoje

Šiaurės Europoje šventorius visados randamas vietovėse, kuriose būdavo tam tikros ritualinės struktūros,kulto objektai, palaidojumų vietos. Todėl su tuo dažnai vėliau šventoriai siejami tautosakoje, kuriami įvairūs prietarai. Palyginimui vakarų Europoje randamas romėniškojo krikščioniškėjimo variantas. Čia itin svarbus kankinio kultas ir bažnyčių atsiradimas už miesto ribų ar šalia jo. XIX a. Anglijoje, atsiradus modernių kapinių sąvokai, kai kapinės iš bažnyčių šventorių buvo perkeltos už miesto ribų (dėl perpildymo, higieninių priežasčių) atsirado galimybės šventoriams įgyti naują paskirtį. Šventoriai tarnavo kaip viešų susibūrimų vieta, teisingumo ir šventumo teritorija [41].

Savaimingai susiklostę miestai buvo nereguliarūs, tik XIII a. pab, atsiradus naujai planuojamiems dariniams, reguliarus planas tampa populiarus. Išsiskiriant bažnytinei ir pasaulietinei valdžiai mieste susiformuoja slenkančio centro fenomenas. Galop mieste atsiranda keli centrai: **visuomeninis** – tai turgaus aikštė su rotuše ir **bažnytinis** centras su katedra. Tokių centrų – aikščių konfigūracija varijuoja pačiais netikėčiausiais būdais, bet principinė schema – kažkada viduryje stovėjęs pastatas „praryjamas“, integruojamas aplinkinio užstatymo: tiek katedros, tiek bažnyčios daugeliu atveju patiria šią ekspansiją.

Galbūt dėl šios priežasties C. Sitte (knygoje „*City Planning According To Artistic Principles*) kaip būdingą viduramžiams aikštės erdvės konstravimo dėsningumą pateikia laisvą aikštės vidurį – formavimo principą, tapatų Romos demokratijoms.

Renesanso epochos kultūra buvo miestietiška, todėl šis pereinamas laikotarpis organiškai įsikomponavo į aplinką, ją natūraliai keisdamas. Bendruoju atveju architektūros teoretikai ir praktikai iki XVI a. pr. rūpinosi utilitariais poreikiais (erdvios ir švarios aikštės, insoliacija, vandentiekis, sanitarinės higienos sąlygos) [30].

Dėl skirtumų tarp bažnyčios ir pasaulietinės valdžios vėlyvosios gotikos – renesanso epochose, pasak C. Sitte, „susiformavo ir savarankiški bažnytinės, pasaulietinės reprezentacinės ir turgaus aikščių tipai". Religinių apeiginių aikščių analizė rodo, kad komerciniai santykiai jose niekada visiškai neišnyko. Naujajame testamente aprašomas prekeivių išvarymo iš šventyklos epizodas Vakarų kultūros miestuose liko metaforiška siekiamybe. Bažnyčios šventoriuje buvo ir neretai yra prekiaujama (ypač religinių švenčių dienomis), netgi jei aikštėje nėra turgavietės. Kartais turgus įgydavo tokį svorį, kad net itin reikšmingų bažnyčių, stovinčių aikštėje, įtaka formuojant simbolinį aikštės krūvį nublankdavo (pagrindinį turgų Krokuvoje įkomponavus šalia Marijos bažnyčios, aikštė įgijo ne religinę, bet komercinę reikšmę) [31].

Šventorių formavimo tradicija Lietuvoje. Pagonybės apraiškos miesto aplinkoje

Vilniuje koncentravosi politinis, visuomeninis, kultūrinis ir apskritai visas dvasinis lietuvių gyvenimas. Čia, iki oficialaus krikščionybės priėmimo XIV a. pabaigoje, buvo pagoniško kulto centras su Perkūno šventykla ir amžinaja ugnimi, saugoma žynio. Senovės lietuviai garbino gamtos jėgas bei reiškinius, jie laikė dievybėmis žemę bei dangaus kūnus, garbino miškus, girias, vandenį bei ugnį, gyvius, ypač žaltį, turėjo savo apeigų vietas. Manoma, jog viena svarbiausių dievybių buvo Perkūnas, su juo siejama pagrindinė pagoniškojo kulto vieta Vilniuje – Šventaragio slėnis, lokalizuojamas Žemutinės pilies aplinkinėje teritorijoje. Jame stovėjusi Perkūno šventykla, kurioje degė žynių prižiūrima amžinoji ugnis ir buvo mirusiųjų palaikų deginimo vieta.

Lenkų metraštininko J. Dlugošo duomenimis, priimant krikščionybę naujai įsteigtos katedros bažnyčios altorius buvo pastatytas anksčiau minėtos šventyklos altoriaus ir degančios amžinos ugnies vietoje, tą ugnį užgesinus. Dabartiniu metu Vilniaus katedros požemiuose yra atrasti, kaip manoma, pagoniškos šventyklos grindiniai ir aukojimo židiniai [11].

Viduramžių teologas ir bažnyčios tėvas šv. Augustinas (354–430 m.), kurio idėjų ypač prisilaikė Lietuvoje įsikūrę pranciškonai, neprieštaravo, kad krikščioniškos bažnyčios būtų statomos pagoniškų šventovių vietose. Pagoniškoji šventykla buvo Aukštutinėje pilyje, kurios vietoje vėliau buvo pastatyta šv. Martyno bažnyčia; šventykla arba kulto vieta egzistavo ir šv. Jono bažnyčios sklype; Piatnickajos (šv. Paraskevijos) cerkvės vietoje stovėjusi „fermentacijos" dievo Rūgučio (Raugučios, Ragučio) šventykla. Bokšto gatvės apylinkėje – dievo Atlaiboso šventykla. Šventosios giraitės bei miškeliai turėjo būti šv. Onos bažnyčios ir Bernardinų sodo teritorijoje, šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios teritorijoje, šv. Trejybės cerkvės prie Aušros Vartų teritorijoje. Dažnai yra keliamas klausimas, buvo ar nebuvo Lietuvoje pagoniškų šventyklų (pastatų), stabų ar dievų atvaizdų, dar neturi aiškaus atsakymo, tačiau šio kulto apeigų vietų, šventų giraičių, ugniaviečių, be abejo buvo ir Vilniuje. Neretai juos galima atsekti miesto ir jo apylinkių mikrotoponimuose [8].

Kalbant apie Lietuvą, minėtina, kad Vilniuje dar XIV a. atsiradusi pirmoji turgavietė buvo šalia šv. Jonų bažnyčios, Vilniaus katedros aikštėje XIX a. vykdavo kasmetinės šv. Jurgio mugės [15]. Taigi čia galime pastebėti C. Sitte nagrinėto „slenkančio centro" fenomeno apraiškų: bažnytinis centras: katedra su aikšte, komercinis – turgaus aikštė prie šv. Jonų bažnyčios, administracinis – rotušė su aikšte.

Religinei apeiginei aikštei nuo viduramžių būdinga ne tik komercinė, bet ir rekreacinė paskirtis. Žodis *šventė* tradiciškai buvo siejamas su sakraliąja, o ne profaniška patirtimi. Rekreacijos reikšmė būdinga tokiems religinėje apeiginėje aikštėje lokalizuotiems įvykiams, kaip misterijos – vaidinimai, prieš ir po pamaldų vykstantiems tikinčiųjų susibūrimams, iš dalies Velykų, Devintinių ir kitoms procesijoms. Judėdama nuo vienos šventos vietos – bažnyčios, koplyčios, kryžiaus – link kitos, procesija neišvengiamai kirsdavo profaniškąsias miesto teritorijas ir įsiliedavo į kasdienį miesto šurmulį. K. Šešelgis religines apeigines baroko laikotarpio , t.y. XVII a. vid. – XVIII a. vid. aikštes vadina dekoratyvinėmis ir pabrėžia, kad jų plitimą skatino bažnyčios ceremonijų iškėlimas iš pastato vidaus į jo išorę. Galbūt griežtų ribų, skiriančių sakraliuosius ir sekuliariuosius ritualus bažnyčios aikštėje, tradiciniame mieste nebuvo.

Religinių apieginių aikščių (šventorių) paskirtis iš esmės pasikeitė iki XX a., t.y. iki tol, kol Vakarų visuomenėse ėmė daugėti nereligingų žmonių, savitai suvokiančių ir naudojančių religinę apeiginę erdvę. Vis dėlto erdvės desakralizaciją galima laikyti vienu reikšmingiausių ir ilgiausiai trukusių visuomeninės miesto erdvės transformacijos procesų. Pirmieji požymiai buvo pastebimi dar renesanso epochoje [31].

Erdvė yra vienas iš dinamiškiausių senamiesčio elementų. Stichinės nelaimės, karai ir nuolatinės rekonstrukcijos nuolat keitė erdvių pobūdį. Senamiestyje labai ryškus tiesioginis ryšys tarp pagrindinių pastatų ir pagrindinių erdvių (aikščių). Ryšių seka čia yra tokia: pagrindinis kelias – gatvė – svarbus pastatas – „individuali“ erdvė prie pastato [15].

Ankstyvojoje miesto raidoje (gotikos periode) bažnyčios buvo statomos atokiau, nes teritoriją apie jas paversdavo kapinėmis. Renesanso ir ankstyvojo baroko bažnyčios (šv. Kotrynos, šv. Teresės, Dominikonų) buvo statomos gatvių ir aikščių perimetre ir todėl labai su juo susijusios. Vėlyvajame baroke (XVIII a. antra pusė) bažnyčios statomos už miesto sienos, laisvoje teritorijoje kaip atskiri kompleksai. Per šimtmečius Vilniaus senamiestyje susiformavo policentrinė erdvės kompozicija. Miesto erdvės kompozicijos dinamika ir atvirumas visada buvo autonomiški: kompozicija tobulėjo esančios struktūros ribose dėl vidinių kokybės ir kiekybės pasikeitimų.

Šiuolaikiniam nereligingam miesto gyventojui religinė apeiginė aikštė visų pirma turi idealizuotą istorinę ir estetinę meninę reikšmę. Nors religinė tokių aikščių paskirtis išlieka, rekreacinė paskirtis darosi ne mažiau svarbi [31].

Laidojimo tradicija šventoriuose

Antkapiai buvo statomi tik bažnyčiose – garbingiausioje laidojimo vietoje, kur buvo laidojami įvairūs geradariai, didikai. Paprastose kapinėse antkapiai XV–XVI a. ar net XVII a. nėra statomi. Mada uždėti bent nedidelį šlifuotą akmenuką su užrašu, kad čia palaidotas vienas ar kitas asmuo, pradeda plisti tik XVIII amžiuje. Iki pat XVI a. antros pusės Bažnyčia kovojo, kad žmonės laidotųsi prie bažnyčių, t. y. šventoriuose - oficialiai paskirtose kapinėse. Žmonių nė kiek netrikdė kapinės miesto centre. Pasitaikydavo, kad šventorius iš dalies atlikdavo ir kitokias funkcijas, pavyzdžiui, turgaus aikštės – būtent šventoriuje vykdavo prekybos sandėriai, rengiami įvairūs susirinkimai. Nors Bažnyčia griežtai pasisakė prieš tokią praktiką, tačiau kapinėse buvo organizuojami žaidimai, sakomi pamokslai, jose laikas leidžiamas panašiai kaip ir parke. Kapinės ir net besimėtantys mirusiųjų kaulai buvo tiek įprasti, kad nė kiek nejaudino miestiečių.

Tačiau tradicija laidoti šventoriuje liko iki galo neįgyvendinta, nes parapijos buvo didelės, todėl daug kapinaičių įkurtos prie atskirų kaimelių ir dalis žmonių laidojosi ten. Žemaitijoje XVII a. pradžioje buvo leista laidoti kaimų kapinaitėse, bet buvo nurodyta, kad jas pašventintų vyskupai. Vėliau laidojimo vieta vėl keitėsi. XVIII a. pabaigoje tiek dėl estetinių, tiek dėl sanitarinių sumetimų kapinės iškeliamos už miestelių ir jau nebelaidojama bažnyčių šventoriuose. O XIX a. pradžioje netgi Lietuvą užėmusio caro nurodymu kapinės priverstinai buvo iškeliamos [42].

Skyriaus apibendrinimai

Šventoriai praradę savo pirminę funkciją (pašventintiems laidojimams) ir tapę daugiafunkciais urbanistiniais dariniais.

Šventorius – erdvė, sustiprinusi bažnyčios fizinį dominavimą miesto urbanistiniame audinyje.

Ankstyvojoje krikščionybėje svarbus elementas bažnyčios aplinkoje – laisvai stovinti baptisterija.

Šventorius – iš prigimties viešoji erdvė, dažniausiai komerciniame miesto centre, tad glaudžiai siejosi su šia funkcija.

Šventorius – tai atskiras, individualus aikštės tipas.

Lietuvoje šventorius įgavo ypač svarbią reikšmę baroko epochoje dalį bažnytinių ceremonijų iš pastato vidaus iškėlus į išorę.

Renesanso ir ankstyvojo baroko bažnyčios buvo gatvių ir aikščių perimetre, su juo glaudžiai susijusios.

Apšvietos epochoje (didėjant visuomenės sekuliarizacijai) daugelis šventorių miesto tankumui didėjant sumažėjo, buvo sudarkyti tiesiant naujas gatves, prarado savo pirminę funkciją ar išvis integravosi į aplinkinį užstatymą. Tam įtaką darė ir tai, jog miesto gyventojų dauguma darėsi vis mažiau religinga.

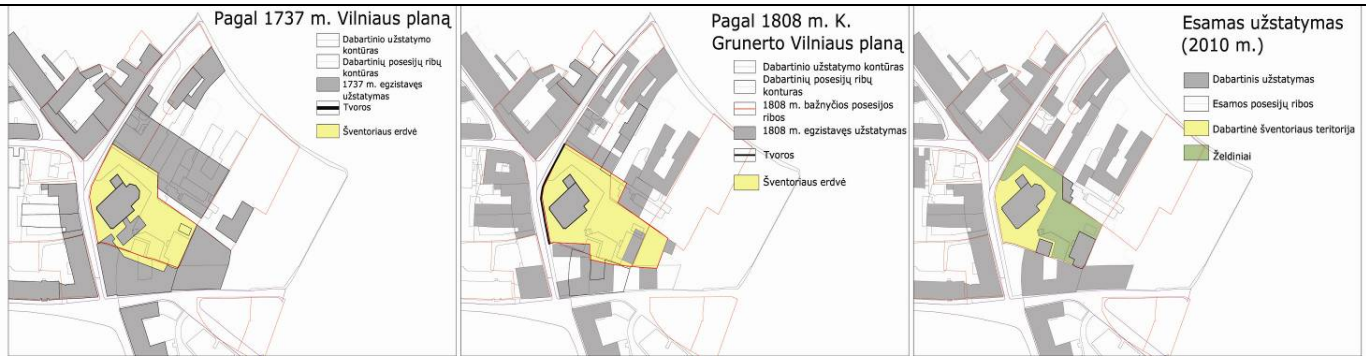
II. KATALIKŲ BAŽNYČIŲ ŠVENTORIŲ BŪDINGIEJI ELEMENTAI IR SAVYBĖS

1. Bažnyčių, esančių Vilniaus miesto gynybinės sienos teritorijoje, aplinka

Šv. Mikalojaus bažnyčios aplinka

Struktūra, morfologija**.** Šv. Mikalojaus bažnyčia laikytina viena pirmųjų arba net pirmąja, išlikusia iki mūsų laikų, katališkąją bažnyčia Vilniuje. Ji buvo pastatyta už Vilniaus pilies sienų (lot. *extra muros castri Vilnensis*). XIX a. vizitacijų aktuose bei inventoriuose bažnyčios statybos pradžia dažniausiai nurodomi 1440 m., o XX a. pirmosios pusės aprašymuose – 1400 m. Kitais duomenimis bažnyčia stovėjo jau 1387 metais. Bažnyčia laikoma seniausiu Lietuvoje išlikusiu gotikiniu kulto pastatu. Jis daug kartų buvo atnaujinamas, permūrijamas viduje, atsirasdavo naujų elementų, ypač baroko, ir vis dėlto išlaikė savo gotikinį stilių [8].

XX a. pradžioj šventoriuje jau nebuvo laidojama. Bažnyčia parapinių kapinių, savo filijų ar koplyčių neturėjo. 1905 m . bažnyčiai buvo dovanotas mūrinis namas. Jis stovėjo prie bažnyčios, bet prie jos sienų nesiglaudė. 1914 m. šio namo vidurinė dalis buvo sugriauta ir toje vietoje pastatytas dviejų aukštų namas su mansardomis. Namo parteryje buvo salė su scena ir dekoracijomis. Reikėtų pažymėti, kad bažnyčios informacinėje medžiagoje bei aprašymuose duomenys apie stovėjusius bažnytiniame sklype pastatus pateikti ne visada išsamiai ir aiškiai [8].

1 pav. Šv. Mikalojaus bažnyčios aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. XIX ir XX a. aprašymų duomenimis prie bažnyčios, iš kairės bažnyčios pusės buvo dviejų aukštų priestatas (statytas tikriausiai po 1812 m.). Jo pirmame aukšte buvo zakristija, sujungta koridoriumi su bažnyčia. Jai priklausė šalia stovintis mūrinis namas. Bažnyčios posesijos (sklypo su pastatais) planas buvo patvirtintas 1926 m [8].

Akcentai, dominantės. Po 1749 m. gaisro, pristatytas bažnyčios bokštas (varpinė) [8].

Mažosios architektūros elementai. 1930 m. bažnyčios teritorijoje buvo pastatytas paminklas Vytautui Didžiajam. 1936 m. aptvertas baliustrada [8]. Prie bažnyčios durų 1830 m. stovėjo Švč. Mergelės Marijos statula. 1912 m. sode prie namo buvo pastatyta altana. 1921 m. buvo pastatytas naujas betoninis šulinys. 1959 m. bažnyčios šventoriuje buvo pastatyta šv. Kristupo skulptūra. 1992 m. pradėti platūs šventovės restauravimo darbai – vienas jų – buvo sutvarkytas šventorius. Šventoriaus tvora plytų mūro, tinkuota [8]. Sklypo peraukštėjimo klausimas išspręstas įrengiant laiptelius bei pandusą.

Želdiniai. 1912 m. prie namo buvo įvestas mažas sodas [8]. Šiandieną prie šventoriaus tvoros auga medžių eilė, skirta šiek tiek ploto žemaūgiams želdiniams. Daugiau erdvės skirta želdiniams aplink šv. Kristupo skulptūrą. Visgi didžioji šventoriaus dalis grįsta trinkelėmis, čia statomi automobiliai.

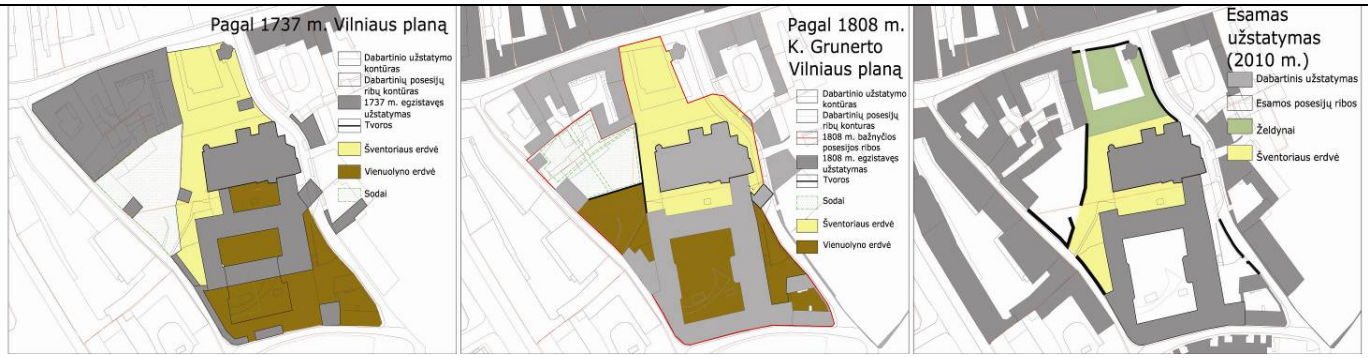
2 pav. Šv. Mikalojaus bažnyčia, XV a., Vilnius. Šventoriaus fragmentas

Švč. Mergelės Marijos Dievo Motinos Ėmimo į Dangų bažnyčios ir pranciškonų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. 1996−1997 m. Paminklų restauravimo instituto archeologų ir architektų vykdyti tyrimai neabejotinai rodo, jog dabartinės bažnyčios vietoje, šiaurinėje navoje, beveik centre, būta XIV a. vidurio mūrinės bažnytėlės ar koplyčios. Taip pat aptikti palaidojimai, ankstyvesni už šią koplyčią. Jie buvo iš dalies nuardyti, mūrijant jos pamatus. Tai XIII a. pab. - XIV a. I-ojo ketvirčio gyventojų kapai. Taigi dar prieš pirmosios mūrinės pranciškonų statybos pradžią XIII a. pabaigoje šioje vietoje veikė kapinės (gal jos buvo prie medinės bažnytėlės). Laidota pagal krikščionių tradicijas. Tai leidžia kelti prielaidą, jog čia būta vienos ankstyviausių katalikiškų Vilniaus vietų [58].

Bažnyčia istoriniuose šaltiniuose minima nuo 1392 m. Taigi dabartinė Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas buvo įsteigti krikščionybės Lietuvoje įvedimo metu (greičiausiai apie 1386−1387 m.). 1432 m. pranciškonams dovanota trys namai su karčemomis prie bažnyčios šventoriaus. Susiformavus vienuolyno ir bažnyčios vientisa teritorija arba posesija buvo ribojama dabartinių Trakų, Kretingos, Lydos ir Kėdainių gatvių. Vėliau vienuolynas sumažino savo šventoriaus teritoriją, užstatęs ją naujais pastatais. XVIII ir XIX a. autoriai nurodinėjo, kad šventorius prie pranciškonų bažnyčios buvo pats didžiausias Vilniuje. Šių dienų vienuolyno architektūrinio ansamblio teritorijos griežta riba galutinai atsirado tik XIX a. antroje pusėje, kada buvo sugriauta bažnyčios varpinė ir vėliau nuo jos pratęstas iki Trakų gatvės pranciškonų arba Aklasis (dabar Kretingos g.) skersgatvis. Tuo tikslu taip pat buvo sugriautas vienuolyno namas, stovėjęs Trakų gatvėje šalia šventoriaus ir Suzinų koplyčios. Šios vientisos teritorijos ribose išliko bažnyčios ir vienuolyno pastatai, 1708 m. statyta šventoriuje Suzinų koplyčia ir buvusio šventoriaus sklype statytas visuomenės veikėjo Juozapo Montvilos paminklas. Be to, į minėtą teritoriją įeiną buvę vienuolyno ūkinių pastatų ir daržų sklypai tarp Kėdainių gatvės iš vienos pusės ir mūrinės sienos, skiriančios šventorių ir vienuolyno kiemą iš kitos.

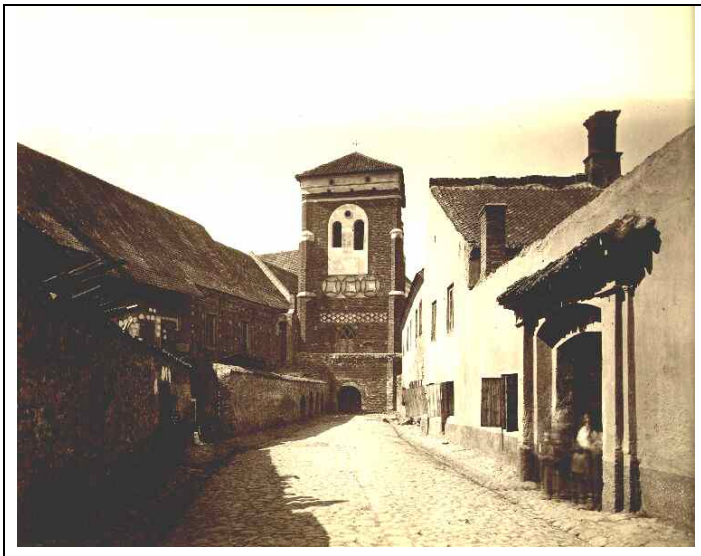
1533 m. bažnyčia smarkiai nukentėjo nuo gaisro, o per 1610 m gaisrą išliko sveika. Bažnyčios šventoriuje stovėjo medinė koplyčia ir mūrinis statinėlis (komora). Vienuolynas buvo statomas lygiagrečiai su bažnyčia. Kartu su bažnyčia jis nukentėjo per 1533 metų gaisrą, sudegė 1610 metais. 1812−1813 metais vienuolynas buvo nuniokotas, pokario laikotarpiu atnaujintas. XIX a. buvo atskirta pietrytinė vienuolyno dalis [9].

3 pav. Švč. Mergelės Marijos Dievo Motinos Ėmimo į Dangų bažnyčios ir pranciškonų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Visas vienuolyno pastatas buvo “apvestas mūru”. Minimi įvažiuojami vartai ir durys į patį vienuolyną. Prie vienuolyno stovėjo atskiras medinis pastatas, šalia buvo kitas pastatas, su kepykla, bravoru. XIX a. atskyrus pietrytinę vienuolyno dalį (korpusai dabartinių Kretingos ir Kėdainių gatvių kampe), iš korpusų buvo suformuotas naujas mūrinis namas ir įrengti butai. 1837 metais, po įvestos naujos posesijų numeracijos, vienuolyno posesijai priklausė jau anksčiau minėtas, esantis tarp Kėdainių g. ir šventoriaus ūkinių pastatų kiemas. Į jį buvo patenkama pro vartus iš šventoriaus ir iš dabartinės Kėdainių g. pusės. Šiame kieme buvo mūrinis namas (kalvė), mažas tvartas, vienoje linijoje statytos ratinė ir arklidė. Tarp šio kiemo, šventoriaus, dabartinės Kėdainių gatvės ir fundacinio mūrinio namo prie Trakų g., apvestas iš visų pusių mūriniais aptvėrimais, buvo daržas. Išeinant iš kiemo į Kėdainių gatvę buvo vartai. 1864 m. panaikinti bernardinų ir pranciškonų vienuolynai. Bažnyčios vidus buvo perstatytas į Valstybinių įstaigų archyvo saugyklą. Bažnyčios šventoriuje įsikūrė akmenskaldžių dirbtuvės. Bažnyčia pranciškonams atiteko tik XX a. ketvirtajame dešimtmetyje [9].

Akcentai, dominantės. Bažnyčios gale stovėjo kvadratinio plano mūrinė varpinė. Joje buvo dveji vartai. XIX a. antroje pusėje ji buvo nugriauta ir vėliau nuo jos pratęstas iki Trakų gatvės pranciškonų arba Aklasis (dabar Kretingos g.) skersgatvis [9].

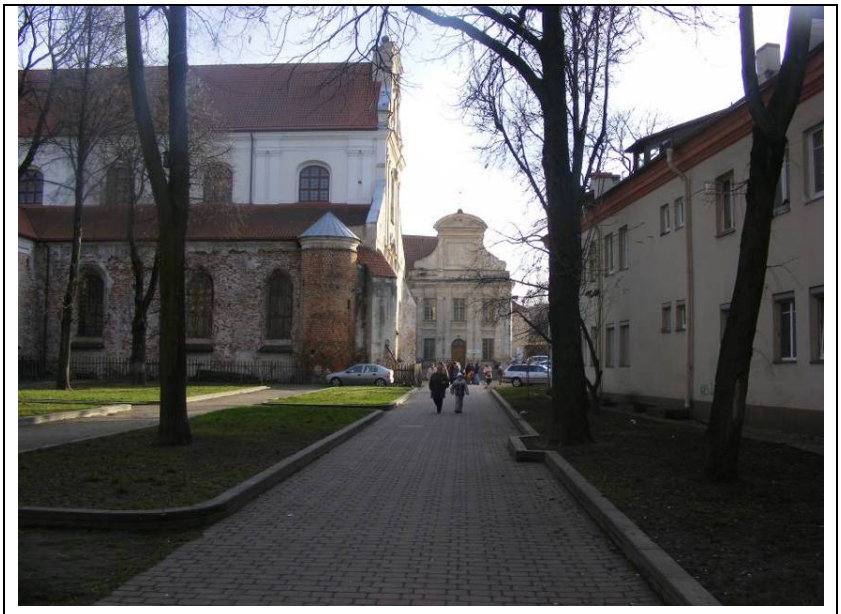

4 pav. Pranciškonų varpinė. XIX a. pab.−XX a. pr., Vilnius. Nuotrauka. Aut. J. Czechowicz

Mažosios architektūros elementai. 1533 m. į šventorių buvo dveji vartai ir trejos durys (fortos). Šventoriaus dalis prie bažnyčios buvo apvesta mūru. Dar plačiau vienuolynas aprašomas inventoriuje, sudarytame 1826 metais. Pagrindiniame vienuolyno įėjime (šiaurinis fasadas) buvo mūrinis prieangis. Vienuolyno stačiakampio formos kieme buvo daržas. Jame naujai buvo padaryti kryžminiai takeliai, o tarp jų – gėlynai. Vaismedžiai buvo užsodinti tiesiomis linijomis, daržo viduryje buvo medinė altana, šešiabriaunė, naujai statyta, aplink ją buvo įrengti suolai [9].

Želdiniai. Suzinų koplyčios aikštelė nuo įėjimo iš Trakų gatvės per geležinius vartus iki pat bažnyčios iš abiejų pusių buvo užsodinta tuopomis. Užpakalinėje Suzinų koplyčios dalyje buvo mažas darželis, apvestas mūriniu pylimu, kuriame tarp piliorų buvo varteliai į darželį. Šiame darželyje, prie pat šventoriaus iš trakų gatvės pusės, už koplyčios, buvo plytų mūro vaško lydyklos pastatėlis. Vienuolyno (t.y. keturkampiame kieme) buvo naujai įrengtas daržas. 1777 metų duomenyse nurodoma, kad prie vienuolyno buvo 2 maži daržai – vaisinis ir prieskoninių daržovių. 1826 metų inventoriuje aprašoma, kad. vienuolyno stačiakampio formos kieme buvo daržas. Jame naujai buvo padaryti kryžminiai takeliai, o tarp jų – gėlynai. Vaismedžiai buvo užsodinti tiesiomis linijomis, daržo viduryje buvo medinė altana, Tarp šio kiemo, šventoriaus, dabartinės Kėdainių gatvės ir fundacinio mūrnamio prie Trakų g., apvestas iš visų pusių mūriniais aptvėrimais, buvo daržas. Jame tarp 7 sklypų, užsėtų daržovėmis, buvo užsodinta vaismedžių. Daržo viduryje ir gale buvo nedidelis pastatas [9].

Vanduo bažnyčių aplinkoje. Vienuolyno kvadratinio kiemo viduryje buvo įrengtas fontanas. Vaismedžiai buvo užsodinti tiesiomis linijomis, daržo viduryje buvo medinė altana, šešiabriaunė, naujai statyta, aplink ją buvo įrengti suolai. Jos viduryje buvo vandens siurblys, į kurį požemio vamzdžiais iš Vingrių patekdavo vanduo. Už darže prie Suzinų koplyčios buvusio vaško lydyklos pastatėlio buvo išvietė, iš kurios į Trakų gatvę buvo nutiestas vamzdis nešvarumams nutekėti [9].

5 pav. Švč. Mergelės Marijos Dievo Motinos Ėmimo į Dangų bažnyčia, XV a., Vilnius. Skveras bažnyčios šventoriuje

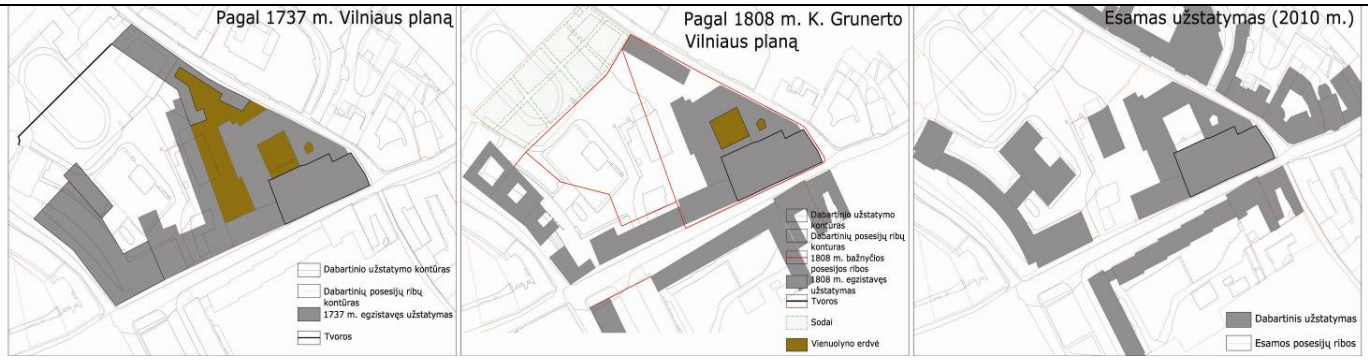
Šv. Dvasios bažnyčios ir dominikonų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Šv. Dvasios bažnyčia ir šalia jos esantys statiniai Vilniaus senamiestyje prie Dominikonų ir Šv. Ignoto gatvių žymi pirmąją Lietuvoje dominikonų įsikūrimo vietą. Vienuoliai rekonstravo bažnyčią, pasistatydino vienuolyną, kurio korpusai juosė beveik kvadratinį kiemą − kluatrą. Vilniaus vienuolyno plano formą sąlygojo trapecinė sklypo forma ir ten stovėję pastatai, kurie buvo įkomponuoti į vienuolyno namą. Vienuolynas ir bažnyčia ne kartą degė ir buvo daugybę kartų perstatyti. Šv. Dvasios bažnyčiai, atitekusiai 1501 m. vienuoliams ir netekusiai parapijos teisių, prasidėjo naujas raidos laikotarpis. Prieš tai apie jos pastatą beveik nėra duomenų. Nurodoma, kad bažnyčia primena dviejų aukštų namą, atgręžta frontu į šv. Ignoto skersgatvį. Aplinkui buvo pastatai ir nemažas šventorius, jame buvo laidojama [52].

1321 m. pastatyta pirmoji dominikonų bažnyčia. Kai kurių autorių nuomone ji buvo pastatytas toje pačioje vietoje, kur ir dabar stovi dominikonų Šv. Dvasios bažnyčia. Mūrinės bažnyčios statyba datuojama 1408 m. ar 1441 m. Dominikonų vienuolynas buvo pastatytas sujungus senus stovėjusius čia gotikinius pastatus ir pastačius naujus korpusus. Pirmasis vienuolyno pastatas turėjo būti nedidelis. Vėliau jis buvo plečiamas. Atstatant vienuolyną 1679−1689 m., pastatas buvo išplėstas. Paskutinis vienuolyno atstatymas,

vykęs 27 metus, po 1748−1749 metų gaisrų, suteikė pastatui išlikusį iki mūsų laikų architektūrinį bruožą bei išvaizdą [9].

1555−1561 m. karo ir suirutės metu bažnyčia ir vienuolynas buvo visiškai nuniokoti, tad buvo suųgriautos likusios netvirtos sienos ir pastatyta nedidelė bažnyčia. 1666 m. ji jau veikė. 1679 m. pradėta statyti nauja, rekonstruota ir daug didesnė bažnyčia. Per 1748−1749 m. gaisrus ji sudegė iki pamatų, išliko tik sienos. Po šio gaisro restauruoto bažnyčios pastato pagrindiniai architektūros bruožai išliko iki mūsų laikų. Atkreipiamas dėmesys į bažnyčią, kaip kryžiaus formos pastatą. Bažnyčia stovėjo šoniniu fasadu išilgai Dominikonų gatvės, o galu į Šv. Ignoto skersgatvį [9].

6 pav. Šv. Dvasios bažnyčios ir dominikonų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Pagrindinis įėjimas į bažnyčią buvo iš Dominikonų gatvės. Prie bažnyčios nebuvo atskirų koplyčių. Kadangi bažnyčia buvo neparapinė, tai neturėjo ir savo kapinių. 1830 m. aprašymo duomenimis, po bažnyčia buvo 3 rūsiai. Vėliau pasirodė, kad po bažnyčia ir net po gatve buvo ištisas rūsių labirintas su koridoriais, salėmis, buvo nišos bei kriptos. XIX a. aprašymų duomenimis, vienuolyno korpusai buvo išsidėstę aplink kluatrą, o pastatas su bažnyčia buvo sujungtas koridoriais. Šalia įėjimo į bažnyčią (iš Dominikonų g.) buvo įeinama ir į vienuolyno galeriją. Iš vienuolyno galerijos buvo durys į mažą kiemelį, Iš šio kiemelio buvo įėjimas į bažnyčios rūsius. Vienuolyno kieme stovėjo fligelis su ūkiniais sandėliais, jame buvo gyvenamosios patalpos. Vienuolynui, jau jo egzistavimo pradžioje, priklausė vargšų prieglauda (arba špitolė). Vėlesnė jos istorija susijus su šv. Trejybės bažnyčia, stovėjusia šalia vienuolyno kartu su prieglaudos pastatu. Nuo 1566 m. prie vienuolyno buvo noviciatas. 1844 m. vienuolynas buvo uždarytas. Dalis vienuolyno patalpų buvo atiduota bažnyčiai, prieš tai apibrėžus jas ir atskyrus, užmūrijant dviejų koridorių angas. Dalis vienuolyno buvo paversta politinių kalinių kalėjimu. Dalis jo atiteko kitoms žinyboms. Vienuolynui priklasę namai perėjo miesto žinion. Po pirmojo pasaulinio karo bažnyčia su vienuolyno pastatais buvo pripažinti kultūros paminklais. Antrojo pasaulinio karo metais dalis dominikonų vienuolyno pastatų buvo sugriauta [9].

1976 m. buvo atlikti restauracijos darbai (archit. E. Purlys). Šiuo metu visas buvęs dominikonų vienuolyno pastatų kompleksas grąžintas bažnyčiai [52].

Akcentai, dominantės. Prie bažnyčios nėra ir niekada nebuvo atskiros varpinės. Trys varpai buvo įrengti viename iš jos bokštų [52].

Mažosios architektūros elementai. XV a. šventorius buvo apvestas tvora su dvivėriais vartais. Iš vienuolyno galerijos buvo durys į mažą kiemelį, kuriame stovėjo stulpas su šv. Jackaus figūra [9].

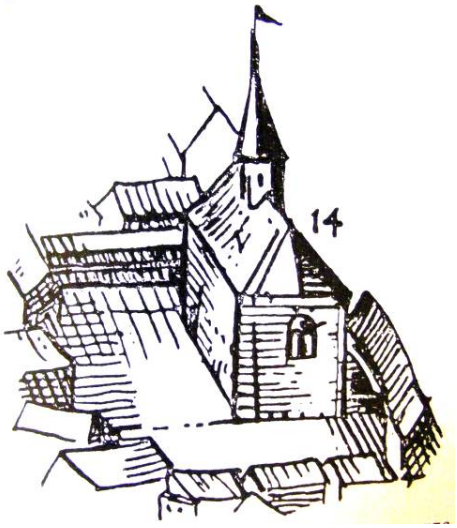
Želdiniai. Prie vienuolyno atskiro daržo nebuvo, gėles ir krūmus vienuoliai sodino jo kvadratiniame (kluatro) kieme [9].

Vanduo bažnyčių aplinkoje. Kiemo viduryje buvo trys dideli rezervuarai vandens, kuriuo buvo aprūpinamas vienuolynas ir jo pirtis [9].

Šv. Jonų bažnyčios ir jėzuitų noviciato aplinka

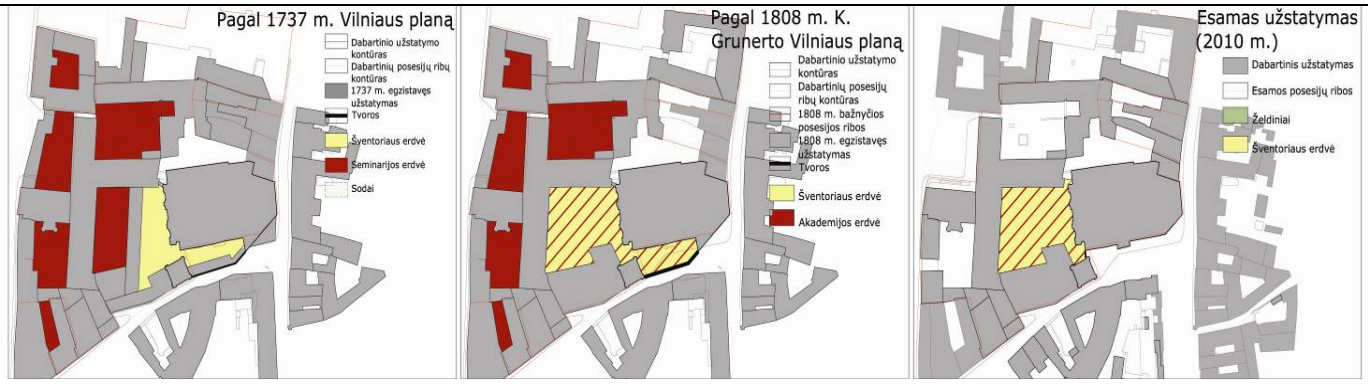
Struktūra, morfologija. Šv. Jono bažnyčios ir jėzuitų Akademijos (dab. Vilniaus Universitetas) ansamblis užima beveik visą kvartalą tarp Universiteto (buv. Vyskupų), Šv. Jono, Pilies ir Skapo gatvių. Ansamblis, susiformavęs XVI- XIX a., uždaras, asimetriškas, kompaktiškas, jį sudaro gotikos, renesanso, kelių baroko laikotarpių ir klasicizmo stiliaus pastatai [53].

Bažnyčią karalius Jogaila pradėjo statyti 1388 m. Lietuvių pagoniškos šventyklos vietoje. Jis naujai statomai bažnyčiai su šventoriumi, būsimam klebonijos namui, sodui ir kitiems fondiniams namams prie bažnyčios paskyrė sklypą Trakų gatvėje (dabar šv. Jono) [18] .

7 pav. Šv. Jono bažnyčia Brauno ir Hogenbergo 1576 m. plane

Penkeri metai prieš kolegijos įsteigimą buvo nupirktas namas, kuris turėjo būti rekonstruotas į vieną svarbiausių būsimos jėzuitų kolegijos ir akademijos pastatų – bažnyčią. Tačiau 1571 m., kai Jėzuitams atiteko parapinė šv. Jono bažnyčia (pastatyta 1426 m. prie senosios turgaus aikštės, tuomet bažnyčia buvo aukštesnė už šiandieninę, trinavė halė su dvigubai platesne viduriniaja nava, iš šio gotikinio laikotarpio bažnyčios pietiniame prienavyje išliko gotikinis portalas), statyba nutrūko. 1570 m. Įkūrus jėzuitų kolegiją, miestiečių namai ir žemės sklypai buvo supirkinėjami į šiaurę ir rytus nuo bažnyčios. XVIII a. pr. namai Didžiojo kiemo pietų pusėje buvo supirkti, rekonstruoti. Taip buvo užbaigtas Didysis kiemas, neįgavęs planuotos stačiakampės formos, nes pietinis kiemo sparnas pakrypo įžambiai, pagal anksčiau stovėjusius namus. XIV a. pradėta statyti gotikinė šv. Jono bažnyčia vėlyvojo baroko formas įgavo XVIII a.vid. Kadangi pagrindiniu įėjimu vakariniame fasade naudojosi miesto gyventojai, beto, nuo seno iki 1760 m. čia ėjo miesto gatvė, jėzuitai buvo priversti atsitverti nuo šios gatvės,o kartu ir nuo bažnyčios, aukšta mūro tvora, kurioje buvo vartai. Pietinis akademijos kiemo kraštas (kadaise čia augo didelis šv. Jono bažnyčios klebono sodas) rėmėsi į miestelėnų namus, galvijų tvartus ar kitus ūkinius pastatus. Jėzuitams tai buvo nepatogu. Pirmasis dokumentas, iš kurio išlikę žinių apie jėzuitų planus suformuoti pietinį Akademijos kiemo sparną – P. Bokšos piešiniai. Siūlyta akademijos pastatus išplėsti ir Didįjį kiemą perimetriškai užstatyti. Piešiniai rodo, kad tuo metu dar nebuvo bažnyčios varpinės. 1571 m. Vyskupas jėzuitams atidavė klebonijos sodą, kuris užėmė beveik visą vėlesnį Didįjį kiemą ir tęsėsi nuo šventoriaus iki buvusių Jasinskių namų. Apie 1776 m. Jėzuitai didžiuosius fondinius rezidencinius klebono namus, perdirbo į akademijos aulą. Į vakarus nuo naujosios kelbonijos buvo du namai, kurie po 1610 m. gaisro buvo rekonstruoti, įjungti į universitetų pastatų kompleksą, sudaryti taisyklingi nauji planai, išlikę iki mūsų dienų. Fiurstenhofo plane, kuris datuojamas apie 1737 metus, akademijos rūmų ansamblio planas nubraižytas nepaprastai tiksliai ir mažai skiriasi nuo šiandieninės pastatų plano kompozicijos. Akademijos kiemas apstatytas pastatais iš visų keturių pusių. Tarpas tarp mokyklų korpuso ir bažnyčios varpinės atskirtas nuo Šv. Jono gatvės mūro tvora su varteliais. Šis tuščias sklypas – tai vieta, kur stovėjo klebonijos namas, dabar – Kolonų salė. Kai J. K. Glaubicas pastatė puošnių formų didingą bažnyčios fasadą, niekas iš jėzuitų negalėjo siūlyti atstatyti rytinio praėjimo (sudegusio 1748 m.), kuris vėl uždengtų bažnyčios vaizdą. Šį pastatą reikėjo griauti ir todėl, kad nuspręsta vietoj buvusios klebonijos statyti naują aulą. Ją pastačius, buvo uždarytas praėjimas iš šv. Jono gatvės pro vakarinį fasadą [17].

8 pav. Šv. Jonų bažnyčios ir jėzuitų noviciato aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Jėzuitai buvo priversti atsitverti nuo miesto gatvės, o kartu ir nuo bažnyčios, aukšta mūro tvora, kurioje buvo vartai. Per vartus iš akademijos į bažnyčią eidavo iškilmingos studentų bei vienuolių procesijos [17]. 1773 m. uždarius Jėzaus Draugiją, bažnyčia perduota Vyriausiajai Lietuvos mokyklai, vėliau Stepono Batoro imperatoriškam universitetui. Po 1832 m., kai universitetas uždarytas, bažnyčia priklausė Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijai. 1842 m. tapo parapine bažnyčia. 1965 m. bažnyčia oficialiai perduota Vilniaus universitetui. 1979 m. atidarytas Vilniaus universiteto Mokslo muziejus. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, bažnyčia 1991 m. atšventinta, iki šiol ją aptarnauja jėzuitai. Dabar Šv. Jono bažnyčia priklauso Vilniaus Universitetui. Bažnyčioje vyksta pamaldos, Universiteto studentų diplomų įteikimo šventės, koncertai, kiti renginiai [60].

Akcentai, dominantės. Pagrindinis ansamblio akcentas − Šv. Jono bažnyčia ir varpinė.

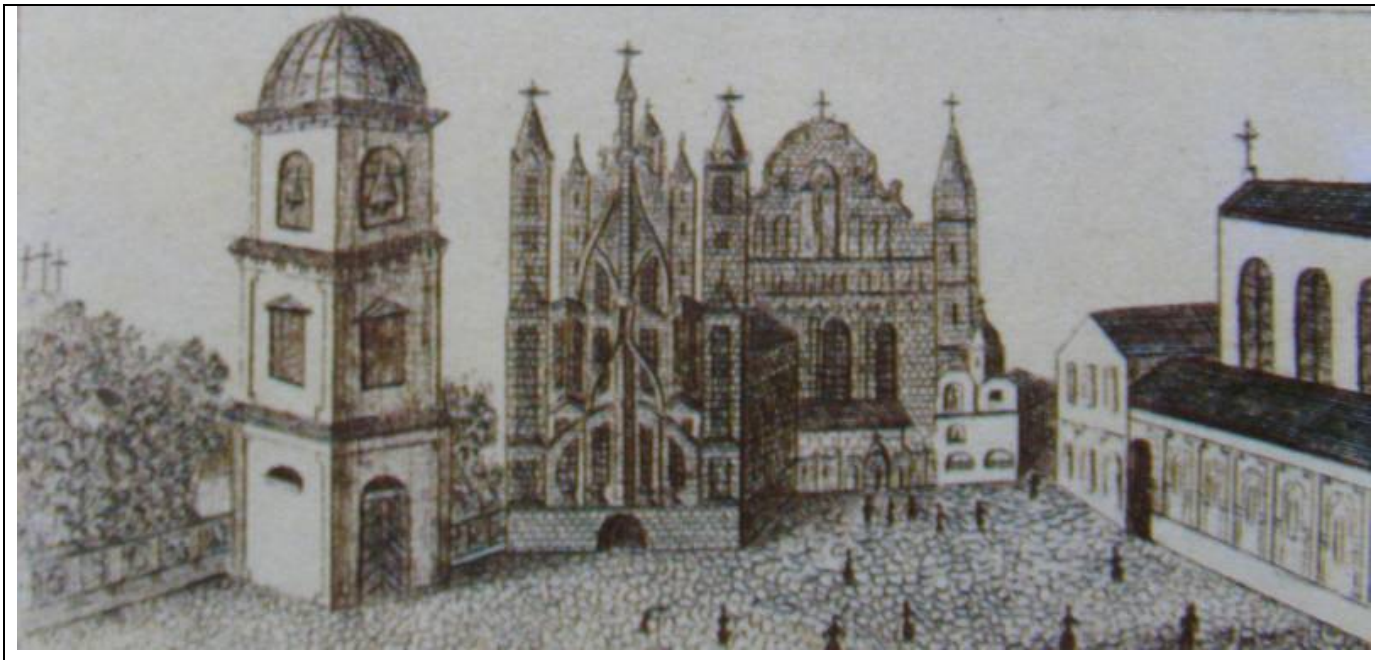
Mažosios architektūros elementai. Tarpas tarp mokyklų korpuso ir bažnyčios varpinės buvo atskirtas nuo šv. Jono gatvės mūro tvora su varteliais [17]. Šiandieną mūro tvora su geležiniais vartais (tarp varpinės ir šv. Jonų bažnyčios) skiria universiteto ir bažnyčios kiemą nuo miesto gatvės (Šv. Jonų g.).

Šventųjų Pranciškaus ir Bernardo bei Šv. Onos bažnyčių ir buvusio bernardinų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. XV a. Vilniuje pasirodė naujo, bernardinų ordino vienuoliai, įsikūrę kairiajame Vilnelės krante, legendinėje pagoniškų laikų šventos giraitės vietoje. Vėliau kitapus Vilnelės savo vienuolyną be bažnyčios pastatė atvykusios vienuolės bernardinės. Dar vėliau šalia bernardinų vienuolyno išaugo šv. Mykolo bažnyčios su bernardinų vienuolynu architektūrinis ansamblis. Taigi vienas greta kito

abipus Vilnelės įsikūrė trys vienuolynai – vienas bernardinų ir du bernardinių. Beto, prie Bernardinų bažnyčios buvo pastatyta šv. Onos bažnyčia. Prieš įsikuriant vienuoliams, teritorijoje stovėjo įvairūs gyvenamieji namai, buvo sodybos, užveisti sodai. Sklypai buvo įsiterpę vieni į kitus, buvo ir laisvų statybai sklypų. Apjungti į vientisą teritorija sklypai sudarė būsimą bernardinų vienuolyno posesiją. Jos apimtis tik nežymiai keitėsi. Pirmoji bažnyčia ir vienuolynas buvo pastatyti mediniai. Kilus 1475 m. gaisrui, šie pastatai sudegė. Toje pačioje vietoje buvo pastatyta mūrinė bažnyčia ir vienuolyno pastatai, tačiau jie 1500 m. sugriuvo dėl statybos klaidos. Antroji mūrinė bažnyčia buvo atstatyta XVI a. pr. ant senos bažnyčios pamatų. Jos pastatas (su vėlesniai pasikeitimais architektūroje) išliko iki mūsų laikų. Kartu su bažnyčia buvo atstatomas ir vienuolynas. Baigiant statybos darbus, visa vienuolyno teritorija buvo aptverta mūro siena. Po 1560 m. ir 1564 m. gaisrų bažnyčios ir vienuolyno pastatai ilgą laiką stovėjo apleisti. Vėliau bažnyčios rekonstrukcijos metu prie jos buvo pristatytas prieangis (bobinčius), užpildęs tarpą tarp jos ir šv. Ono bažnyčios. Prie pietinės bažnyčios sienos apie 1600 m. buvo pristatytos šv. Mykolo, o 1632 m. – šv. Florijono koplyčios. Bažnyčia nuniokota per 1655−1656 m. Karą. Atstatant vienuolyną atskiros pastato dalys buvo išplėstos, prie rytų korpuso atsirado priestatų. 1692 m. bažnyčioje buvo pastatytas medinis choras, sujungtas uždara galerija su bernardinių vienuolynu kitapus Vilnelės [11].

XVII a. 3-ame dešimtmetyje pastačius Šv. Mykolo bažnyčią ir bernardinių vienuolyną, susiformavo netaisyklinga šventoriaus aikštė. Rytinėje jos pusėje stovėjo Šv. Onos, Šv. Pranciškaus ir šv. Bernardino bažnyčios bei Kristaus laiptų koplyčia, pietinėje – mūro tvora ir Šv. Mykolo bažnyčia. Šiaurinė aikštės pusė buvo mažai apstatyta – čia stovėjo tik nedidelė koplyčia.

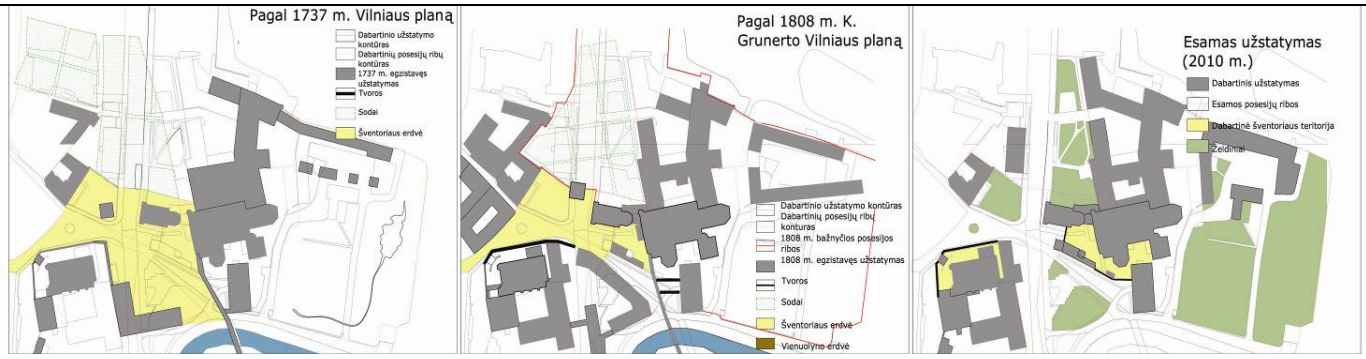

9 pav. J.Oziemblauskas. Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. 1840

Senosios, prie bažnyčios priglaustos vienuolyno dalies planas išliko gotikinis (antrame aukšte buvusi atvira galerija ilgainiui užmūryta, kai kurie korpusai paaukštinti ir todėl kiemas iš dalies prarado pirmykštį gotikinį vaizdą), vėliau į šiaurės pusę prijungti korpusai grupuojasi apie trapecinį kiemą [50].

Bažnyčia plačiau aprašoma XIX a. vizitacijų aktuose. 1830 m. bažnyčios facijatos apačioje buvo mūrinis priešbažnytis. XVII a. antroje pusėje prie šv. Florijono koplyčios iš rytų buvo pristatyta maža zakristija ir įrengtas choras. Juosiančio bažnyčią sklypo riba iš vienos pusės ėjo nuo bažnyčios priekinio fasado linijos, paskui Užupio bernardinių koridoriumi. Iš gatvės pusės šis sklypas buvo apvestas tvora, iš kitos pusės ribą sudarė mūrinis namas, iš trečios pusės – iš dalies mūrinė tvora, varpinė ir į šią varpinę vedantis mūrinis koridorėlis, o iš dalies šv. Onos bažnyčia ir baigėsi įėjimu į vienuolyną (jo fortą). Šios teritorijos ribose iš gatvės pusės stovėjo mūrinė koplyčia, su kupolu, vadinama Kristaus laiptais (lot. *Scala Christi*) [11].

Vienuolyno ir dviejų bažnyčių aplinkinės teritorijos situacija XIX a. iš esmės pakito. Prie svarbesnių pasikeitimų reikėtų priskirti 1834 m. šventoriaus tvoros nugriovimą bei naujos gatvės (1869−1870 m.) tiesimą (dabartinė Maironio g.) per šventoriaus bei vienuolyno sodų ir daržų teritoriją. Tuo metu buvo nugriauta 1802 m. statyta varpinė. Nauja pastatyta 1873 m. prie vakarinio Kristaus laiptų koplyčios fasado. 1869−1870 m. tiesiant nuo botanikos sodo iki Spaso cerkvės minėtą gatvę, buvo nugriauti priešais bernardinų posesiją esantys kai kurie šv. Mykolo bažnyčios ir vienuolyno pastatai bei mūrai. 1864 m. vienuolynas panaikintas [11].

10 pav. Šventųjų Pranciškaus ir Bernardo bei šv. Onos bažnyčių ir buvusio bernardinų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Ši bažnyčia stovėjo šventoriuje, prie pat Šv. Bernardino ir Pranciškaus bažnyčios ir bernardinų buvo globojama. Bažnyčia pastatyta apie 1495−1500 m.

Bažnyčia po 1560 m. ir 1564 m. gaisrų atstatyta 1576−1582 m. XVIII a. viduryje vyko eilinių remontų ir rekonstrukcijų darbai. Tuo metu didelį vaidmenį atliko architektas J. K. Glaubicas. 1762 metais nugriautas bažnyčios mūrinis prieangis. Bažnyčios pastato aprašymuose pateikiami trumpi duomenys. Bažnyčia buvo gotikinio stiliaus, prie bažnyčios šv. Onos brolija turėjo du fundacinius namus. Vienas mūrnamis buvo Pilies ir šv. Mykolo skg. kampe. Kitas – Bernardinų skg., Užupyje [11].

Planinis scenarijus, funkcija. 1692 m. bažnyčioje buvo pastatytas medinis choras, kuriame klausėsi pamaldų Užupio bernardinės ir į kurį jos patekdavo vaikščiodamos uždara galerija, nutiesta iš jų vienuolyno. 1765 m. iš pagrindų buvo pataisytas mūrinis nusausinimo kanalas, kuris buvo įrengtas po visu vienuolyno pastatu bei galerija ir vedė prie zakristijos, bažnyčios durų link ir iš čia per kiemą į daržą [11].

Prie vienuolyno vaisinių daržų buvo du mūriniai vienaaukščiai namai. Juose buvo šeši butai ir sandėlis. Viename vienuolyno kieme buvo dviejų aukštų mūrinis fligelis (oficina). Kituose aprašymuose fligelis vadinamas dar broma, nes jo pirmame aukšte buvo vartai, per kuriuos ėjo kelias į vienuolyną. Prie jo buvo labai mažas darželis ir ūkiniai priestatėliai. Kitame vienuolyno kieme iš dešinės ir kairės pusės buvo ūkiniai pastatai. Už jų buvo tvenkiniai, „pirties namas“. Teritorija, kurioje buvo išsidėstę vienuolyno pastatai kartu su želdynais bei šventoriumi, sudarė daugiau 12 margų (8,52 ha) žemės plotą. Archeologinių tyrimų metu (1969 m.) atkreiptas dėmesys į nežinomos paskirties mažą priestatėlį iš vakarų šv. Florijono koplyčios pusės su įėjimu iš bažnyčios, datuojamą XVI−XVII a. riba. Vėliaus nustatyta, kad tai tikriausiai buvusi dar viena koplyčia [11].

Dabar pagrindiniuose senojo vienuolyno korpusuose veikia Vilniaus dailės akademija, nedidelę buvusio vienuolyno dalį naudoja pranciškonai, kai kuriose patalpose tebėra butai [50].

Akcentai, dominantės. 1802 m. buvo pastatyta klasicistinė M. Šulco varpinė. Statant šią varpinę, po ja buvo pastatyta ir koplyčia – be altorių, langų, durų. Yra ir kitokių duomenų: jog tai buvusi nedidelė koplyčia, už jos buvo nusitiesę laiptai. Jie išilgai buvo perskirti siena į dvi dalis. Šiais laiptais tikintys ėjo ant kelių, antrais laiptais buvo įeinama paprastu būdu, o tretieji laiptai iš priešingos pusės vedė į apačią – į šventorių. Dar minima šventoriuje stovėjusi iki XVIII a. pab. koplytėlė, sunaikinta 1794 m.

Minimoje teritorijoje labai anksti jau buvo kalvarijos, arba „kryžiaus keliai“. Einant nuo pagrindinių vartų į šventoriaus gale (vakarinis kampas) buvusią kiaulinę ir sukant į dešinę, daržų link, prie mūrų ant stulpų buvo įrengtas medinis koridorius su kalvarijų stotimis. Nuo vartų iki šventoriaus didžiojo kryžiaus ir nuo jo iki Kristaus koplyčios iš abiejų pusių buvo pastatyta tvora. 1810 m. jau nebuvo laidojama prie bažnyčios. 1834 m. šventoriaus tvora su vartais buvo nugriauta teisiant naują gatvę (dabartinė Maironio g.) per šventoriau bei vienuolyno sodų ir daržų teritoriją. Tuo metu buvo nugriauta M. Šulco varpinė. Nauja,

pseudogotiško stiliaus varpinė, projektuota N. Čiagino, buvo pastatyta 1873 m. prie vakarinio Kristaus laiptų koplyčios fasado [11].

Mažosios architektūros elementai. Vienuolyno sklypas buvo apvestas mūrine tvora, kurioje buvo dveji vartai (bromos) su durimis.Šventoriuje buvo įrengta Kalvarija, vėliau, įrengus Kryžiaus kelio stotis bažnyčioje, apleista ir sunykusi (XIX a. galutinai sunaikinta) [50].

1777 m. duomenimis bažnyčios šventoriuje stovėjo Kristaus koplyčia (Capella Carceris Christi). XIX a. vizitacijų aktuose nepateikiant statybų raidos, koplyčia tapatinama su Kristaus laiptų koplyčia, ir nurodoma, kad ją pastatė 1617 m. 1800 m. situacijos plane Kristaus koplyčia pažymėta prie šv. Onos bažnyčios pagrindinio fasado, kiek į šiaurę nuo jo, už šventoriaus sklypo ribos, toje vietoje, kur 1802 m. buvo klasicistinė M. Šulco varpinė [11].

Želdiniai. Prieš įsikuriant vienuoliams, teritorijoje stovėjo įvairūs gyvenamieji namai, buvo sodybos, užveisti sodai. Įsikūrus bernardinams, vienuolynui priklausė keturi vaisiniai daržai. Aukšta tvora skyrė šventoriaus teritoriją nuo uždaro, taisyklingai suplanuoto sodo [50].

1830 m. vizitacijos akte vienuolynas plačiai aprašytas. Vienuolynui priklausė keturi vaisiniai daržai. Teritorijoje buvo išsidėstę keturi sodai, du daržai su apynynu, giraitė. 1869-1870 m. prie pat Šv. Onos bažnyčios fasado nutiesta gatvė perkirto bernardinų parką ir šventorių [11].

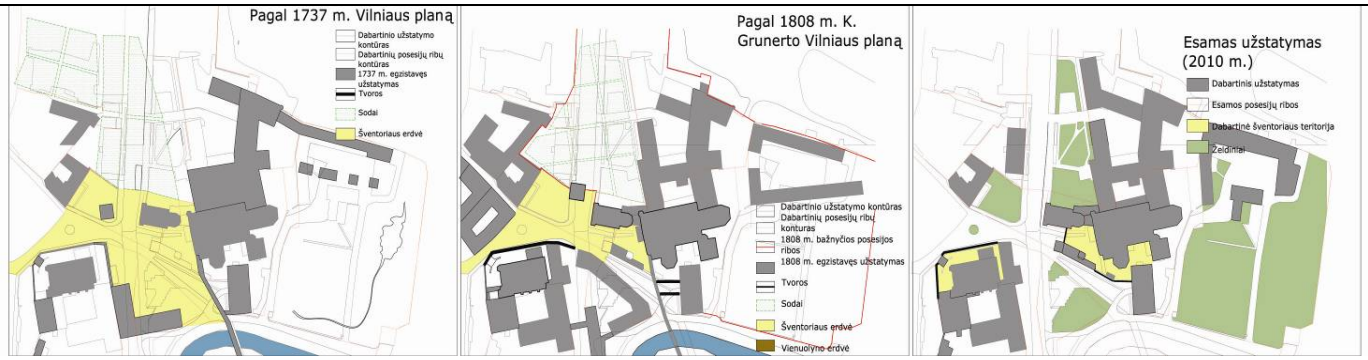
Vanduo bažnyčių aplinkoje. Viename vienuolyno kiemų iš dešinės ir kairės pusės buvo ūkiniai pastatai, už kurių buvo bernardinų tvenkiniai, „pirties namas“ [11].

Šv. Mykolo bažnyčios ir bernardinių vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Kai 1594 m. Leonas Sapiega pradėjo ansamblio kūrimą, šioje vietoje jau buvo keletas šventovių. Dabartinėje vietoje, tik didesnėje teritorijoje jau stovėjo Šv. Onos bei Šventųjų Pranciškaus ir Bernardo bažnyčios, o priešais jas, kur dabar yra Maironio gatvės, buvo didelės kapinės. Kur dabar yra Šveitimo ir Mokslo ministerija, buvo kalvinų maldos namai, o netoliese prie Vilnios – Skaisčiausios Dievo Motinos soboras. Sklype, kuriame vėliau pastatytas ansamblis, buvo Vilniaus pilininko dvaras su sodu. Šv. Mykolo bažnyčia buvo pastatyta 1594−1627 m. kaip bernardinų vienuolyno šventovė ir Sapiegų šeimos mauzoliejus. Bažnyčia stačiakampio plano, be įprastos penkiasienės presbiterijos. Kaip įprasta katalikų bažnyčioms, pagrindiniu fasadu orientuota į vakarus. Prie šiaurinės sienos yra zakristija, prie

pietų sienos glaudžiasi vienuolynas. Įeinama į bažnyčią per lenkto plano kiemą šiaurės-vakarų kampe. Kiemą nuo gatvės skiria aukšta mūro siena su varpine-vartais. Netoli bažnyčios, kitoje gatvės pusėje, stovėjo reformatų maldykla, veikusi iki 1610 m [2].

Vienuolyno statyba pradėta 1594 m., baigta 1606 m. Į jo uždarą trijų korpusų ansamblį, kaip vakarinis sparnas, įjungtas senasis E. Valavičiaus rūmas. Vienuolyno namai, prisiglaudę prie pietinės bažnyčios sienos supa uždarą taisyklingo plano kiemą. 1868 m. buvo parengtas plačios gatvės (dabartinės Maironio) projektas. Gatvė turėjo kirsti priešais šv. Onos ir Bernardinų bažnyčias jau neveikiančias senas kapines, eiti per moterų vienuolyno sodą ir ūkinį palivarką. 1869−1870 m. buvo nugriauta klasicistinė bernardinų varpinė, barokinė šv. Mykolo bažnyčios tvora su puošniais avrtais ir ūkiniai vienuolyno prie šv. Mykolo bažnyčios pastatai. 1873 m. pastatyta neogotikinė šv. Onos varpinė. Buvusi uždara dviejų vienuolynų ir trijų bažnyčių teritorija visiškai pasikeitė. Kad išlaikytų privalomą uždarumą, bernardinių vienuolynas nuo naujosios gatvės buvo atitvertas mūro siena [2].

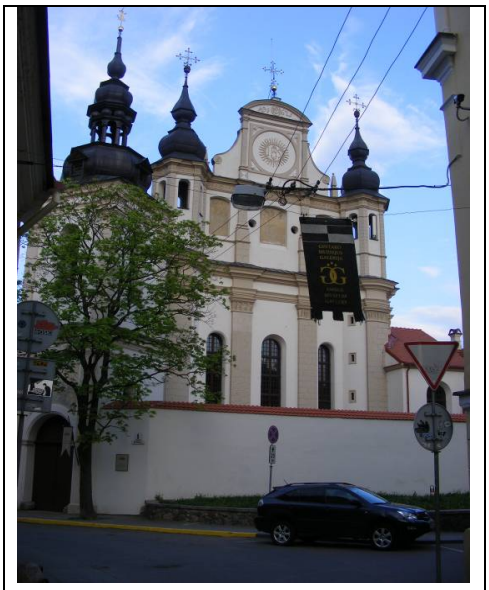
11 pav. 1 Šv. Mykolo bažnyčios ir bernardinių vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Ūkiniame kieme, kuris tęsėsi iki Vilnios upės, buvo sodas, pagalbiniai ūkiniai pastatai [42]. 1868 m. parengtas naujos gatvės (dabartinės Maironio) projektas. Gatvė turėjo kirsti priešais šv. Onos ir Bernardinų bažnyčias jau neveikiančias senas kapines, eiti per moterų vienuolyno sodą ir ūkinį palivarką. Buvusi uždara dviejų vienuolynų ir trijų bažnyčių teritorija visiškai pasikeitė. Kad išlaikytų privalomą uždarumą, bernardinių vienuolynas nuo naujosios gatvės buvo atitvertas mūro siena. 1888 m. bažnyčia uždaryta. 1993 m. grąžintas bažnyčios ansamblis Vilniaus arkivyskupijos kurijai [2].

12 pav. Šv. Mykolo bažnyčia. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Aut A. Fialko

Akcentai, dominantės. Kiemą nuo gatvės skiria aukšta mūro siena su varpine-vartais.Varpinė buvo mūrijama 1719−1722 m. Tačiau galima manyti, jog bažnyčia varpinę turėjo ir daug seniau. Paskutinė varpinė yra įkomponuota į aukšto mūro sieną ir buvo sujungta su procesijų galerija. Eiliniai bažnyčios remontai buvo atlikti 1825 m. ir 1837−1838 m. Pastarojo remonto metu sumūryta vėlyvojo klasicizmo formų tvora, skirianti ansamblį nuo dabartinės A. Volano ir šv. Mykolo gatvių. Iki tol jokios tvoros šioje vietoje neužfiksuota, varpinė vaizduojama vieniša 1834 m. išklotinėje. 1869−1870 m. buvo nugriauta klasicistinė bernardinų varpinė, barokinė šv. Mykolo bažnyčios tvora su puošniais avrtais ir ūkiniai vienuolyno prie šv. Mykolo bažnyčios pastatai. 1873 m. pastatyta neogotikinė šv. Onos varpinė [2].

13 pav. Šv. Mykolo bažnyčia su šventoriaus tvora. XVI a. pab., Vilnius

Mažosios architektūros elementai. Kiemą nuo gatvės skiria aukšta mūro siena su varpine-vartais. XIX a. pr. litografijose nuo Šv. Onos bažnyčios pusės galima matyti mūro sieną, suskaidytą arkines nišas vaizduojančiomis įdubomis su barokiniais vartais sienos centre.Vartai buvo priešais klasicistinę šv. Onos bažnyčios varpinę. Netgi nutiesus dabartinę Maironio gatvę, XIX a. paskutinį ketvirtį vienuolyną nuo gatvės skyrė mūro siena. Per sienoje įmūrytus vartus kai kurių švenčių metu maldininkai iš Bernardinų bažnyčios maldininkai eidavo į Šv. Mykolo. 1703 m. bažnyčios kieme buvo pastatyta speciali galerija procesijoms. Eiliniai bažnyčios remontai buvo atlikti 1825 ir 1837-1838 m. Pastarojo remonto metu sumūryta vėlyvojo klasicizmo formų tvora, supanti ansamblį nuo dabartinės A. Volano ir šv. Mykolo gatvių. Iki tol jokios tvoros šioje vietoje neužfiksuota, varpinė vaizduojama vieniša 1834 m. išklotinėje [2].

Želdiniai. Ūkiniame kieme, besitęsusiame iki Vilnelės, buvo sodas [2].

Šv. Kryžiaus bažnyčios ir bonifratų vienuolyno aplinka

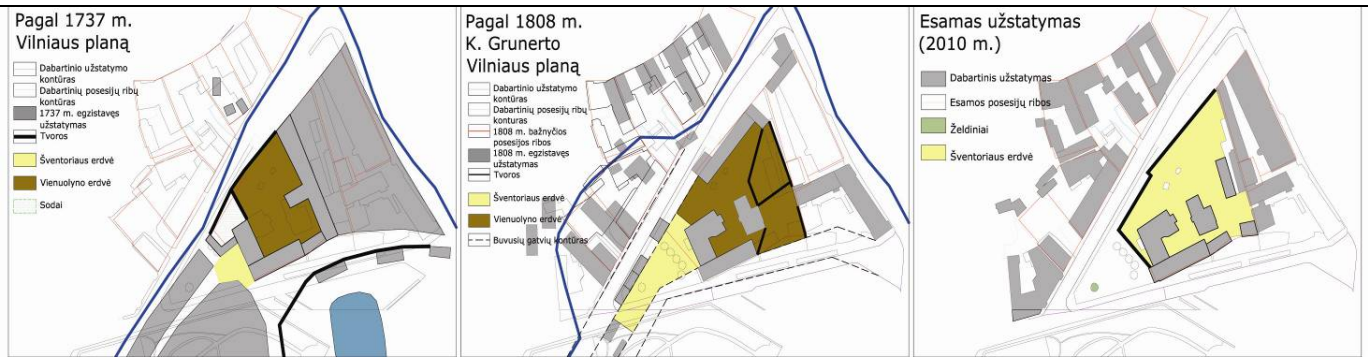
Struktūra, morfologija. 1533 m. Sudegus medinei bažnytėlei, 1543 m. pastatyta koplyčia, o 1635 m. šalia jos įkurdinti vienuoliai. Šalia koplyčios stovėjęs mūrinis namas buvo išplėstas ir paverstas bažnyčia, o senoji koplyčia įjungta į pastatyto vienuolyno mūrus. Vienuolynui taip pat perleisti keli netoliese stovėję namai. Bažnyčia nukentėjo per 1737 m. gaisrą − liko tik pastato sienos. Dar kartą gaisras nusiaubė bažnyčią 1748 m., 1749 m. atlikti svarbiausi jos atstatymo darbai, perdirbtas bažnyčios fasadas su bokštais. Pagrindinis vienuolyno pastatų kompleksas susiformavo XVII a.−XVIII a. pr. Jis jungė vienuolyną, ligoninę ir pagalbines patalpas į sudėtingos konfigūracijos statinį [51].

14 pav. Reformatų bažnyčia. XIX a. pab.−XX a. pr. Nuotrauka. Aut. J. Czechowicz

Gatvelė iki karo vadinosi Bonifratų vardu, nuo joje stovėjusio vienuolyno ir susiformavo XVII a., įsikūrus vienuolyno ansambliui. Iki tol ši teritorija priklausė vyskupų rūmams. Iš šiaurės vakarų kvartalą ribojo gynybinė miesto siena, ją nugriovus susiformavo gatvelė. Iki XX a. pr. aplinkinė teritorija buvo labai retai užstatyta. Pirmieji mūriniai pastatai atsirado čia XVI a. 1518 m. pastatyta špitolė. Bet XIX a. pr. jau buvo nugriauta. XVII a. pr. buvo pastatytas mūrinis pastatas, kuris amžiaus vid. rekonstruotas į Šv. Kryžiaus bažnyčią. XVII a. pab.−XVIII a. pr. vienuolyno ansamblio teritorijoje atsirado daugiau mūrinių pastatų: pristatytas ligoninės korpusas (statmenai bažnyčios korpusui), refektoriumo virtuvės kompleksas. XIX a. pr. šiauriniame kvartalo kampe stovėjo mūrinis namelis, bet šiuo metu neišliko. Visas vienuolynas buvo aptvertas tvora. XVIII a. Fiurstenhofo plane visi pastatai rodomi sujungti į vieną, bet planas nėra teisingas. Refektoriumo pastatas iš tiesų stovėjo atskirai, tarpas tarp vartų ir jo nebuvo užstatytas. Čia nėra parodyta dalies, kur buvo senoji koplyčia. Vertinga plane tai, jog parodyta gynybinė miesto siena, prie kurios vienuolynas buvo pristatęs savo ūkinius pastatus. Tarp refektoriumo ir bažnyčios, aplink vienuolyno korpusą buvo šventorius – kapinės, kur buvo laidojami ligoninėje mirę ligoniai. Šalia vartų prie tvoros buvo pristatyta patalpa vartininkui. Du daržai ir vienas sodas, aptverti tvora su varteliais iš gatvės, netoli bažnyčios, antri varteliai iš vienuolyno kiemo. 1827 m.pastatytas vienuolyno ūkinis korpusas.Vienuolyno ansamblis – vertingas architektūros paminklas. Išlikusi gotikinė šv.

Kryžiaus bažnytėlė, įkomponuota į vienuolyno korpusus. Dalis buvusios vienuolyno posesijos priešais bažnyčią šaindieną paversta L.Stuokos-Gucevičiaus skveru [4]. Įterpus „Klaipėdos“ viešbutį ir „Kempinski“ viešbučio priestatą, buvo pakeista Katedros aikštės prieigų ir L. Stuokos-Gucevičiaus g. istorinė erdvė ir net pats jos komponavimo principas [64].

15 pav. Šv. Kryžiaus bažnyčios ir bonifratų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Šioje vietoje stovėjo medinė bažnytėlė, kuri 1533 m. sudegė. 1543 m. pastatyta koplyčia, 1635 m. šalia jos įkurdinti vienuoliai ir įsteigta psichikos ligų ligoninė. XVII a. pr. pastatytas kapitulos kunigams pensininkams mūrinis pastatas amžiaus viduryje rekonstruotas į šv.Kryžiaus bažnyčią.1919 m. Patalpose gyveno benamiai ir varguomenė. 1925 m. Vienuolynas su bažnyčia grąžintas bonifratams. Jis jungė vienuolyną, ligoninę ir pagalbines patalpas į sudėtingos konfigūracijos statinį. Vienuolynas uždarytas 1843 m. 1909 m. bažnyčia remontuota. 1976 m. bažnyčioje įrengta koncertų salė, vienuolyno pastatuose − butai. Nuo 1995 m. pastatai perduoti Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos Vargdienių seserų kongregacijos vienuolėms, vienuolynas remontuojamas [51].

Akcentai, dominantės. Prie ligoninės stovėjo didelis medinis kryžius [4].

Mažosios architektūros elementai. XVII a. pab.−XVIII a. pr. už aptverto sodelio buvo refektoriumo namas. Prie jo – įvažiavimo vartai su varteliais, jų viršuje – kryžius. Nuo gatvės (iš S. Daukanto aikštės pusės) teritoriją skyrė mūrinė tvora su vartais [4].

Želdiniai. Iki XVII a., kai įsikūrė vienuolyno ansamblis, ši teritorija priklausė vyskupų rūmams, čia buvo jų sodas. Iki XX a. pr. aplinkinė teritorija buvo labai retai užstatyta, didelę dalį apėmė sodai ir daržai. XVII a. pab.−XVIII a. pr. šalia vienuolyno pastatų buvo tvora aptvertas sodas, jame buvo altana su virš jos esančiu sepultoriumu (laidojimų patalpa) [4].

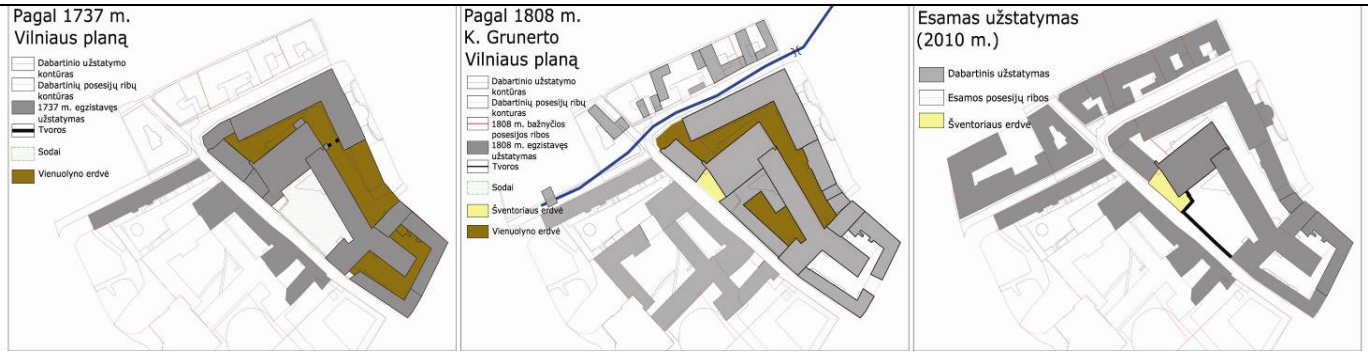
16 pav. M. Januševičius. Bonifratų bažnyčia. 1854. Piešinys

Vanduo bažnyčių aplinkoje. Iš šiaurės vakarų pro kvartalą seniau tekėjo Kačergos upelis, kuris XIX a.vid. nukanalizuotas. Teritorija buvo šaltiniuota, tai rodo ir faktas, jog dar XX a. vid. po Šv. Kryžiaus bažnyčia buvo šaltinis, kurio vanduo buvo paskelbtas šventu. Šulinys buvo ne lauke, o viduje, vieno aukšto nedideliame pastate. Taip pat šulinys buvo ir prie kepyklos [4]. Šiandien bažnyčios viduje yra šulinys su tyro šaltinio vandeniu [51].

Šv. Ignoto bažnyčios aplinka

Struktūra, morfologija. Vilniaus jėzuitų noviciatas įsikūręs Senamiesčio šiaurinėje dalyje, netoli buvusių Totorių vartų ir užima gana didelę teritoriją, ribojamą Šv. Ignoto, Benediktinių ir Totorių gatvių (senasis posesijos Nr. 422). Ansamblį sudaro Šv. Ignoto bažnyčia ir vienuolyno pastatai, supantys vieną uždarą ir du pusiau uždarus kiemus. XVI a. šiame kvartale stovėjo mūriniai gotikiniai namai, nuo Šv. Ignoto gatvės atskirti gynybine siena su šaudymo angomis. Po 1610 m. gaisro jėzuitai supirko likusią kvartalo dalį ir suformavo vienuolyno ir bažnyčios ansamblį, kurio konfigūracija beveik nepakito iki šiol [54].

1604 m. prie Šv. Kazimiero bažnyčios jėzuitai atidarė profesorių namus ir tais metais įkūrė jėzuitų noviciatą šv. Ignoto vardu. Jiems buvo reikalingi maldos namai ir tuo tikslu buvo pastatyta medinė laikina koplyčia, kuri 1610 m. gaisro metu, sudegė kartu su noviciatu. Po keliolikos metų buvo pradėta bažnyčios statyba. Bažnyčiai skirti sklypai užėmė pakankamai didelę erdvę: jie ribojosi iš vienos pusės su vyskupų rūmų sodu, iš kitos pusės – su Dominikonų vienuolyno valdomis, iš kitos – siekė Totorių gatvės pradžią ir iš ketvirtos ribojosi su sklypais, esančiais prie Vilniaus vartų. 1622 m. pradėtos statybos. Pagal 1773 m. inventorių bažnyčia buvo pastatyta fasadu į gatvę. Abipus bažnyčios presbiterijos buvo du bokštai [26].

17 pav. Šv. Ignoto bažnyčios aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Bažnyčios pastatas turi sudėtingą istoriją. 158 metus tarnavo kulto reikalams, nuo XVIII a. antros pusės iki II pasaulinio karo pastatu naudojosi kareivinės, karo ligoninė, buvo įsteigtas karininkų klubas (gyvavęs nuo XIX a. pab. Iki I-ojo pasaulinio karo), o nuo I-ojo pasaulinio karo iki atstatymo, t.y. 1926 m. stovėjo apleistas. 1926−1929 m. buv. Šv. Ignoto bažnyčia buvo atstatyta ir pritaikyta Vilniaus įgulos kulto reikalams.

18 pav. Šv. Ignoto bažnyčia. XVI a.pr., Vilnius

1773 m.buvo paskelbta brevė apie jėzuitų ordino panaikinimą. 1777 m. bažnyčia dar veikė, nes į noviciato patalpas buvo perkelta dijecezinė seminarija. 1806 m. ir 1812 m. bažnyčioj buvo įrengta karo ligoninė. Po 1863 m. sukilimo bažnyčia buvo perdirbta į karininkų klubą, vidus pertvarkytas. Nuo vyskupų aikštės pusės buvo nuardyti bokštai ir pristatytas prieangis. Įėjimas į bažnyčią buvo per bobinčių. Rūsiuose po bažnyčia laidojo vienuolius ir nusipelniusius geradarius [26]. Šv. Ignoto − Benediktinių gatvių kampe 1967 m. įrengtas „Bočių" restoranas, valgykla, pastatyta naujų pagalbinių priestatų. Buvusioje reprezentacinėje noviciato dalyje (prie Šv. Ignoto gatvės), ją ištyrus ir restauravus, įkurta Respublikinė mokslinė techninė biblioteka ir Mokslinės techninės informacijos institutas (archit. Evaldas Purlys, 1983−1985 m.). Istoriniu požiūriu geriausiai išliko reprezentacinis ir pietrytinis noviciato korpusai, išsidėstę prie Šv. Ignoto gatvės, su didžiuoju kiemu, nuo gatvės atskirtu mūro tvora. Reprezentacinis noviciato korpusas jungia pietinę bažnyčios pusę su refektoriumi [54].

Akcentai, dominantės. Pagal 1773 m. inventoriuje esantį bažnyčios aprašymą abipus bažnyčios presbiterijos buvo du bokštai [26].

Mažosios architektūros elementai. 1773 m. inventoriuje minima, jog bažnyčia buvo aptverta mūrine siena, kurioje buvo dvivėriai vartai, o abipus jų vienvėriai varteliai. Įėjus pro juos, pakliūdavai į šventorių, kurio takas (nuo vartų iki bažnyčios) buvo grįstas akmenimis [26].

Švč. Teresės bažnyčios ir buvusio basųjų karmelitų vienuolyno aplinka

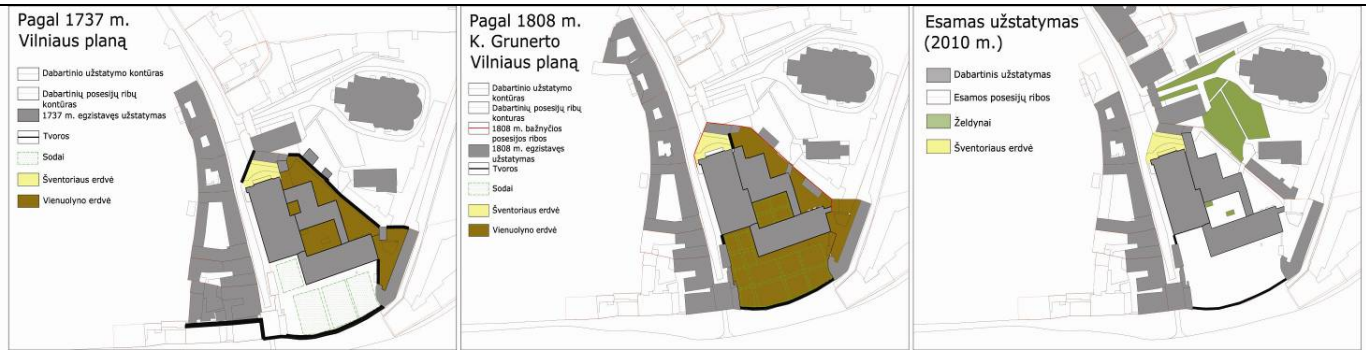
Struktūra, morfologija. Šv. Teresės bažnyčios karmelitų vienuolyno pastatai yra išsidėstę prie miesto gynybinės sienos, trijų kvartalų teritorijoje. Architektūros ansamblis yra netaisyklingos formos, pritaikytos prie miesto gynybinės sienos konfigūracijos, su vienu uždaru kiemu kluatru *(claustrum)*. Trijų aukštų su rūsiais vienuolynas ant fundacinių ir įsigytų namų formavosi keliais etapais. Bažnyčia stovi priešais mūro siena juosiamus vienuolyno statinius, kaip ir Varšuvos, Krokuvos, Poznanės basųjų karmelitų vienuolynų architektūros ansambliuose, presbiterine dalimi tiesiogiai jungdamasi su vienuolynu. Šv. Teresės bažnyčios plano struktūra artima pirmosioms šios vienuolijos bažnyčioms Romoje - *S. Maria della Scala* ir *S.Maria della Vitoria*. Kaip ir pastarosios, Šv. Teresės bažnyčia pastatyta pagal šiek tiek modifikuotą Romos *Il Gesu* bažnyčios modelį. Bažnyčios monumentalus tūris dominuoja aplinkoje [49].

Steigiant naują vienuolyną ir bažnyčią, didžiausią rūpestį kėlė būsimų pastatų išdėstymas palyginti tankiai užstatytoje ir ankštoje teritorijoje prie Aušros Vartų ir miesto gynybinės sienos, tarp stačiatikių Šv.Dvasios ir atskirtos gatve Šv. Trejybės bažnyčių bei vienuolynų, jų sklypų bei pastatų. Pradėjus statyti bažnyčios ir vienuolyno pastatus šioje vientisinėje teritorijoje, pasirodė, kad sklypas buvo per mažas pastatams užstatyti. Todėl posesijai išplėsti, vienuolynas dėjo pastangas supirkti naujus aplinkinius namus bei sklypus, dažniausiai priklausančius gyvenantiems čia stačiatikiams. Vienuolynas ir bažnyčia pradėjo veikti 1627 m. pr. Tuos metus reikėtų laikyti vienuolyno posesijos susiformavimo metais. Įsikūrusį prie Aušros Vartų vienuolyną iš pietų pusės supo miesto mūro siena, iš rytų ėjo tiesioginė siena (riba) su stačiatikių moterų vienuolynu, iš šiaurės ir vakarų buvo unitų (bazilijonų) vienuolynas, kurį nuo karmelitų skyrė viešoji gatvė. Vienuolyno sklype buvo šeši namai. Posesijai susiformuoti ir vienuolyno architektūrinei raidai buvo reikšmingas dar vienas etapas, tačiau jau pačios posesijos ribose. Pastačius vienuolyną, priklausanti jam teritorija buvo tokia ankšta, jog joje nebuvo galima statyti būtiniausių pagalbinių pastatų. 1644 m. karmelitai gavo dar vieną neužstatytą sklypą prie miesto gynybinės sienos. Jie įsipareigojo neįrenginėti miesto

gynybinėje sienoje nei durų, nei vartų ir patys papildomai pažadėjo apvesti savo teritoriją iš priemiesčio pusės mūro siena, kaip to reikalavo miesto gynybos taisyklės [9].

1627 m pradėjusi veikti šv. Teresės vardo nedidelė medinė bažnytėlė (matyt, ant mūrinių pamatų). Mūrinė bažnyčia buvo statoma senosios bažnyčios vietoje, matyt ją išplečiant. Statyba baigta 1650 m. XVII a. viduryje iškilę bažnyčios ir vienuolyno mūriniai pastatai nužymėjo vieną svarbiausių pastatų ansamblio raidos momentų. Vėlesnieji naujų statybų bei rekonstrukcijų darbai dažniausiai būdavo atliekami laikotarpiais po gaisrų, karų ar eilinių pastatų remontų darbų metu. Vienuolynas buvo plečiamas ir po XVII a.vidurio. Galutinai visas pastatų ansamblis susiformavo tik XIX a. trečiajame dešimtmetyje. 1668 m. miesto magistratas atidavė karmelitų globai Dievo Motinos paveikslą, leisdamas ant miesto Aušros Vartų pasistatyti ir koplyčią. Pirmoji koplyčia buvo pastatyta medinė. 1711 m. jai sudegus, pradėta atstatinėti iš mūro. 1764 m prie koplyčios buvo pristatyta zakristija, o 1799 m. laiptai. 1764 m. prie rytinės Aušros vartų sienos iš vienuolyno daržo pusės buvo pristatyta dviejų aukštų zakristija. 1783 m. iš Aušros vartų gatvės pusės buvo pristatyta koplyčia – šeimos mauzoliejus. 1829–1830 m. pristačius prie bažnyčios iš Aušros vartų gatvės pusės mūrinę galeriją, užsibaigė vienuolyno ir bažnyčios pastatų ansamblio formavimas. Atliekant šios bažnyčios tyrimą, galima teigti, jog jos šventoriaus raidos atvejis yra unikalus. Pastačius Aušros Vartų koplyčią, šventoriumi tapo visa gatvės atkarpa nuo bažnyčios iki koplyčios. Tikinčiųjų srauto kryptis atkartoja simbolinę koplyčios ašį su šventuoju Dievo Motinos paveikslu [9].

Vienuolynas paskutiniuoju savo 20−30 metų gyvavimo laikotarpiu buvo aprašomas išsamiausiai. Šie aprašymai rodo, kad po 1812 m karo jis buvo visiškai nuniokotas ir iki 1820 m visiškai atnaujintas. Trijų aukštų vienuolyno pastatas, sujungtas su bažnyčia, buvo stačiakampio plano, suformuotas iš keturių skirtingų matmenų korpusų. 1844 metais, vienuolynas buvo panaikintas [9].

19 pav. Švč. Teresės bažnyčios ir buvusio basųjų karmelitų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Į Aušros Vartų koplyčią buvo patenkama per vienuolyno koridorių ir vienuolyno daržą bei prie jos esantį prieangį. Koplyčios apačioje buvo pervažiuojami vartai. Prie koplyčios, einant į ją Aušros Vartų gatve, iš kairės pusės, prie vienuolyno mūro sienos 1829 metais buvo pastatytas ant 7 arkadų dviejų aukštų balkonas arba galerija. Šis statinys turėjo tarnauti einančių čia melstis moterų patogumui, nes jos, esant griežtai vyrų vienuolyno klauzūrai, patekti į pačią koplyčią negalėjo.

20 pav. Nežinomas dailinkas. Šv. Teresės bažnyčia. 1840. Piešinys

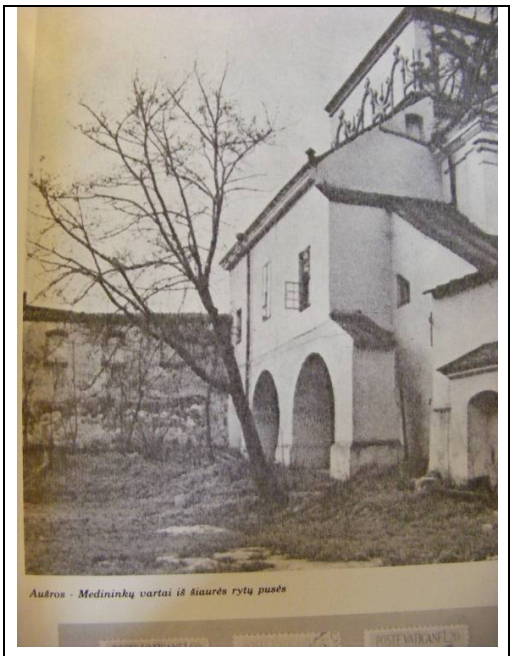
Prie bažnyčios buvo mūrinis prieangis, jo šonuose − galerija, o į prieangį vedė iš vienos pusės mediniai, iš kitos – akmens laiptai (11 pakopų). Bažnyčios fronte iš gatvės pusės pristatyta anksčiau minėta Pociejų koplyčia. Po bažnyčia buvo rūsiai. Vieni skirti laidojimams, kiti bažnytinių daiktų sandėliams. Vienuolyne, pradiniu jo gyvavimo laikotarpiu veikė noviciatas. Prie bažnyčios nebuvo špitolės. Vienuolyno ūkinių pastatų kiemas ribojosi su stačiatikių šv. Dvasios vienuolyno posesija, nuo kurios buvo atskirtas mūro siena. Įėjimas į venuolyno kiemą buvo iš Aušros Vartų gatvės per vienus kiek ir kiek toliau per antrus vartus, už kurių čia pat iš kairės buvo laiptai į butus, esančius virš šių vienuolyno vartų [9].

Vienuolynas paskutiniuoju savo 20−30 metų gyvavimo laikotarpiu buvo aprašomas išsamiausiai. Šie aprašymai rodo, kad po 1812 m karo jis buvo visiškai nuniokotas ir iki 1820 m visiškai atnaujintas.Vienuolyno kieme ir prie fligelio buvo įvairūs ūkiniai pastatai – daržinė, arklidės, ratinė, bravoras ir pirtis. Iš vienuolyno kiemo pusės buvo keli įėjimai į rūsius, buvusius po įvairiais pastatais. Už trečiosios kiemo arkados buvo įrengti tualetai [9].

Akcentai, dominantės. Iš Aušros Vartų gatvės pusės, bažnyčios šone, mūriniame bokšte buvo įrengta varpinė [9].

Mažosios architektūros elementai. Prie vienuolyno buvo mūrinė tvora. 1844 m. vienuolynas buvo panaikintas. To laikotarpio duomenimis iš Didžiosios gatvės pusės buvo vartai į nedidelį, klotą akmenimis šventorių. Prie vienuolyno buvo mūrinė tvora [9].

Želdiniai. Nuo vienuolyno bei bažnyčios iki miesto sienos plytėjo sodas-daržas. Į pirmąjį daržą buvo patenkama iš vienuolyno pirmojo aukšto. Į antrąjį daržą vienas įėjimas buvo iš vienuolyno, kitas – iš kiemo, nuo kurio jis buvo atskirtas siena su varteliais joje. Per šį daržą buvo perėjimas į Aušros Vartų galeriją. Didesniame šio daržo sklype buvo mūrinė altana [9].

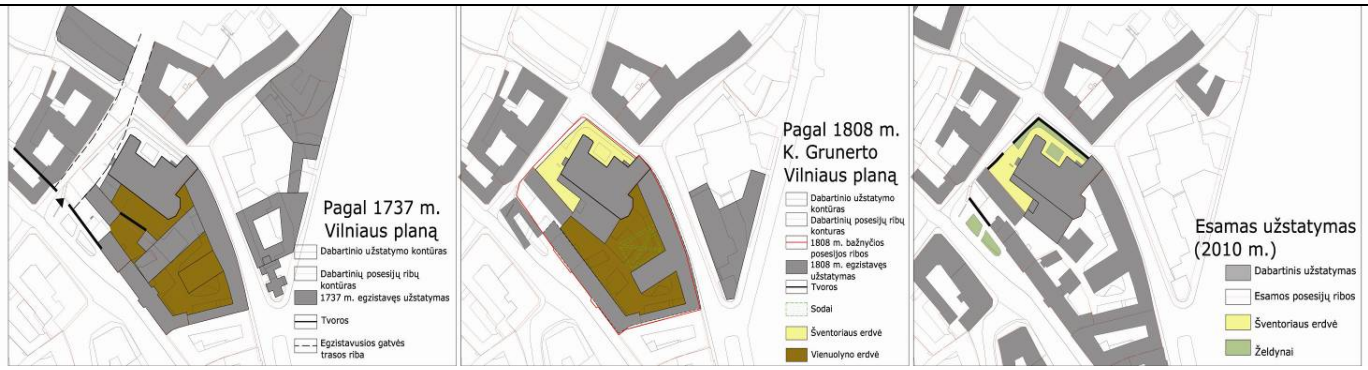
21 pav. Aušros – Medininkų vartai iš šiaurės rytų pusės. Nuotrauka

Visų Šventųjų bažnyčios ir senosios regulos karmelitų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Visų Šventųjų bažnyčia su vienuolynu stovi fasadu atsirėmusi į Rūdninkų gatvę. Ji yra *il Gesu* tipo. Greta bažnyčios stovi stambi varpinė. Vienuolynas nėra reguliaraus plano, jame nėra kluatro, nes jo mūrai plėtoti pritaikant čia jau stovėjusius pastatus [57].

Bažnyčia pradėta statyti po 1624-ųjų metų. 1632 m. pradėjo veikti ir vienuolynas.Vienuolyno statybai būdinga, kad jis formuotas jau iš stovėjusių čia pastatų. Suformavus pirmuosius korpusus, vėlesniais dešimtmečiais vienuolynas buvo plečiamas. 1684 metais figūruojanti senoji bažnytėlė – tai buvo koplyčia, egzistavusi dar prieš įsikeliant čia karmelitams. Pats seniausias vienuolyno korpusas, manoma buvo prie L. Pelėdos gatvės, ką patvirtina aptinkami jame gotikiniai elementai, išlikę pastatuose, iš kurių buvo

formuojamas pagrindinis vienuolyno korpusas. Kadangi vienuolyno mūrai buvo formuojami iš atskirų čia stovėjusių pastatų, matyt jų stovis ir situacija neleido išplanuoti architektūrinio ansamblio su būdingu vienuolynams kluatru. Bažnyčios pirminio pastato aprašymo neišliko, platesni jos parašymai pasirodo tik XVIII a. pabaigos bei XIX a. vizitacijos aktuose bei inventoriuose. Dvi kupolinės koplyčios atsirado kartu su bažnyčia. XIX a. ir XX a. vienuolyno pastatai patyrė daug remontų ir rekonstrukcijų. Beje, vienuolyno pastatų aprašymai ne visada būna aiškūs ir ne visada galima juos tiksliai atsekti ir sutapdinti su planais, sudarytais skirtingais metais. 1820−1830 metų duomenimis bažnyčios šonuose buvo dvi koplyčios (įėjimas iš vidaus). Einant link bažnyčios pagrindinių durų, kairėje buvo penkių tarpsnių mūrinis bokštas (varpinė). Šventorius iš dalies buvo grįstas akmenimis, nuo vienuolyno bažnyčia buvo atskirta jo paties mūrais, o nuo Arklių turgavietės noviciato pastatais [10].

22 pav. Visų Šventųjų bažnyčios ir senosios regulos karmelitų vienuolyno aplinkos raida

Planinis scenarijus, funkcija. XIX a. duomenimis vienuolynas buvo sumūrytas iš dviejų linijų: šiaurės-rytų ir pietų-vakarų korpuso. Pastatas buvo dviejų aukštų, visos celės buvo iš vienos – kiemo – pusės, o koridoriai iš basųjų karmeličių vienuolyno ir Šv. Juozapo bažnyčios pusės. Abu vienuolynus skyrė gatvė, per kurią permesta jungianti juos arka. Priešais karmeličių Šv.. Juozapo bažnyčią (kitapus gatvės) buvo įvažiuojamieji vartai (broma) į vienuolyno kiemą, su didelėmis durimis ir durelėmis. Už jų, kairėje buvo maisto produktų sandėlis, o po juo rūsys ir ledainė. Toliau buvo sandėliai, ūkinės patalpos bei kepykla. Priešais vienuolyno korpusus buvo arklidės, ratinė ir bravoras su pirtimi po vienu stogu. 1830 m. aprašyme po vienu stogu iš kitos šių pastatų pusės (nuo Arklių turgaus) buvo šešios mūrinės krautuvėlės. Noviciatas buvo mūrinis, dviejų aukštų. 1836 metais jis rekonstruotas į gyvenamąjį namą. Naujas noviciatas buvo įrengtas vienuolyno korpuse. Jis buvo atkirtas nuo bažnyčios mūrine siena, kurioje buvo vartai į šventorių. Prie fligelio buvo viena daržinė – prieš tai buvusi ratinė [10].

1884 metų inventorius rodo, kad posesijoje padaugėjo ūkinės paskirties pastatų, atsirado nemažai krautuvėlių. Aprašomi pietrytinėje posesijos dalyje buvę ūkiniai pastatai ir du gyvenamieji namai vienuolyno kieme. Prie jų buvo skalbyklos, ratinės ir arklidės pastatai, mediniai tvarto ir malkų sandėliuko pastatai. Prie vienuolyno Pylimo gatvės pusėje buvo 12 krautuvėlių, tačiau šventoriuje išvardintos tik dvi. Pirmoji buvo namo, stovėjusio vienuolyno kieme, antrajame aukšte, su įėjimu iš Pylimo gatvės. Antroji įrengta buvusiuose vienuolyno vartuose. Rūdninkų gatvėje viena krautuvėlė buvo prie pat bažnyčios, kita dviejų aukštų mūriniame name [10]. 1886 m. vienuolynas buvo panaikintas. Tarybinės okupacijos metais bažnyčia atimta iš katalikų, jos pastate buvo įrengtas maisto produktų sandėlis. 1990 m. bažnyčia grąžinta tikintiesiems [57].

Akcentai, dominantės. 1743 m. iškilęs bokštas (stambi penkių tarpsnių varpinė), laikomas viena reikšmingiausių statybos dalių, buvo statomas 1733-1743 m. [57].

23 pav. Visų Šventųjų bažnyčia, XVII a., Vilnius

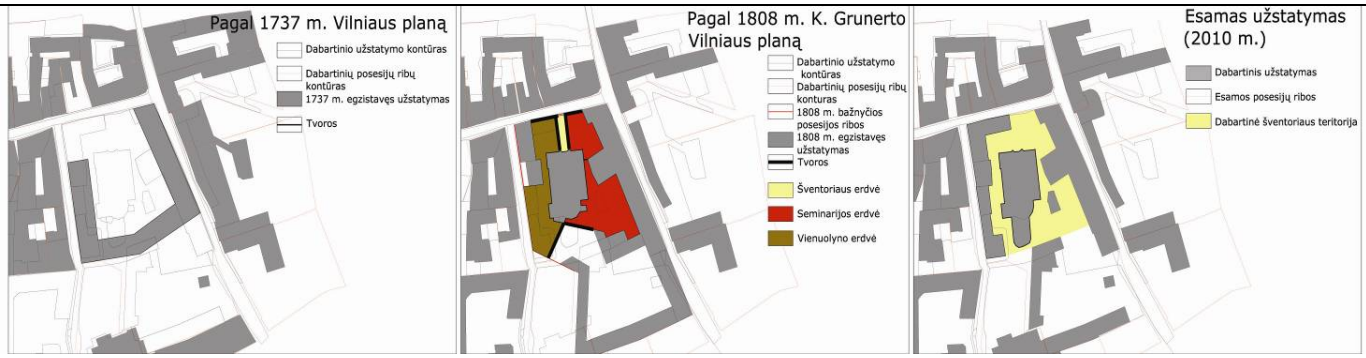
Mažosios architektūros elementai. Šventorius iš dalies buvo grįstas akmenimis ir iš Rūdininkų gatvės bei Basokių skg. Kartu su priešbažnytiniu sklypu buvo apvestas aukšta mūro siena. Joje iš Rūdininkų gatvės buvo dveji vartai (dvi bromos su dvivėriais vartais), 1830 m. aprašyme vienuolyno kieme buvęs darželis aptvertas 14 mūrinių stulpų ir statinių tvora. 1836 m. duomenimis naujasis noviciatas (įrengtas vienuolyno korpuse) buvo atkirtas nuo bažnyčios mūrine siena, kurioje buvo vartai į šventorių. Bažnyčios prieky vietoj buvusio plytų mūro aptvėrimo, nugriauto 1879 m. buvo aukštas, ant akmens pamatų, geležinių strypų aptvėrimas. Jame pagrindiniai dvivėriai vartai taip pat buvo geležiniai. Prie šių vartų buvo ir kiti, mažesni varteliai [10].

Želdiniai. Kadangi vienuolyno mūrai buvo formuojami jau čia stovėjusių pastatų, jų situacija neleido išplanuoti architektūrinio ansamblio su būdingo išplanavimo daržu. Daržas vienuolyno ribose buvo aptvertas 1701 m. [10].

Vanduo bažnyčių aplinkoje. 1830 m. aprašyme minima, jog vienuolyno kieme buvo du šuliniai [10].

Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčios ir augustinų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Augustinų vienuolynas ir bažnyčia įsikūrė Vilniuje, Savičiaus ir Bokšto gatvių kampe, tuščiuose sklypuose, kuriuose seniau stovėjo (minima šaltiniuose 1503 m.) Kozmo ir Domijono cerkvė. Ji sudegė 1610 m. per gaisrą. Galutinai sugriauta caro kariuomenės 1655 m. Ilgą laiką sklypas buvo tuščias ir neužstatytas. Pirmoji bažnyčia (tiksliau koplyčia) sklype buvo pastatyta 1677 m. 1682 m. pradėtas statyti vienuolyno pastatas. 1742 m. sudegus koplyčiai ir vienuolynui, pradėta mūrinės bažnyčios statyba, užbaigta tik po 22 metų. Statant bažnyčią, buvo išplėstas vienuolyno pastatas. 1807 m. vienuolyno pastatą nupirko Vilniaus universitetas. XVIII a. pabaigoje pastatytas pagrindinis vienuolyno korpusas prie Bokšto g. ir susiformavo visas ansamblis, išsidėstęs prie Bokšto ir Siaurosios gatvių. Vienuolyne tuo metu veikė noviciatas ir mažoji seminarija [26]. 1820-1830 m.duomenimis bažnyčia stovėjo nukreipta pagrindiniu fasadu į Savičiaus gatvę. Iš abiejų pusių buvo nusitęsę „gyvenamieji mūrai“. Iš vienos pusės – vienuolyno, iš kitos – seminarijos [8].

24 pav. Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčios ir augustinų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Vienuoliai įsikūrė trijuose mūriniuose pastatuose, stovėjusiuose Šv. Kazimiero skg., prasidedant nuo Savičiaus g. Vienuolynui ir kitiems jo pastatams atitekus vyriausiajai seminarijai, buvo pastatyti gyvenamieji pastatai bažnyčios užnugaryje. Naujas vienuolynas susidėjo iš trijų sujungtų mūrinių namų, stovinčių vienoje linijoje, galu į Savičiaus gatvę, o šonų prie Šv. Kazimiero skg., iš kurio buvo mūriniai įvažiuojamieji vartai. Įėjus į kiemą po kaire buvo mediniai laiptai į antrąjį aukštą, kuriame iš kiemo pusės buvo medinė galerija. Kieme buvo ūkiniai pastatai – dvi arklidės, ratinė ir kt. Prie mūrinių namų ir tarp jų buvo maži kiemeliai, siauri praėjimai. 1852 m. bažnyčia nežymiai rekonstruota ir paversta pravoslavų šv. Andriejaus cerkve. 1918-1919 m. bažnyčia atiteko katalikams ir buvo restauruota. 1962 m. pritaikyta sandėliui [8].

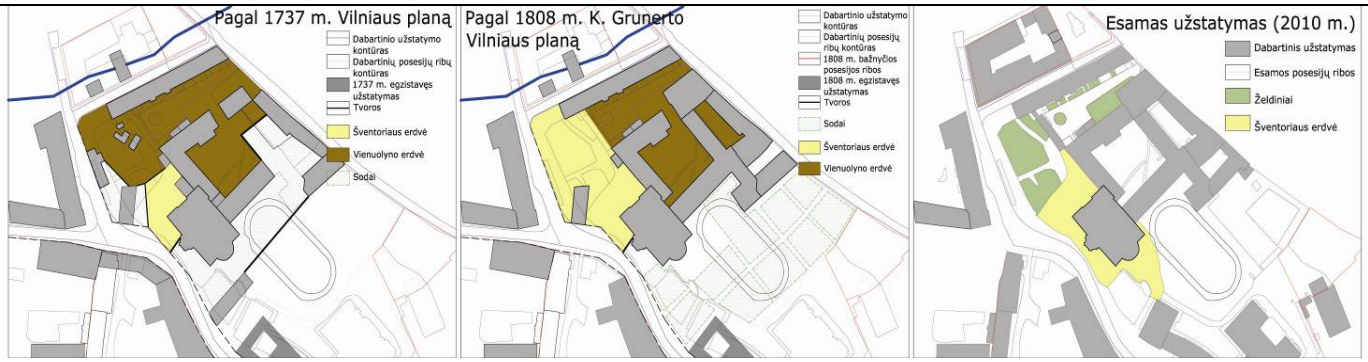
Akcentai, dominantės. Virš priešbažnyčio yra bokštas [8]. Savo tūrine kompozicija (kai bažnyčia yra vienbokštė, su bokštu priekinio fasado viduryje) bažnyčia kiek primena Kauno rotušę.

Mažosios architektūros elementai. Iš Savičiaus gatvės į bažnyčią buvo mūriniai vartai su frontonu. Išilgai iš abiejų vartų pusių buvo aukšta mūrinė tvora. Ji tęsėsi nuo vienuolyno iki Seminarijos rūmų. Įėjus per vartus į kiemą, per kapinaites (šventorių), aptvertą mūrine tvora iki pat bažnyčios, buvo patenkama į priešbažnytį. Bažnyčios užpakalinėje dalyje buvo dveji vartai, per vienerius buvo įvažiuojama į seminariją, per kitus į vienuolyną [8].

Želdiniai. Vienuolynas turėjo mažą daržą iš galinės bažnyčios pusės. Vienuolynui ir kitiems jo pastatams atitekus vyriausiajai seminarijai, mažas daržas, iš kitos pusės bažnyčios, buvo užstatytas gyvenamaisiais namais [8].

Šv. Kotrynos bažnyčios ir benediktinių vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Ansamblis pradėtas kurti XVII a. pr. Jam panaudoti toje vietoje stovėję gotikiniai ir renesansiniai namai. Išplėstas XVII a. pab., maždaug dabartinę išvaizdą įgavo XVIII a. II pusėje. Tai vienas sudėtingiausių Lietuvos vienuolynų amsamblių. 1619−1622 m. pastatyta nedidelė mūrinė bažnyčia. Ji buvo dabartinės bažnyčios šiaurės vakarų vietoje. 1640−1650 m. vienuolynas gerokai išplėstas. Trečias bažnyčios statybos etapas truko nuo 1670 m. iki 1694 m [24]. Ansamblis plėtėsi, šalia esančios posesijos ilgainiui perėjo vienuolyno žinion. Didžiojo kiemo, kurį juosia pagrindiniai korpusai, būta puošnaus. XVI a. šioje vietoje stovėjo mūriniai gotikiniai namai. XVIII a. pab. ir XIX a.pr. rekonstrukcijų metu platinant Vilniaus gatvę buvo nugriautas tarnų namas [46]. Vienuolyno korpusai stovi apie keturis įvairaus didumo kiemus, sujungtus perėjimų. Pagrindiniai vartai yra iš Vilniaus gatvės. Su vienuolynu bažnyčią jungia koridorius. Prie bažnyčios pietvakarinio šono yra Apvaizdos koplyčia, projektuota Kristupo Glaubico. Vienuolyno planas sudėtingas, su įvairios konfigūracijos ir ploto kiemais [24].

25 pav. Šv. Kotrynos bažnyčios ir benediktinių vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. XVIII a. pab. ir XIX a. pr. rekonstrukcijų metu ūkinis pastatas prie Benediktinių gatvės perdarytas į gyvenamąjį, padarytas neogotikinis frontonas [24]. Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo bažnyčia ir vienuolynas smarkiai nukentėjo. Sovietmečiu bažnyčia priklausė Vilniaus dailės muziejui. Joje buvo įrengtas sandėlis, vienuolyno patalpose – įstaigos ir butai. 1994 m. pradėti bažnyčios restauravimo darbai. 2006 m. restauruota Šv. Kotrynos bažnyčia atvėrė duris lankytojams [46].

26 pav. Šv. Kotrynos bažnyčia. XVII a. pr., Vilnius. Skveras prie bažnyčios

Akcentai, dominantės. Pro tolimesnį parlatoriumo langą vienuolyno kieme seniau buvo matyti didžiulis simbolinis šv. Bernardino kryžius su įrašais, stovėjęs viename vienuolyno kiemų. 1922 m. bažnyčios šventoriuje pastatytas S. Moniuškos paminklas [39].

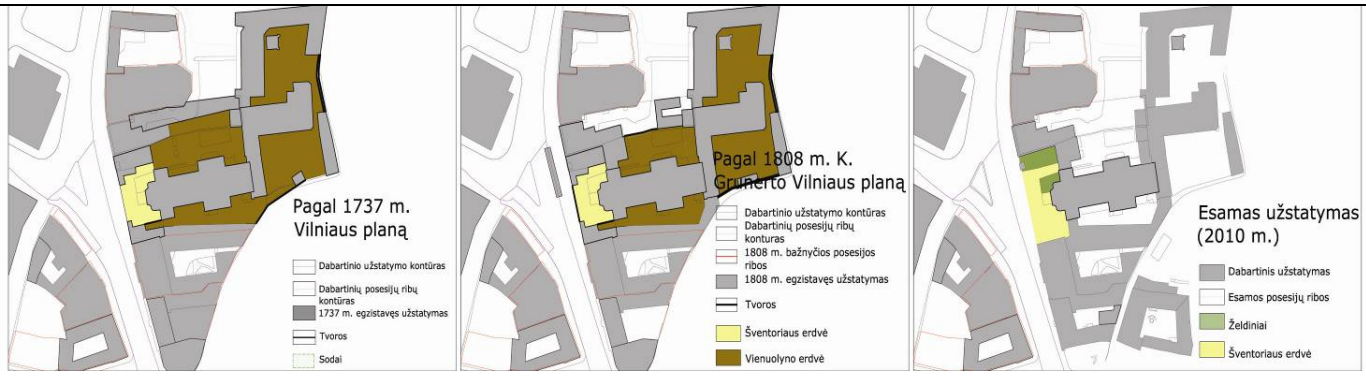
Mažosios architektūros elementai. Pagrindiniai vartai į Giedrio gatvę – barokiniai, puošnūs. XVIII a. pab. ir XIX a.pr. rekonstrukcijų metu iš vakarų pusės sumūryta tvora [46]. Priešais bažnyčios pagrindinį fasadą yra mūro tvora, į vakarus nuo jos – metalo tvorelė, juosianti skverą su S. Moniuškos paminklu [24].

Želdiniai. Šalia vienuolyno vešėjo sodas (dabartinės S. Nėries vidurinės mokyklos sporto aikštelės vietoje) [46]. XVIII a. pab. ir XIX a.pr. rekonstrukcijų metu prieš bažnyčią buvusio sodo su gėlynais vietoje įrengtas skveras [24].

Šv. Kazimiero bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Šv. Kazimiero bažnyčia ir jėzuitų namai pastatyti ties miesto Rotuše, fasadu į buvusią Didžiąją turgaus aikštę, Didžiosios, Savičiaus, Augustinų ir Šv. Kazimiero gatvių (seniau Augustijonų antrasis skersgatvis) ribojamame kvartale. Ansamblis pastatytas vienu metu, jį sudaro bažnyčia ir vienuolyno pastatai, supantys keturis kiemus [55].

Tai baroko stiliaus pastatų kompleksas. Ansamblio sklypas daugiakampis. 3 vienuolyno pastatai, kartu su tvoromis supas vieną uždarą ir du pusiau uždarus kiemus. Bažnyčia ir jos pastatai pradėti statyti XVII a.pr. Oficinos sklypo pietvakariniame kampe stovėjo dviejų aukštų namas. Dar vienas stovėjo prie šiaurės vakarinio kampo, kuris apie 1867 m. didinant šventorių, nugriautas. Vienuolyno pastatai pradėti statyti XVII a. Bažnyčia pastatyta 1618 m.Vienuolių namas sujungtas su jos presbiterija. Šioje vietoje renesanso laikotarpiu buvo pastatytas siauras vieno aukšto pastatas su trijų aukštų bokštu. Pastatas nugriautas po 1832 m. Baroko laikotarpiu prie renesansinio pastato pristatytas dabartinis pastatas. Tarp jų yra siauras uždaras kiemas, įvažiavimais sujungtas su gretutinėmis gatvėmis. 1832 m. sujungtas su gretimais Abramavičienės rūmais. XIX a. rekonstruota į gyvenamąjį namą [24].

27 pav. Šv. Kazimiero bažnyčios ir jėzuitų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Pagrindiniai vartai buvo prie šv. Kazimiero gatvės. Prie jų stovėjo dviejų aukštų vartininko namelis (XIX a. nugriautas). Arklidė ir ratinė buvo sklypo šiaurės rytų kampe. Rytų kiemo viduryje stovėjo kepykla. 1832 m. bažnyčia paversta cerkve. Vienuolyno pastatus sudaro vienuolių namas, oficina ir ūkinis pastatas, statyti XVII a. Vienuolių namas sujungtas su jos presbiterija. Ūkiniame pastate buvo arklidės, ratinė, daržinė. Oficina yra į pietus nuo bažnyčios. Ji pastatyta XVII a.II pusėje. XIX a. rekonstruota į gyvenamąjį namą [24]. 1966 m. Bažnyčioje įrengtas Ateizmo muziejus. 1988 m. grąžinta tikintiesiems [28].

Akcentai, dominantės. Vienuolių namo vietoje renesanso laikotarpiu buvo pastatytas siauras vieno aukšto pastatas su trijų aukštų bokštu [55].

Mažosios architektūros elementai. Pagrindiniai vartai buvo prie šv. Kazimiero gatvės [20]. Apie 1867 m. nugriauta mūrinė tvora su puošniais vartais [24].

28 pav. Šv. Kazimiero bažnyčia, XVII a., Vilnius

2. Bažnyčių, esančių buvusiuose istoriniuose priemiesčiuose, aplinka

Šv. Baltramiejaus bažnyčios ir buvusio atgailos kanauninkų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Užupyje, ant Vilnios šlaito stovi nedidelio tūrio Šv. Baltramiejaus bažnyčia. Ji ribojasi su gatve (Užupio g.), vedančia Bernardinų kapinių link. Šventoriaus vartai įsprausti tarp dviejų pastatų Užupio g [47].

XVII a. šiame kvartale dominavo menkas užstatymas. 1644 m. buvo pastatyta medinė bažnyčia ir nedidelis vienuolyno pastatas. Bažnyčią karo su Maskva metais sunaikino gaisras. 1664 m. sudegė mūrinė koplyčia. Iki 1778 m., kai buvo pastatyta oratorija, kuri 1823-1824 m. perstatyta į bažnyčią, jos teritorijoje yra buvę medinis bažnyčios ir nedidelio vienuolyno bei koplyčios pastatai [20].

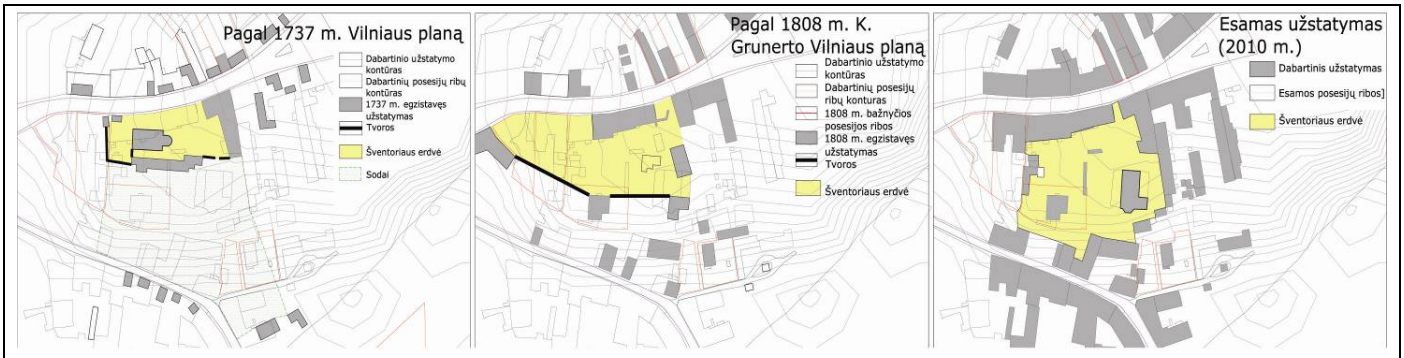

29 pav. V. Sledzinskis. Šv. Baltramiejaus bažnyčiaUžupyje. 1887. Drobė, aliejus, VDM, inv. T-58

Pirmieji mūriniai pastatai šiame sklype atsirado XVII a. XVII a. pr. Buvo supirkti sklypai su mediniais namais prie Polocko kelio ant kalno. Aplink bažnyčia buvo įrengtos kapinės. XVII a. II pusėje vienuolyno posesija užimė visą plotą nuo Polocko kelio iki šlaito apačios. Tačiau XVIII a. buvo suformuotos ir parduotos naujos posesijos. Dalis posesijos (Užupio g.11) po II Pasaulinio karo buvo išgriauta [12].

Prie pat vienuolyno tvoros kalno papėdėje XVIII a. buvo vienuolyno bravoras ir daržas, į kuriuos buvo įvažiuojama mažu skersgatviu iš Paplavų gatvės. Sodo prie vienuolyno nebuvo, tik kelios lysvės. 1813 m. atkūrus parapiją, buvo praplėstas vienuolių namas, prie Užupio g. iki XIX a.pr. dar buvo kapinės, 1901 m. jau nebuvo. Jos buvo užstatytos namais [12].

V.Drėmos archyvuose yra duomenų, jog ten, kur susikerta Užupio, Polocko, Paplavų ir Bernardinų gatvės, stovėjo mūrinis stulpas su Kristaus figūra. Šioje vietoje buvo Petro − Povilo unitų cerkvė. Jos šventorius tęsėsi iki šv. Baltramiejaus bažnyčios. Šiandien šventoriuje stovi trys namai [6].

30 pav. Šv. Baltramiejaus bažnyčios aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Prie bažnyčios 1644-1845 metais veikė Šv. Augustino reguliariųjų atgailos kanauninkų, paprastai vadinamų „baltaisiais augustinais", vienuolynas. 1997 m. Šv. Baltramiejaus bažnyčia perduota Vilniaus baltarusių katalikų bendruomenei [47].

31 pav. Šv. Baltramiejaus bažnyčia, XVII a. Buvusios bažnyčios šventoriuje 1983 m. nuotrauka

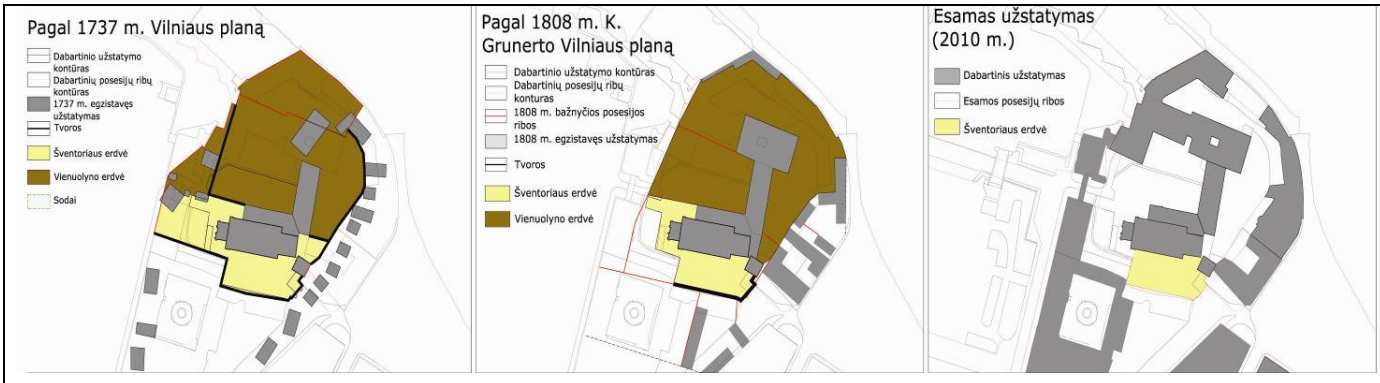
Akcentai, dominantės. 1881 m. buvo pastatytas bažnyčios bokštas [47] .

Šv. Jurgio kankinio bažnyčios ir karmelitų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Šiandieną išlikęs beveik Šv. Jurgio bažnyčios ir vienuolyno architektūros ansamblis, kurį sudaro bažnyčia, varpinė-vartai, vienuolyno namai, pagalbiniai ir ūkiniai pastatai. Ansamblio pastatai sukomponuoti terasiniu principu: aukščiau pastatyta bažnyčia ir pagrindiniai vienuolyno namai, pašlaitės terasoje − pagalbiniai ir ūkiniai pastatai. Vienuolynas statytas palaipsniui: XVII a. I-oje pusėje iškilo rytinis korpusas, vėliau - platus šiaurės rytų korpusas. XVIII a. vienuolyno namai praplėsti vakarų link. XIX a. prie pagrindinio fasado pristatytas neobarokinis prieangis [56] .

Vienuolynas įkurtas 1506 m. Radvilų dvaro teritorijoje, už tuometinio miesto sienų [56]. Tais metais pradėta bažnyčios statyba, po kelių metų pastatomas prie jos vienuolynas. 1514 m. karmelitams buvo dovanotas didžiulis sklypas, besiglaudžiantis prie vienuolyno. Iš sklypų, esančių prie vienuolyno, užstačius ir apgyvendinus juos, susiformavo vientisa teritorija, kuri sudarė atskirą vienuolyno jurisdiką mieste. Susiformavusi teritorija jau buvo XVI a. Kai kurie autoriai teigia, kad Šv. Jurgio bažnyčia buvo pastatyta iš

pat pradžių mūrinė ir išliko iki paskutiniųjų laikų beveik nepakitus. Kiti teigia, kad pirmieji karmelitų pastatai buvo mediniai, bet 1610 m. bei 1645 m. sudegė ir tik po to atstatyti mūriniai. XIX a. prie senosios varpinės buvo pristatytas iš Tilto gatvės pusės renesanso stiliaus prieangis. Apie vienuolyno pastatą dokumentuose išliko labai mažai duomenų. Vienuolyno pastatas plačiausiai aprašytas 1830 m. vizitacijos akte. Matyti, kad nuo 1796 m. vienuolyno pastatas nedaug tepasikeitė ir maždaug atitiko 1808 m. Vilniaus miesto plane pavaizduotą formą. Neatrodo, kad tuo metu prie pastato būtų stovėjęs šiaurės vakarų korpusas. Iškyla tik klausimas dėl atskirai inventoriuje aprašomo antrojo vienuolyno posesijos fligelio situacijos. Iš aprašymo atrodo, kad jis galėjo būti vakarų šiaurės korpusų dalyje ir vėliau sujungtas su vienuolyno kvadrato formos pastatu. Rytų korpusas buvo sujungtas su bažnyčia ir varpine (zakristijos dalyje). Šis korpusas tęsėsi nuo bažnyčios tarp daržų iki vienuolyno kvadrato formos pastato, kurio viduryje buvo mažas kiemelis (kluatras). Prie vienuolyno buvo du mūriniai fligeliai – oficinos. Pirmasis fligelis juosė visą seminarijos namo galą (anksčiau minėtą kvadrato formos korpusą), kurį nuo fligelio skyrė kiemas. Fligelis buvo nusitęsęs palei Kiaulių gatvę. Skersai šį kiemą buvo aukšta medinė tvora su vartais, pertverianti jį ir patį fligelį į dvi dalis. Viena fligelio dalis priklausė pačiai seminarijai, kita buvo už tvoros ir iš čia buvo vartai į gatvę (pgl. 1808 m. planą). Kieme buvo ūkiniai statiniai. Prie sandėlio sienos, vienoje linijoje, stovėjo dviejų aukštų pastatas. Tame pačiame kieme buvo įvairūs ūkiniai pastatai. XIX a. bažnyčios bei seminarijos posesijos pastatai, daugiausia ūkiniai, iš dalies buvo rekonstruojami arba nugriaunami seni ir statomi nauji, atrodo sumažėjo šventoriaus sklypo apimtis,. Keitėsi ir kiemų bei daržų situacija, o tuo pačiu ir sklypų aptvėrimai. Labiausiai pasikeitė buvusio vienuolyno aplinkinės (arba kitados karmelitų jurisdikos) teritorijos situacija, ypač nutiesus dabartinį Gedimino pr. bei užstačius jį ir gretimas gatves bei skersgatvius mūriniais namais [9].

32 pav. Šv. Jurgio kankinio bažnyčios ir karmelitų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Uždarius vienuolyną ūkiniai jo pastatai, supantys sudėtingos daugiakampės formos kiemą, rekonstruoti į gyvenamuosius namus. Išlikusiame 1796 m. inventoriuje apie

vienuolyną pateiktos labai trumpos žinios. Paminėta, kad prie vienuolyno vartų yra pradėtas ir išvestas dviejų aukštų bokštas, jame buvo durys iš katedros bažnyčios pusės. Prie bokšto buvo vartai į daržėlį. Iš pastatų, be bokštų, paminėta buvusi prie vienuolyno arklidė.Vienuolyno kieme buvo sandėlis ir rūkykla. Prie sandėlio sienos, vienoje linijoje, stovėjo svirnas, šalia jo − ratinė. Tame pačiame kieme buvo du nedideli ūkiniai pastatai, 5 mediniai tvartai, už šių pastatų tęsėsi mūrinė tvora, kuri formavo uždarą kiemą. Dviejų tvorų kampe stovėjo pašiūrė (sandėlis) [9]. Uždarius vienuolyną ūkiniai jo pastatai, supantys sudėtingos daugiakampės formos kiemą, rekonstruoti į gyvenamuosius namus. Po Antrojo pasaulinio karo bažnyčia priklausė kultūros ir švietimo įstaigoms. Dabar vienuolyno pastatuose įsikūrę Knygų rūmai, o bažnyčioje − knygų saugykla [56] .

Akcentai, dominantės. 1830 m. duomenimis, bažnyčios pastatas buvo be bokštų, kairiajame šone pristatyta šv. Barboros koplyčia. Varpinė buvo įrengta šventoriaus tvoroje ant trijų aukštų mūrinių stulpų, sujungtų viršuje. Į šventorių buvo vienas įėjimas per vartus tvoroje (iš šv. Jurgio aikštės), kitas – per senąją varpinę [56].

Mažosios architektūros elementai. Po 1645 m. bažnyčia su vienuolynu buvo apvesta masyvia mūro siena. Po dvidešimties metų, 1796 m. inventoriaus duomenimis, visa bažnyčia su šventoriumi buvo apvestas mūro siena, o priešais jo frontą buvo vartai (broma su varteliais). Į šventorių buvo vienas įėjimas per vartus mūriniame aptvėrime (iš Šv. Jurgio aikštės), kitas – per senąją varpinę. Tvora, juosianti vienuolyno posesiją, tęsėsi toliau ta pačia linija per šventorių, joje iš šventoriaus buvo vartai (broma). Kitoje šventoriaus pusėje tvora suko į kairę ir tęsėsi šalia bažnyčios iki vartų, užbaigdama šią liniją ir formuodama uždarą šventoriaus plotą. Arti vartų buvo išėjimas į miestą, žemyn laiptais. Abipus laiptų buvo mūro sienos [9].

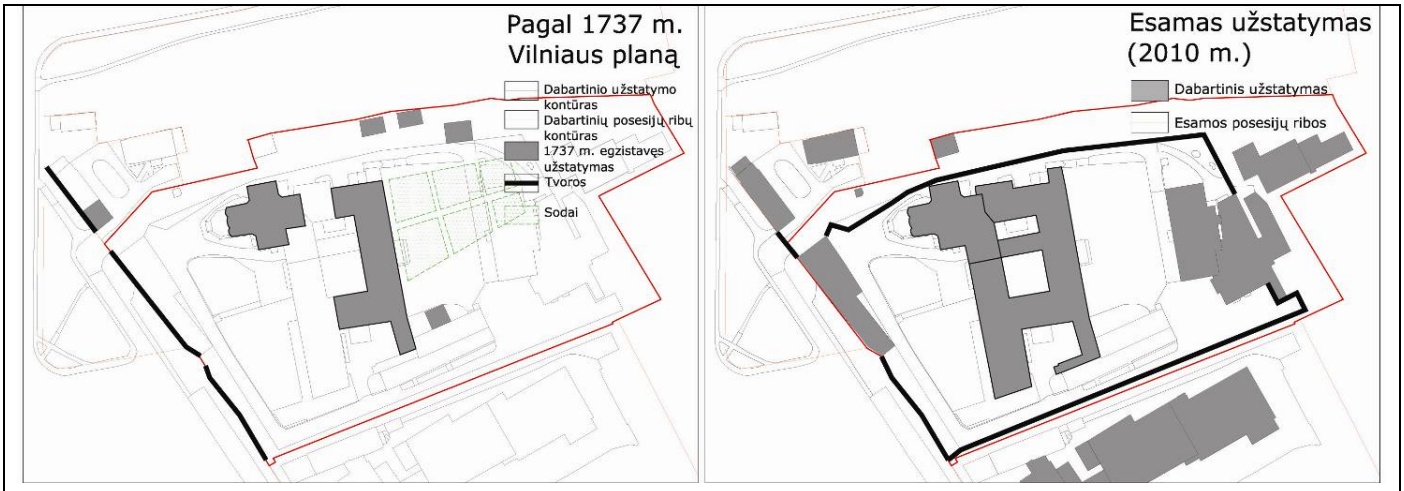
Želdiniai. Vienuolyno kieme buvo sodas. Greta vienuolyno kiemo, buvo nedidelis daržas. Į jį buvo broma su vartais. Daržas buvo apvestas mūrine tvora. Per vartelius buvo įėjimas į kiemelį, atitvertą tvorele nuo mažojo daržo, kuris savo ruožtu buvo aptvertas mūro tvora ir tęsėsi iki seminarijos namo galo. Šiame ir anksčiau minėtame darže augo vaismedžiai [56].

33 pav. Šv. Jurgio aikštė. XX a.pr. atvirukas, Nr. 143, aut. D. Visun, Vilnius

Jėzaus Širdies bažnyčios ir vizitiečių vienuolyno aplinka

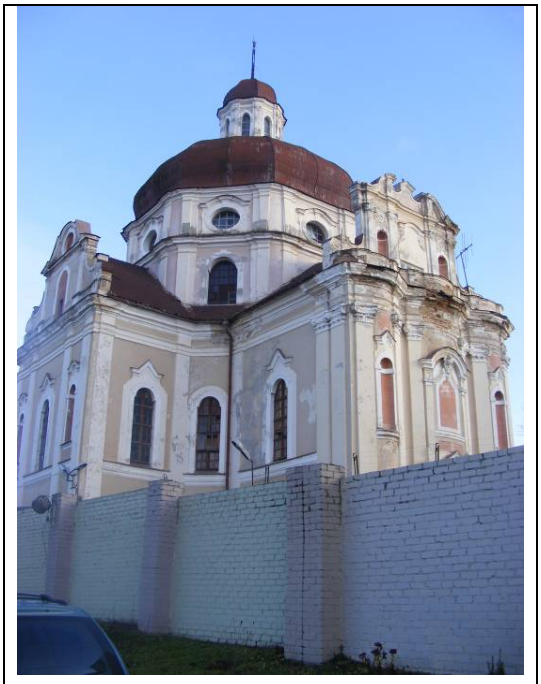
Struktūra, morfologija. Vizitiečių įkūrimo Vilniuje data laikoma 1694 m. Buvo supirkti už Subačiaus vartų prie viešosios Didžiosios (t.y. Subačiaus) gatvės atskiri sklypai, namai bei daržai, sujungti į vientisą teritoriją. Kiek vėliau vienuolynas supirko ir daugiau aplinkinių sklypų. Suvienijus anksčiau minėtus įsigytus sklypus, susiformavo vientisa teritorija, ribojama Subačiaus g., Rasų g. bei Aklojo skersgatvio, kurioje ir yra iškilęs vizitiečių bažnyčios bei vienuolyno architektūrinis ansamblis. Tiksliau lokalizuoti atskirus sklypus šių dienų vienuolyno teritorijoje trūksta tikslesnių planų, nors pakankamai vaizdžiai jie parodyti XVIII a. vidurio schematiniame plane. Pirmoji bažnyčia, pradėta statyti kartu su vienuolynu, buvo nedidelė, o bažnyčia, kurią pradėta statyti tik 1729 m., yra antroji, išlikusi iki mūsų dienų. Tyrinėję posesijos pastatus istorikai mano, kad minėtoji "bažnytėlė" gali būti tapati su įrengta čia XIX a. antroje pusėje šiltąja cerkve. 1729 m. prasidėjo naujos mūrinės bažnyčios statyba, užbaigta 1755 m. Iš pietų pusės prie bažnyčios glaudėsi vienuolyno pastatas. Bažnyčia buvo kryžiaus formos, prie bažnyčios stovėjo varpinė. Bažnyčios pastatas buvo sujungtas su vienuolynu. Vienuolyno statyba galėjo prasidėti, matyt, tik nuo 1697 m., statyba vyko etapais, vienuolynas buvo plečiamas. 1865 m. buvo pastatytas naujas medinis namas. Išlikę paprastų architektūros formų vienuolyno korpusai juosia du uždarus ir vieną pusiau uždarą kiemą. Pagrindinis ansamblio formantas – bažnyčia − stovi šiaurės vakarų pusėje, arčiausiai reprezentacinių vartų. Ši bažnyčia vienintelė Lietuvoje graikiško kryžiaus plano bažnyčia [9].

34 pav. Jėzaus Širdies bažnyčios ir vizitiečių vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. 1804−1820 m. duomenimis vienuolyno pastatas buvo dviejų aukštų, stovėjo "į dešinę nuo varpinės". Pirmojo aukšto vienuolyno koridoriuje buvo išėjimas į daržą. Prie vienuolyno buvo tokie pastatai: kunigų pastatas su mažu prieangiu (šio pastato kieme buvo bravoras) ir pastatas tarnams. Taip pat buvo arklidė, dvi ratinės. Prie vienuolyno ir klauzūros buvo didelis sodas, o kieme prieš vienuolyną buvo nedidelis daržas. 1865 m. buvo panaikintas vienuolynas ir uždaryta bažnyčia. Pastatuose įsikūrė pravoslavai [9]. Buvo pastatytas naujas medinis namas. Vienuolyno pastate naujai buvo įrengta vieno altoriaus cerkvė (per abu pastato aukštus). Vizitiečių bažnyčia buvo rekonstruota į cerkvę ir 1867 m. pašventinta. Buvo perdarytas ir neatpažįstamai pakeistas prie bažnyčios stovėjęs aukštas, grakštus bokštas, užbaigtas didele auksuotos bronzos širdimi, primenančia bažnyčios titulą [44].

Prie cerkvės ir vienuolyno buvo pastatyti nauji ūkiniai pastatai, ligoninė ir atskiras dviejų aukštų fligelis. 1919 m. balandžio mėnesį vienuolynas vėl atiteko katalikams. Tais pačiais metais nugriautas bažnyčios prieangis. Po Antrojo pasaulinio karo pastatuose įrengtas kalėjimas. Buvo pertvarkytas vienuolyno namų planas [9].

35 pav. Jėzaus Širdies bažnyčia ir vizitiečių vienuolynas, XVII a. pab., Vilnius. Bažnyčia ir pataisos namų tvoros fragmentas

Akcentai, dominantės. Prie bažnyčios stovėjo varpinė, vėliau po rekonstrukcijos neatpažįstamai pasikeitusi [44].

Mažosios architektūros elementai. 1756 m. pastatyta aukšta mūrinė tvora su dvejais vartais skyrė buvusį vienuolyną nuo gatvės (vienus vartus XIX a. projektavo Teodoras Narbutas) [44]. Visi vienuolyno statiniai, daržai bei sodai iš visų pusių buvo apvesti aukšta tvora. Joje buvo vieni dideli vartai prieš bažnyčią, o kiti vartai buvo priešais vienuolyną [9].

Želdiniai. 1804−1820 m. duomenimis prie vienuolyno (kaip ir prie misionierių vienuolyno) ir klauzūros buvo didelis sodas (vaismedžių daržas), o kieme prieš vienuolyną buvo nedidelis daržas, užsodintas įvairiais vaismedžiais [9].

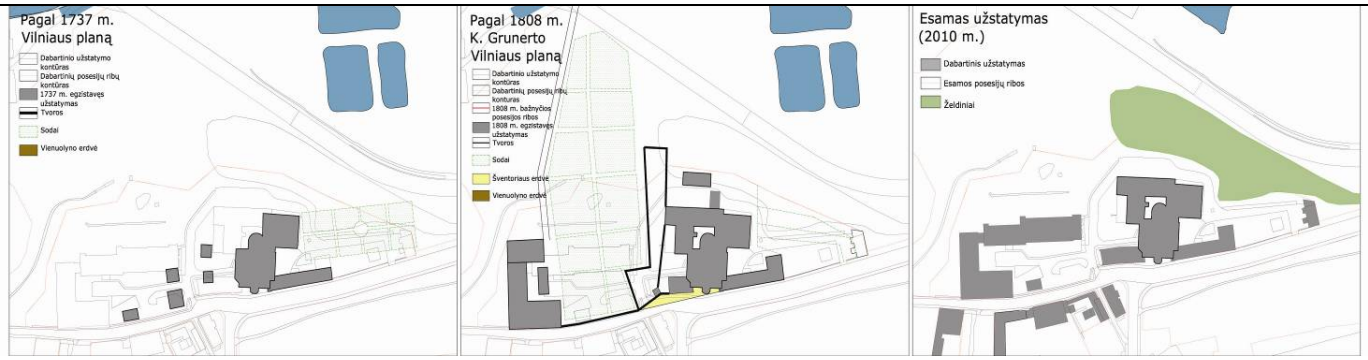
Vanduo bažnyčių aplinkoje. 1804−1820 m. duomenimis vienuolyno kiemo viduryje buvo šulinys [9].

Dangun Žengimo bažnyčios ir misionierių vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. 1687 m. misionieriams buvo dovanoti vadinami Sanguškų rūmai Subačiaus priemiestyje, kur vėliau ir buvo pastatyta bažnyčia bei vienuolynas. Misionieriai pradėjo rūpintis naujos bažnyčios statyba, apleistų rūmų pritaikymu vienuolynui ir jų vėlesniam išplėtimui bei visos vienuolyno posesijos teritorijos formavimu. Buvo supirkti aplinkiniai sklypus ir suformuota vientisa vienuolyno teritorija, kuri netrukus aptverta tvora. Vėliau kilo ginčų su vizitietėmis vienuolėmis dėl sklypų ribų, tad ten, kur abiejų vienuolynų sklypai ribojosi, pastatyta tvorą [11].

1695 m. pradėta statyti bažnyčia. Manoma, kad bažnyčia iš pat pradžių buvo statoma intensyviai, o paskui, pritrūkus lėšų, statyba tarpais sustodavo arba vyko labai lėtai. Greičiausiai, kad per pora metų galėjo būti pastatyta tik nedidelė bažnyčia, kuri vėliau buvo padidinta. Daug vėliau architekto J. Glaubico buvo paaukštinti bokšai, užstatytas frontonas, pristatytas bažnyčios prieangis. Vienuolyno pastatas, kaip anksčiau

minėta, buvo formuojamas pristatant prie Sanguškų namo naujus korpusus, kurie vėliau (kartu su namu) apjuosė bažnyčią iš šiaurės pusės ir formavo mažą uždarą kiemelį. Iš pietų, abipus bažnyčios fronto palei Subačiaus gatvę, buvo pastatyti du vienaaukščiai mūriniai fligeliai. Vienuolyno aprašymuose apie šių korpusų bei fligelių statybos metus neužsimenama. Prie vienuolyno buvo prisiglaudęs pusiau mūrinis ir pusiau medinis priestatas. Abipus bažnyčios fronto palei Subačiaus gatvę, buvo 2 mūriniai fligeliai. Vienuolyno ir bažnyčios sklypų ribos buvo tiksliai pažymėtos 1925 m. sudarytuose situacijų planuose. Šiaurėje vienuolyno sklypai ribojosi su Vilniaus miesto žeme, iš pietų – su Subačiaus g., iš vakarų – su Vaikelio Jėzaus prieklaudos nuosavybe (Subačiaus g. 16) [11].

36 pav. Dangun Žengimo bažnyčios ir misionierių vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus,funkcija. Per 1812 m. karą bažnyčia buvo mažiau apnaikinta nei vienuolyno pastatai. Parapija prie bažnyčios buvo įkurta tik 1800 m. Tapus bažnyčiai parapine, buvo įsteigtos parapinės kapinės, parapinė mokykla, špitolė. Parapinės kapinės buvo įsteigtos Rasų priemiestyje. 1804 m. minima prie bažnyčios esanti špitolė. Ji buvo įsikūrusi viename iš vienuolyno fligelių prie Subačiaus g. Matyt, kad šita špitolė gyvavo iki 1812 m. karo. 1828-1830 m. duomenimis špitolės prie bažnyčios nebuvo. Vienuolyno pastatų ansamblis ir supantys jį dideli daržai bei sodai, įrengti su būdinga misionieriams tvarka bei ūkiškumu, buvo aptverti tvoromis. Panašiai buvo sutvarkyti šalia buvę vienuolyno ūkiniai pastatai – palivarkas. 1830 m. duomenimis vienuolynas buvo 3 aukštų su pusrūsiu (apatiniu aukštu), sagties formos, nevienodo pločio. Namo galinėje dalyje buvo vaškinė – vieno aukšto mūrinukas, prie kurio buvo 4 pašiūrės. Prie vienuolyno buvo prisiglaudęs pusiau mūrinis ir pusiau medinis priestatas. Abipus bažnyčios fronto palei Subačiaus gatvę, buvo 2 mūriniai fligeliai. Viename jų (iš kairės bažnyčios fronto pusės) buvo vartai į vienuolyno kiemą (forta) [11].

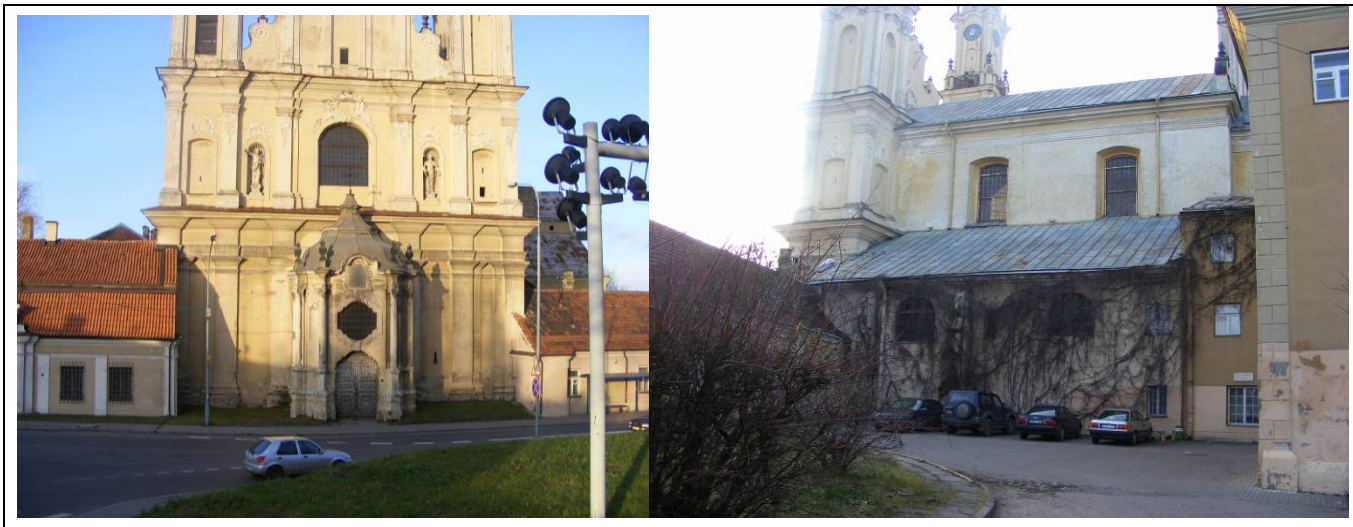
37 pav. Misionierių bažnyčia. Nežinomas dalininkas. 1848. Litografija

1844 m. panaikinant vienuolyną, jis buvo labai smulkiai aprašyti. Remiantis šiuo aprašymu, žemiau pateikiami pagrindiniai jo duomenys. Vienuolyno priekiniame fasade, nuo didžiojo sodo pusės, buvo prieangis. Iš jo aptenkama į pirmąjį vienuolyno aukštą. Einant koridorium iki galo buvo durys į sodą (uždaro kiemo sodelį) ir į ledainę. Į apatinį aukštą arba pusrūsį, buvo patenkama laiptais iš pirmo aukšto pirmojo koridoriaus. Patekus į pusrūsio mažą koridorių, iš jo į kairę pusę buvo vieni vartai į kiemą, o į dešinę – vartai į kitą kiemą (nuo angliško sodo pusės). 1844 m. uždarius misionierių bažnyčią,vienuolyno pastatai arba atskiros jų patalpos, į kurias pretenduodavo įvairios patalpos ir institucijos, dažnai keitė savo paskirtį. Jo patalpos buvo atiduodamos karo ligoninei 1844 m., stačiatikių dvasinei žinybai 1848 m., kilmingųjų panelių institutui 1856 m., bepročių ligoninei 1859 m., labdarybės draugijai 1874 m. ir t.t. [11].

Mažosios architektūros elementai. Vienuolyno pastatų ansamblis ir supantys jį dideli daržai bei sodai buvo aptverti tvoromis. Nuo pagrindinio (priekinio) vienuolyno fasado į dešinę kelias tiesia linija vedė į palivarką. Einant šiuo keliu, iš dešinės pusės buvo mūrinė tvora nuo Paplaujos gatvės [11].

Želdiniai. Misionierių pastatų ansamblis ir supantys jį dideli daržai bei sodai, įrengti su būdinga misionieriams tvarka bei ūkiškumu. Smulkiausias aprašymas pateiktas 1844 m. inventoriuje. Prie fligelio, kuriame buvo konviktas, “vienuolyno kampe” buvo gėlynas, kuriame augo vienas kaštono medis. Nedidelis gėlynas buvo aptvertas medinių grotelių su 7 stulpeliais tvora. Nuo pagrindinio (priekinio) vienuolyno fasado į dešinę kelias tiesia linija vedė į palivarką. Einant šiuo keliu, iš dešinės pusės buvo mūrinė tvora nuo Paplaujos gatvės, o į kairę pusę sodas, tvenkiniai arba kūdros ir daržai. Vienuolyno panaikinimo metais buvo skiriami 3 misionierių sodai: bendrasis didysis, laikytinas parku, pirmasis vaisinis ir antrasis vaisinis sodai. Bendrasis sodas buvo priešais priešakinę vienuolyno namo pusę. Visas sodas buvo apvestas iš 5 pusių tvora. Per tvoros vidurį buvo įėjimas į nedidelį anglišką sodą – dvivėriai grotelių vartai ir iš dešinės – varteliai. Einant nuo angliško sodo galo keliu, vedančiu į palivarką, bendras sodas buvo atskirtas nuo Paplaujos g.

tvora. Dalis tvoros su vartais skyrė gretimą vaisinį sodą. Aplinkinių sodų bei daržų išplanavimas dažnai keitėsi [11].

38 pav. Dangun Žengimo bažnyčia. XVII a. pab., Vilnius. Kairėje bažnyčios pagrindinis fasadas dešinėje – vienuolyno kiemo fragmentas

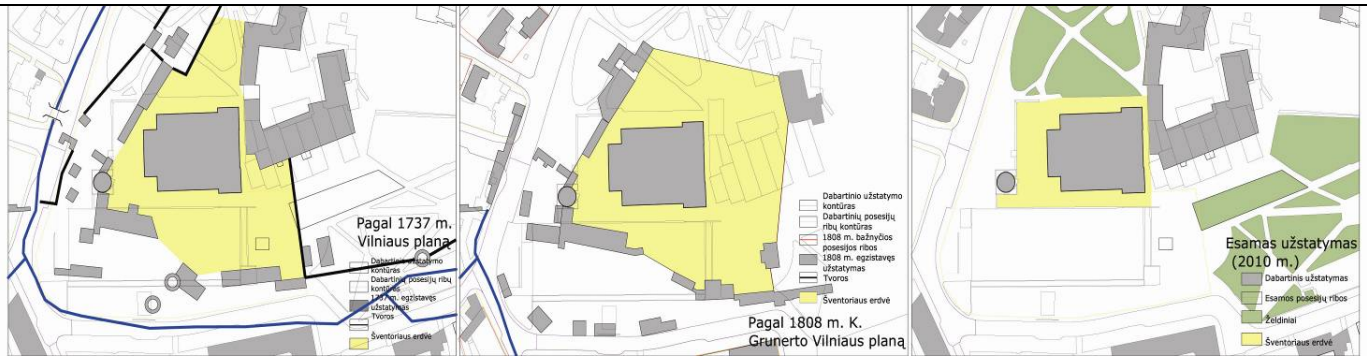
Vanduo bažnyčių aplinkoje. Viename kieme prie vienuolyno sienos buvo šulinys. Einant keliu, vedančiu į palivarką, iš dešinės pusės buvo mūrinė tvora nuo Paplaujos gatvės, o į kairę pusę sodas, tvenkiniai arba kūdros ir daržai [11].

3. Bažnyčių, esančių Vilniaus pilių teritorijoje, aplinka

Vilniaus Katedros aplinka

Struktūra, morfologija. Katedros istorija prasideda nuo žinių apie Vilniaus Žemutinėje pilyje, vakarinėje kalno papėdėje, XIII a. vid. – II pusėje pastatyto kvadratinio plano kulto pastato. Jo išorėje ties vakarinės sienos viduriu, stovėjo masyvus bokštas. Pastato rytinėje dalyje buvo presbiterija. Prie presbiterijos šiaurinės sienos glaudėsi dvi vienodo pločio koplyčios; viena jų galėjo būti zakristija. Manoma, kad kvadratinio pastato su presbiterine dalimi ir bokštu liekanos priklauso XIII a. viduryje Mindaugo statytai katedrai. Tai vienas pačių ankstyviusių Lietuvoje statytų kulto pastatų. Katedra sudegė XIII a.vid. ir tada greičiausiai jos liekanos buvo rekonstruotos. Galima daryti prielaidą, jog po Mindaugo nužudymo 1263 m. jo

statyta Katedra buvo paversta į pagonišką šventyklą. Šios sienos iš dalies buvo nugriautos 1386 m., ruošiantis naujam Lietuvos krikštui. Nauja goikinė katedra buvo pastatyta apie 1387 m. 1419 m. ji sudegė. Pastatyta nauja ir žymiai ilgesnė ir platesnė katedra. 1522 m. katedra remontuota. Po 1530 m. gaisro vėl rekonstrukcija. Buvo pristatyta naujų koplyčių, kai kurios perstatytos. Po 1610 m. gaisro vėl atstatyta, įgijo baroko bruožų. Pagrindiniame fasade pastatyti du bokštai. 1623-1636 m. pastatyta Šv. Kazimiero koplyčia. 1783 m. L.Gucevičius rekonstravo gotikinę, vėliau subarokintą katedrą, praplėtė ją į šonus, pristatė eiles koplyčių. Po 1953 m. katedra perduota Dailės muziejui [28].

39 pav. Vilniaus katedros aplinkos raidos schemos

Šiandien iš kažkada čia stovėjusių pastatų išliko tik Katedra ir varpinės bokštas. Visa tai sudėtingos ir komplikuotos istorinės ir urbanistinės Vilniaus pilių teritorijos raidos rezultatas. Nuo XIV a. pab. Žemutinės pilies teritorijoje, o kartu ir dab. Katedros aikštėje, vis labiau plinta mūrinė statyba. XVI a. pab. į šiaurę nuo Katedros stovėjo dviejų aukštų vikarų rūmų pastatas, o 1684-1685 m. tarp jo ir kunigaikščių rūmų oficinos pietinio galo pastatyti rūmai. 1581 m. pietinėje Katedros aikštės pusėje prie gynybinės sienos iškyla tribunolo rūmai. Iki XVI a. vidurio centrinėje dab. Katedros aikštės dalyje spietėsi nemažai mūrinių ir medinių miestiečių namų. iki XVI a. vidurio pilies teritorija buvo atskiras nuo miesto architektūrinis kompleksas. Pilį ir miestą skyrė sienos, vandenys, pelkėti ją supusių upių slėniai. Tik XVI a. pr. pastatyta gynybinė miesto siena sujungė miestą ir pilį. Pilies klestėjimo laikotarpiu susiformavo renesansinės architektūros kunigaikščių rūmai, po 1530 m. gaisro tvarkoma ir visa Žemutinės pilies teritorija [43].

Didžiulę žalą pilių teritorijai padarė karinės tvirtovės įrengimas 1831 m. Žemutinės pilies teritorijoje stovėję 34 namai buvo nugriauti, kadangi tvirtovę turėjo juosti atviras šaudymo laukas - esplanada. 1831 m. buvo nugriauti dab. Katedros aikštės šiaurinėje dalyje stovėję kapitulos namai, dviaukštis mūrinis vikarų namas, 1832 m. nugriauti senieji Vilniaus vyskupų rūmai, Šv Marijos Magdalenos bažnyčia ir ligoninė. Buvo nugriauti dab. Katedros aikštės pietinėje dalyje stovėję pastatai - Pilies vartai, Vyriausiasis teismas, 38 mūrinės krautuvės, Pilies ir žemės teismo pastatas ir kt.Nugriovus iš abiejų Katedros pusių stovėjusius

pastatus susidarė tuščia erdvė. Susirūpinta jos sutvarkymu. Darbai vyko 1837−1839 metais. Nugriauti tuo metu aikštėje atsiradę Šv. Jurgio mugės balaganai, išardytas iki tol aikštėje buvęs akmeninis grindinys.

40 pav. Katedros aikštė su balaganais. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka

Vadovaujantis 1817 m. Vilniaus perspektyviniu planu pradeta Šlapiosios (dab. Universiteto – S. Skapo gatvės) rekonstrukcija. Pradėta tiesti nauja plati gatvė nuo Katedros Lukiškių link (dab. Gedimino prospektas). Iki tol susiformavusi aikštės teritorija beveik nepasikeite iki šių dienų. Vėliau parengtas tvirtovės panaikinimo projektas - iki 1884 m. nukasti pylimai, grioviai užpilti žemėmis [43].

1903 m aikštėje priešais pietinį Katedros fasadą buvo atidengtas paminklas carienei Jekaterinai II. Paminklas išstovėjo iki Pirmojo pasaulinio karo. Dar 1893 m Katedros aikštę perskrodė arklinio tramvajaus linija [43].

41 pav. Katedros aikštė. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka

Katedra, nors ir būdama aukščiausiu aikštės pastatu, buvo tarsi nugrimzdusi į žemę. Ją užgožė masyvūs Vilniaus vaivadijos įstaigų rūmai (dab. Šventaragio g. 2), L Bagdonavičiaus empirinis namas (dab. Universiteto g. 14) bei ganėtinai apleistas parkas-skveras su imperatorės Jekaterinos II paminklo pjedestalo liekanomis. 1930 m.. buvo paskelbtas konkursas A Mickevičiaus paminklui. Jo sąlygos leido autoriams siūlyti ir miesto aikštę, kurioje jis galetų būti statomas. Vienas iš originaliausių buvo žymaus lenkų urbanisto - Varšuvos politechnikos instituto profesonaus T. Tolvinskio pasiūlymas paminklu A. Mickevičiui paversti visą tuometinę Katedros aikštę. Tačiau projektas liko tik popieriuje [43].

Planinis scenarijus, funkcija. 1940 m. pradžioje V. Žemkalnio vadovaujama grupė parengė naujus vadinamosios Katedros aikštės reguliacijos, jo detalių bei apželdinimo projektus. Jie rėmėsi pagrindinėmis R. Guto projekto nuostatomis, atsisakyta tik siūlomos želdinių juostos palei dab. Šventaragio gatvę. Vietoje

paminklo J. Pilsudskiui suformuotas didžiulis ovalus gazonas. Įgyvendinant šį projektą, aikštė buvo pažeminta 40-45 cm (vietoj R. Guto siūlomų 80 cm), išgrįsta betono plokštėmis. Įrengta automobilių aikštelė vakarinėje aikštės dalyje. Tašytais akmenimis išgrįsta ir dab. Šventaragio gatvė, lygiagrečiai jai įrengtas 2600 kv.m gėlynas. Darbai buvo baigti 1942 m. Mažai pasikeitusi Katedros aikštė išliko iki 1998 m [43].

Akcentai, dominantės. 1522 m. Šalia katedros buvusiame gynybos bokšte įrengta varpinė. Po 1610 m. gaisro pagrindiniame šventovės fasade pastatyti du bokštai. 1769 m. audra nugriovė katedros bokštą [28]. XIX a. pabaigoje baigtos formuoti Katedros aikštę iš pietų ir vakarų ribojančios gatvės, kuriose iškyla nauji didžiulių tūrių (dab. Universiteto g. 14, Gedimino pr. 1) ar rekonstruoti seni pastatai (dab. Šventaragio g. 2) Tačiau jie vizualiai užgožė vertkaliąsias aikštės dominantes - Katedrą ir varpinę. Tai nepataisoma carinių urbanistų ir architektų klaida. 1903 m aikštėje priešais pietinį Katedros fasadą buvo atidengtas paminklas carienei Jekaterinai II. Paminklas išstovėjo iki Pirmojo pasaulinio karo.

Vilniui vėl tapus valstybės sostine, buvo skirtas dėmesys aikštės tvarkymui. architektas V. Landsbergis-Žemkalnis rėmėsi tautos forumo koncepcija, kuria buvo grindžiamas 1937 m. R. Guto projektas. Lenkų numatyto paminklo J. Pilsudskiui vietoje jis pasiūlė pastatyti paminklą Lietuvos Didžiajam kunigaikščiui Vytautui. Tačiau paminklas taip ir nebuvo pastatytas. Šaindien jo vietoje stovi paminklas LDK kunigaikščiui Gediminui [43].

Mažosios architektūros elementai. 1839 m. Katedros aikštė aptverta pakabinamomis ant neaukštų dažytų stulpų virvėmis, joje įrengtas viešas šulinys. XX a pr. peizažinio išplanavimo skveras, siekęs dab. Sereikiškių sodo skverą, buvo aptvertas ažūrine kaltos geležies tvorele [43].

Želdiniai. XX a pradžioje išaugus miestui, Katedros aikštė ir pilių teritorija su skveru tapo miestiečių poilsio vieta. Ta proga Katedros aikštėje pagal sodininko Pavlovičiaus projektą buvo pasodintas peizažinio išplanavimo skveras, siekęs dab. Sereikiškių sodo skverą .Jis apsodintas liepomis. Vietoje paminklo J. Pilsudskiui suformuotas didžiulis ovalus gazonas. Lygiagrečiai Šventaragio gatvei įrengtas 2600 kv.m gėlynas [43].

Vanduo bažnyčių aplinkoje. 1839 m. Katedros aikštė aptverta pakabinamomis ant neaukštų dažytų stulpų virvėmis, joje įrengtas viešas šulinys [43] .

Skyriaus apibendrinimai

Dalis pirmųjų katalikų bažnyčių Vilniaus senamiestyje atsirado pagoniško kulto apeigų vietose, pagoniškų laikų šventų giraičių vietoje (Šv. Pranciškaus ir Bernardo bažnyčia, Vilniaus katedra).

XV–XVII a. Vilniuje įsikūrusios Šv. Kotrynos, Šv. Dvasios, Šv. Teresės, Šv. Kazimiero bažnyčios pastatytos aikščių ir gatvių perimetre, aktyviai su juo susijusios. Šventoriaus erdvė ir gatvės ervės yra stipriai susietos tarpusavyje.

XVII a. pab.–XVIII a. pr. bažnyčios (Jėzaus Širdies, Dangun Žengimo) statomos už miesto gynybinės sienos, bažnytinio komplekso planinė erdvinė kompozicija buvo daug laisvesnė.

Klasicizmo epochoje nutiestos naujos gatvės (dabartinė Maironio g., Gedimino pr.) labai paveikė artimiausią bažnyčių aplinką, suardė šventorių vientisumą, planinę erdvinę struktūrą.

Vilniaus senamiesčio katalikų bažnyčių šventoriaus erdvė buvo integruota į XV–XX a. užstatymą, daugeliu atvejų nebeliko individualios šventoriaus erdvės, šventoriaus erdvė pakeitus pirminę sakralią funkciją kita, viešąja, visuomenine.

Vilniaus senamiesčio katalikų bažnyčių šventorių erdvėje mažosios architektūros elementai susieti tam tikro judėjimo, sąlygoto nustatytos katalikų bažnyčios procesijų tvarkos, principu. Vienas iš pavyzdžių – kalvarijų įrengimas šventoriuose, būdingas katalikų bažnyčioms.

Katalikų ordinų reguliniai nuostatai ir utilitarūs poreikia lėmė tai, jog bažnyčių aplinkos (šventoriaus, vienuolyno, ūkio) erdvės buvo atskiriamos aukštomis masyviomis mūro sienomis. Tai labai charakteringas Vilniaus senamiesčio bažnyčių aplinkos erdvių formantas.

4. Būdingos erdvių sandaros savybės svarbiausiuose laikotarpiuose

	Šv. Baltramiejaus bažnyčia ir kanauninkų vienuolynas	**Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia ir augustinų vienuolynas**	**Šv. Mikalojaus bažnyčia** **.**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)			Pirma bažnyčia medinė – 1400 (1387) m.
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)		Koplyčia ar bažnyčia pastatyta apie 1670 m.	Dokumentuose informacijos apie aplinkos erdvės pokyčius nerasta.
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	Pastatyta koplyčia 1644 m.	XVII a.pab. pradedamas statyti vienuolynas, sujungus keletą esančių pastatų. 1746-1768 m. atstatyta mūrinė bažnyčia. Išplečiamas vienuolyno pastatas	1749 m. pristatytas bažnyčios bokštas (varpinė).
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	1823-1824 m. perstatyta į bažnyčią. 1881 m. pristatytas bokštas.	XVIII a. pabaigoje pastatytas pagrindinis vienuolyno korpusas prie Bokšto g. ir susiformavo visas ansamblis	Prie bažnyčios kairėje dviejų aukštų priestatas (statytas po 1812 m. ?). Prie bažnyčios durų 1830 m. švč. Mergelės Marijos statula.
ISTORIZMAS (XXa.)	Šventorius nekito.	1962 m. bažnyčia pritaikyta sandėliui	1905 m .sklype pastatytas namas. 1914 m. namo vidurinė dalis sugriauta ir toje vietoje pastatytas dviejų aukštų namas su mansardomis. 1912 m. prie namo buvo įvestas mažas sodas ir pastatyta altana. 1921 m. buvo pastatytas naujas betoninis šulinys. XX a. pradžioj šventoriuje jau nebuvo laidojama. 1930 m. bažnyčios teritorijoje pastatytas paminklas Vytautui Didžiajam 1936 m. aptvertas baliustrada.

	Šv. Dvasios bažnyčia ir dominikonų vienuolynas	**Šv. Jurgio kankinio bažnyčia ir karmelitų vienuolynas**	**Visų Šventųjų bažnyčia ir senosios regulos karmelitų vienuolynas**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)	1321 m. 1-oji bažnyčia toje vietoje, kur dabartinė bažnyčia. XVa.vid pradėtas statyti vienuolynas sujungus senus gotikinius pastatus ir pristačius naujus. Šventoriuje laidojama.		Seniausias vienuolyno korpusas prie L.Pelėdos g., aptinkami jame gotikiniai elementai, išlikę pastatuose, iš kurių buvo formuojamas prie bažnyčios pagrindinis vienuolyno korpusas.
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)	1555-1561 m. karo metu bažnyčia ir vienuolynas visiškai nuniokoti. Atstatant vienuolynas plečiamas.	1506 m. pradėta bažnyčios statyba, po kelių metų pastatomas prie jos vienuolynas.	Dokumentuose informacijos apie aplinkos erdvės pokyčius nerasta
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	1679 m. pradėta statyti nauja daug didesnė bažnyčia. Paskutinis vienuolyno atstatymas po 1748-1749 metų gaisrų, suteikė pastatui išlikusį iki mūsų laikų architektūrinį bruožą bei išvaizdą.	XVII a. I-oje pusėje iškilo rytinis korpusas, vėliau-platus šiaurės rytų korpusas. 1796 m. bažnyčia su šventoriumi apvestas mūro siena. Įrengta varpinė	Bažnyčia 1631 m. baigta. 1632 m. vienuolynas. Plėtotas pritaikant stovėjusius pastatus. 1631-32 m. užbaigtas išsilenkęs palei gatvę 2 aukštų pagrindinis korpusas. 1701 m. vienuolyno ribose aptvertas daržas. 1743 m. iškilo bokštas. 1884 m. posesijoje padaugėjo ūkinės paskirties pastatų, atsirado nemažai krautuvėlių. 1886 m. vienuolynas panaikintas.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	1844 m. vienuolynas buvo uždarytas. Dalis vienuolyno patalpų atskyrta užmūrijant dviejų koridorių angas.	Prie pagrindinio fasado pristatytas neobarokinis prieangis. Prie varpinės pristatytas renesanso stiliaus prieangis. Bažnyčios bei seminarijos posesijos pastatai, iš dalies buvo rekonstruojami arba nugriaunami ir statomi nauji, sumažėjo šventoriaus sklypo apimtis. Keitėsi kiemų bei daržų situacija. Labiausiai pasikeitė buvusio vienuolyno teritorijos situacija, nutiesus Gedimino prospektą bei užstačius jį ir gretimas gatves bei skersgatvius namais.	Šventorius nekito.
ISTORIZMAS (XXa.)	Antrojo pasaulinio karo metais dalis dominikonų vienuolyno pastatų buvo sugriauta.	Šventorius nekito.	XIX a. ir XX a. vienuolyno gyvenamieji ir ūkiniai pastatai patyrė daug remontų ir rekonstrukcijų, buvo išardomi vieni ir statomi kiti Tarybinės okupacijos metais bažnyčia paversta produktų sandėliu.

	Švč. Teresės bažnyčia ir buvęs basųjų karmelitų vienuolynas	**Šv. Pranciškaus ir Bernardo bei šv. Onos bažnyčia ir buvęs bernardinų vienuolynas**	**Švč. Mergelės Marijos Dievo Motinos Ėmimo į Dangų bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)		XV a. įsikūrė vienuoliai. Apjungti į vientisą teritorija sklypai sudarė būsimą bernardinų vienuolyno posesiją. Sudegus mediniam kompleksui, pastatoma nauja bažnyčia su vienuolynu.	Dabartinės bažnyčios vietoje būta XIV a. vidurio mūrinės bažnytėlės ar koplyčios. XIII a. pabaigoje šioje vietoje veikė kapinės. Bažnyčia ir vienuolynas įsteigti apie 1386-1387 m.
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)		Prie bažnyčios pristatytas prieangis, užpildęs tarpą tarp jos ir šv. Ono bažnyčios. Prie pietinės bažnyčios sienos apie 1600 m. buvo pristatytos šv. Mykolo, 1632 m. – šv. Florijono koplyčios.	Vienuolynas buvo statomas lygiagrečiai su bažnyčia. Kartu nukentėjo per 1533 m. gaisrą, sudegė 1610 m.
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	Vienuolynas ir bažnyčia pradėjo veikti 1627 m. 1644 m. leista užstatyti prie miesto gynybinės sienos sklypą. Vėliau vienuolynas formuojamas ant sugriautų namų.	Po 1655-1656 m. karo atstatant vienuolyną atskiros pastato dalys buvo išplėstos, prie rytų korpuso atsirado priestatų. 1810 m. jau nebuvo laidojama prie bažnyčios.	1708 m pastatyta šventoriuje Suzinų koplyčia.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	Galutinai visas pastatų ansamblis susiformavo tik XIX a. 3 deš. 1764 m. pristatyta zakristija. 1783 koplyčia. 1829 – 1830 m.iš Aušros vartų g. pusės galerija, užsibaigė vienuolyno ir bažnyčios pastatų ansamblio formavimas. 1844 m. vienuolynas panaikintas.	1777 m.šventoriuj stovėjo Kristaus koplyčia. 1802 m. pastatyta klasicistinė M. Šulco varpinė. 1834 m. nugriauta šventoriaus tvora. Nutiesta nauja dabartinė Maironio gatvė (1869-1870 m.) per šventoriaus bei vienuolyno sodų ir daržų teritoriją. Nugriauta 1802 m. statyta varpinė. 1864 m. vienuolynas panaikintas.	Nugriauta bažnyčios varpinė. XIX a. pr. atskirta pietrytinė vienuolyno dalis (korpusai dabartinių Kretingos ir Kėdainių gatvių kampe). Iš jų buvo suformuotas naujas mūrinis namas ir įrengti butai. 1864 m. vienuolynas panaikintas.
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)	Šventorius nekito.	1873 m. pastatyta pseudogotiško stiliaus varpinė.	Šventorius pertvarkytas į skverą su Juozapo Montvilos paminklu (1913 m.).

	Jėzaus Širdies bažnyčia ir vizitiečių vienuolynas	**Šv. Ignoto bažnyčia**	**Dangun Žengimo misionierių bažnyčia ir vienuolynas**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)			
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)		Laikina koplyčia 1610 m. gaisro metu sudegė kartu su noviciatu.	
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	1694 m. įsikūrė pirmasis vienuolynas, sujungus buvusius atskirus sklypus. Pirmoji bažnyčia nedidelė, pradėta kartu su vienuolynu, 1729 m. pastatyta antroji, išlikusi iki mūsų dienų.	1622 m. pradėta mūrinės bažnyčios statyba.	Sanguškų rūmuose 1687 m. įrengė koplyčią. supirkti aplinkiniai sklypai ir suformuota vientisa vienuolyno teritorija , netrukus aptverta tvora. 1695 m. pradėta statyti bažnyčia. Vienuolyno pastatas buvo formuojamas pristatant prie Sanguškų namo naujus korpusus, kurie vėliau (kartu su namu) apjuosė bažnyčią iš šiaurės pusės ir formavo mažą uždarą kiemelį.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	1865 m. buvo panaikintas vienuolynas ir uždaryta bažnyčia. Pastatytas naujas namas pravoslavams. Prie cerkvės ir vienuolyno buvo pastatyti nauji ūkiniai pastatai, ligoninė ir atskiras dviejų aukštų fligelis.	Šventorius nekito.	1804 m. minima prie bažnyčios esanti špitolė.Per 1812 m. karą bažnyčia buvo mažiau apnaikinta negu veinuolyno pastatai. 1844 metų caro įsaku bažnyčia buvo uždaryta. Vienuolyno patalpos ne kartą buvo rekonstruojamos, aplinkinių sodų bei daržų išplanavimas keitėsi.
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)	Šventoriaus erdvė sudarkyta įrengto kalėjimo.	Nuo I-ojo pasaulinio karo iki atstatymo, t.y. 1926 m. stovėjo apleistas.	Šventorius nekito.

	Šv. Kryžiaus bažnyčia ir bonifratų vienuolynas	**Šv. Jonų bažnyčia ir jėzuitų noviciatas**	**Vilniaus katedra**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)		1388 m. pirmoji bažnyčia pagoniškos šventyklos vietoje.	XIII a. pastatytas kvadratinio plano kulto pastatas su bokštu. 1387 m. pastatyta nauja gotikinė katedra. 1419 m. gaisro metu sudegus ir atstatyta žymiai didesnė.
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)	1543 m. pastatyta bažnyčia, 1635 m. – įkurdinti vienuoliai, pastatyta ligoninė. Šalia koplyčios stovėjęs mūrinis namas buvo išplėstas ir paverstas bažnyčia, o senoji koplyčia įjungta į pastatyto vienuolyno mūrus.	1571 m. pirmoji bažnyčia gerokai padidinta.	1522 m. Šalia katedros buvusiame gynybos bokšte įrengta varpinė. 1530 m. gaisras, po kurio katedra vėl rekonstruota. 1581 m. pietinėje Katedros aikštės pusėje prie gynybinės sienos iškyla tribunolo rūmai.
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	Po1737 m. gaisro liko tik bažnyčios sienos. Dar kartą gaisras nusiaubė bažnyčią 1748 m. Pagrindinis vienuolyno pastatų kompleksas susiformavo XVII a.-XVIII a. pr.	XVIII a.pr.užbaigtas Didysis kiemas. 1760 m. nuo miesto gatvės bažnyčia atitveriama mūro tvora. 1776 m. rezidenciniai klebono namai perdirbti į aulą. Uždarytas praėjimas iš šv.Jono gatvės pro vakarinį fasadą.	1622 m. pradėta mūrinės bažnyčios statyba. 1623-1636 m. pastatyta šv. Kazimiero koplyčia. 1783 m. L.Gucevičius rekonstravo katedrą, praplėtė ją į šonus, pristatė eiles koplyčių.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	1827 m.pastatytas vienuolyno ūkinis korpusas. 1909 m. bažnyčia remontuota. 1976 m. bažnyčioje įrengta koncertų salė, vienuolyno pastatuose - butai. Kačergos upelis XIX a.vid. nukanalizuotas.	Šventorius nekito.	1817 m. pradėtas tiesti dab. Gedimino prospektas. 1831 m. rengiant karinę tvirtovę Žemutinės pilies teritorijoje nugriauti 34 namai. 1839 m. Katedros aikštė aptverta pakabinamomis ant neaukštų dažytų stulpų virvėmis, joje įrengtas viešas šulinys.
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)	Iki XX a.pr. aplinkinė teritorija buvo labai retai užstatyta, didelę dalį apėmė sodai ir daržai.		1903 m atidengtas paminklas Jekaterinai II. Paminklas išstovėjo iki Pirmojo pasaulinio karo. 1893 m Katedros aikštę perskrodė arklinio tramvajaus linija. 1940 m. pr suformuotas didžiulis ovalus gazonas. aikštė pažeminta 40-45 cm Įrengta automobilių aikštelė vakarinėje aikštės dalyje. 199...? metais pastatytas paminklas kunigaikščiui Gediminui.

	Šv. Mykolo bažnyčia	**Šv. Kotrynos bažnyčia ir benediktinių vienuolynas**	**Šv. Trejybės bažnyčia**	**Šv. Kazimiero bažnyčia ir jėzuitų noviciatas**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)			XV a.pab. – XVI a.pr. pastatyta gotikinė vienanavė bažnyčia.	
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)	1594 m. pradėtas kurti ansamblis.	XVII a.pr. pradedamas kurti ansamblis, panaudojant senesnius gotikinius ir renesansinius namus. 1619-1622 m. pastatyta nedidelė bažnyčia.	1536 m. Prie jos buvo pristatyta šv. Trejybės vardo ligoninė.	Šioje vietoje renesanso laikotarpiu buvo pastatytas siauras vieno aukšto pastatas su trijų aukštų bokštu. Pastatas nugriautas po 1832 m.
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	Bažnyčia baigta 1627 m. 1703 m. bažnyčios kieme pastatyta procesijų galerija. 1719-1722 m. statoma varpinė.	1640-1650 m. gerokai išplėstas vienuolynas. 1670-1694 m.- trečias bažnyčios plėtros etapas.	Po 1748 m. ir 1749 m. gaisrų bažnyčia rekonstruota, pakeista jos orientacija. Š.v. gale sumūryta nauja presbiterija ir zakristija, p.r gale pastatyti du bokštai.	Tai baroko stiliaus pastatų kompleksas. Bažnyčia ir jos pastatai pradėti statyti XVII a.pr. Bažnyčia pastatyta 1618 m.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	1825-1838 m. remonto metu sumūrijama vėlyvojo klasicizmo formų tvora. XIX a.pab. nutiesiama Maironio gatvė per bendrą trijų bažnyčių šventorių, nugriauta barokinė bažnyčios tvora su vartais ir ūkiniai vienuolyno pastatai.	XVIII a.pab. – XIX a.pr. rekonstrukcijų metu platinant Vilniaus g., buvo nugriauti keli pastatai, iš vakarų pusės sumūryta tvora, prieš bažnyčią buvusio sodo su gėlynais vietoje įrengtas skveras	1821 m. Bažyčia ir ligoninė uždaryta, bažnyčia buvo paversta cerkve.	1832 m. bažnyčia paversta cerkve. XIX a. nugirautas vartininko namelis, stovėjęs prie tvoros. Apie 1867 m. nugriauta mūrinė tvora su puošniais vartais.
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)	1888 m. bažnyčia uždaryta. 1993 m. ansamblis grąžintas arkivyskupijos kurijai.	1922 m. pastatytas skvere S. Moniuškos paminklas.	Šventorius nekito.	1966 m. Bažnyčioje įrengtas Ateizmo muziejus.

III. STAČIATIKIŲ IR KITŲ KONFESIJŲ MALDOS NAMŲ ŠVENTORIŲ BŪDINGIEJI ELEMENTAI IR SAVYBĖS

1. Bažnyčių, esančių Vilniaus miesto gynybinės sienos teritorijoje, aplinka

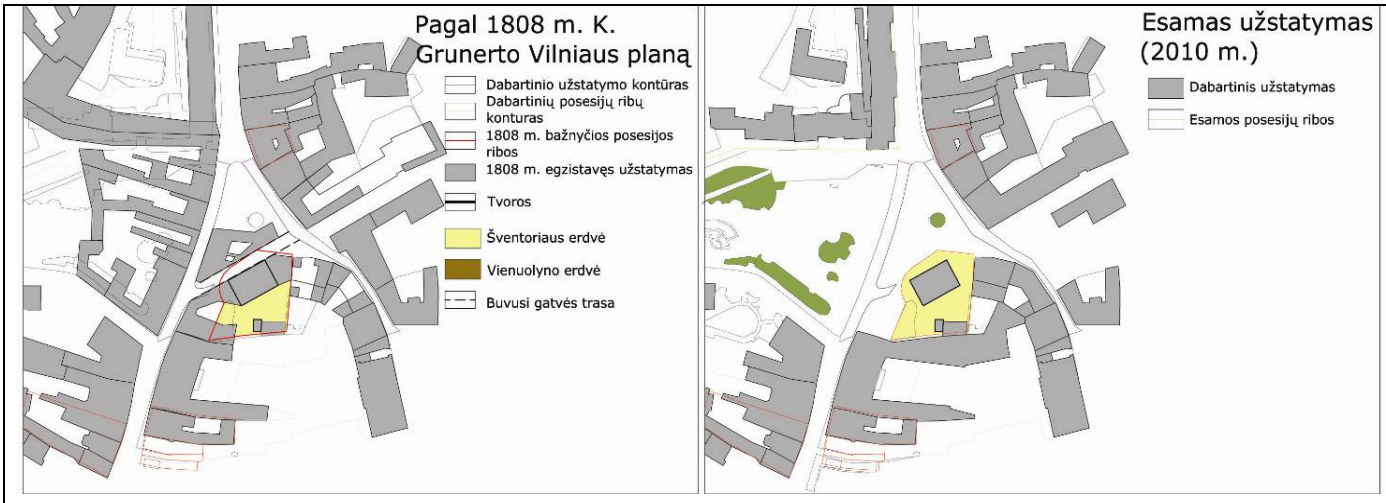
Šv. Paraskevijos cerkvės aplinka

Struktūra, morfologija. A.H. Kirkoras rašė, jog už nedidelės aikštės skresgatvyje styro cerkvės griuvėsiai, kuri pastatyta XIV a. Šioje vietoje buvusi šventykla girtuoklystės dievo Ragučio [18].

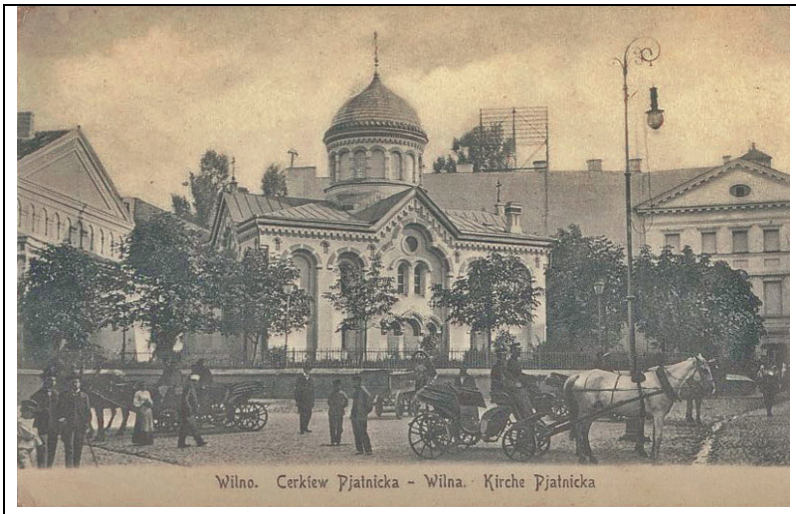

42 pav. Šv. Paraskevijos cerkvė. I. Trutnevas. 1857. Litografija

Greta stovi didieji Chodkevičių rūmai (dab. Didžioji g. 4). Kiti du ilgi ir du maži 1834 m. išklotinėje pavaizduoti namai 1864 m. buvo nugriauti, kad matytųsi kieme stovėjusios šv. Paraskevijos cerkvės liekanos. Bokšto gatvėje čia stovėjo trys didesni mūriniai namai, kurių Kamarausko išklotinėje visai nebėra, matyti tik eskiziškai pažymėta šv. Paraskevijos (Piatnickajos) cerkvė ir varpinė (dab. Didžioji g. 2). Manoma, kad 1345 m. šią cerkvę įsteigė LDK kunigaikščio Algirdo žmona Marija. Pirma cerkvė buvusi medinė, mūrinė pastatyta vėliau. Gana ženklūs romaninio stiliaus pėdsakai cerkvės architektūroje liudytų, kad ji sumūryta dar XIV a. 1864 m. šios cerkvės liekanos buvo nugriautos, o jos vietoje pastatyta daug didesnė cerkvė pagal architekto N. Čiagino projektą - tokį statinį ir šiandien matome [5].

43 pav. Šv. Paraskevijos cerkvės aplinkos raidos schemos

44 pav. Piatnicos cerkvė. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka

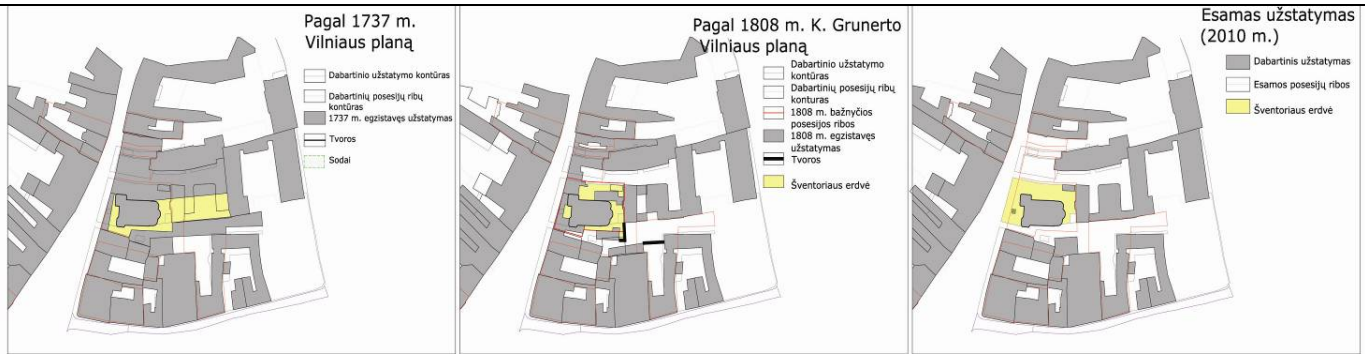
Akcentai, dominantės. Cerkvės šone stovi nedidelio tūrio varpinė

Mažosios architektūros elementai. Dabartinė šventoriaus teritorija apjuosta geležine tvorele.

Želdiniai. Nugriautų namų (buvusio siuvėjų cecho) vietoje liko erdvus skveras į šiaurę nuo Chodkevičių rūmų ir trikampė aikštelė Pilies didžiosios gatvės įlinkyje pereinant į Latako ir Bokšto gatves [5].

Šv. Mikalojaus cerkvės aplinka

Stuktūra, morfologija. Cerkvė stovi Didžiojoje gatvėje, pakilioje vietoje, kiek atokiau nuo gatvės važiuojamosios dalies. Pagrindinis fasadas atgręžtas į gatvę. Nedidelį šventorių iš trijų pusių supa namai. Iš vakarų pusės (prie gatvės) yra geležinė tvora. Cerkvė nedidelio tūrio, p.v. kampe yra bokštas, š.v. kampe kvadratinė koplyčia [24].

45 pav. Šv. Mikalojaus cerkvės aplinkos raidos schemos

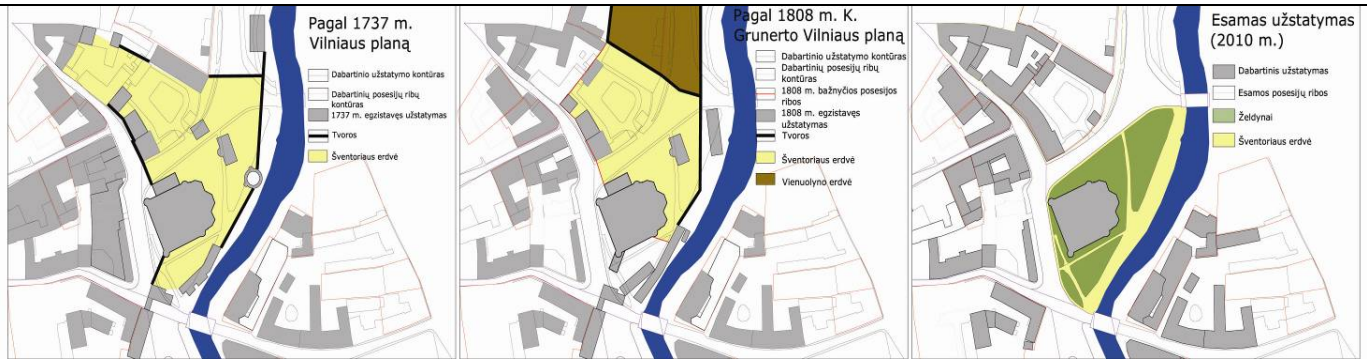
Pastatyta XIV a. Vėliau buvo sunaikinta gaisrų. Atstatyta 1514 m. Dabartinę bizantiško stiliaus išvaizdą cerkvė įgavo po pagrindinės 1845 m. rekonstrukcijos. Seniau cerkvė nuo gatvės užstojo namai. Tačiau 1865 m. generalgubernatoriaus Muravjovo įsakymu jie buvo nugriauti ir pastatyta geležinė tvora. 1865 m. Pristatyta Mykolo Arkangelo koplyčia [16].

46 pav. I. Trutnevas. Šv. Nikolajaus palaikų perkėlimo cerkvė prieš rekonstrukciją. 1863. Litografija

Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės aplinka

Struktūra, morfologija. Nedidelėje aikštėje esantis didelis pastatas. Dar Algirdo laikais čia buvo Skaisčiausiosios Dievo Motinos katedros cerkvė. Beveik šios cerkvės teritorijoje buvo nedidelė Spaso cerkvė, kuri davė Spaso vardą miesto vartams prie Vilnios [18]. 1511–1522 m. buvo perstatyta senoji begriūvanti cerkvė. Naujai perstatyta cerkvė buvo su iškelta didele kopula, keturiuose kampuose turėjo bokštus. 1794 m. bombarduojant Vilnių soboras buvo sunaikintas. Jis buvo astatytas dar kartą 1864–1868 m. Kadangi priėjimas iš Didžiosios gatvės buvo labai nepatogus (buvo siauros gatvelės), buvo nutiesta nauja gatvė – dabartinė Maironio [16].

47 pav. Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės aplinkos raidos schemos

Stovi Vilnios kairiajame krante, juosiama Maironio gatvės. Arti pastatų nėra, didelis cerkvės tūris dominuoja slėnyje. Pagrindinis įėjimas yra pietvakarių pusėje. Abipus jo yra dvi koplyčios, iš išorės kvadratinės, viduje apskritos. Rūsiuose buvo laidojimo galerijos su nišomis karstams. Iki XIX a.pr. kiek į pietus nuo cerkvės buvo gynybinė siena su Išganytojo vartais. Jų link ėjo gatvė, į kurią buvo atsuktas pagrindinis cerkvės fasadas. Prie gatvės stovėjo gyvenamieji namai [24].

Funkcija. 1808 m. likę mūrai buvo nupirkti Vilniaus universiteto. Buvo įrengtas veterinarijos ir anatomijos muziejus. Nuo 1842 m. čia buvo kareivinės [16].

	
48 pav. Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvė. XIX a. pab.−XX a.pr. nuotrauka	*49 pav. Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvė. XIV a. pab., Vilnius. Vaizdas nuo Užupio tilto*

Želdiniai. Dabar teritorijoje aplink cerkvę dominuoja želdiniai, jų komponavimas padrikas, savaiminis.

Vanduo bažnyčių aplinkoje. Tiesiant dabartinę Maironio gatvę buvo nugriautas senas karališkas malūnas, kanalas prie bernardinų botanikos sodo užpiltas žeme, sustiprinti Vilnelės krantai [16].

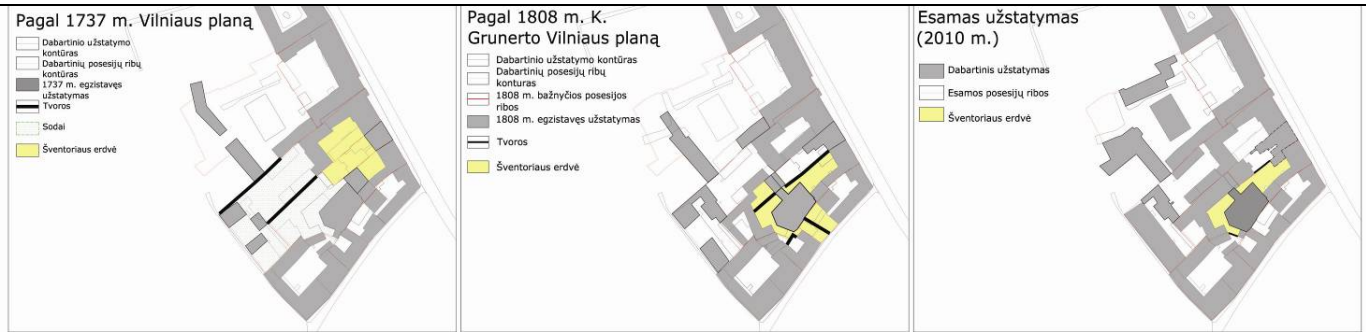
Evangelikų liuteronų bažnyčios aplinka

Struktūra, morfologija. Bažnyčia stovi tankiai namų apstatytame kvartale, daugelyje statinių susijungus su kitais statiniais. Bažnyčia – svarbiausias komplekso formantas, stovi kvartalo gilumoje ir yra beveik neamtoma iš gatvių. Ji kartu su namais ir tvora juosia du uždarus netaisyklingo plano kiemus, kuriuos įvažiavimas jungia su Vokiečių gatve. Šiame kvartale XVI a. daugiausia gyveno evangelikai liuteronai. Pirmoji bažnyčia dabartinėje vietoje pastatyta 1555 m. Dabartiniai aplinkiniai namai stovėjo jau XVI a. [24].

Mūrinis namas, už kurio pastatyta ši bažnyčia, atrodo labai senoviškai: žemi skliautuoti vartai kitados galėjo būti tvirta, sunkiai įveikiama tvirtovė. Yra keli maži kiemeliai.Vienas kairėje, priešais bažnyčią,

susisiekia su primuoju siauru, vingiuotu koridorium. Jį supa siauras dviaukštis namas. Į aplinkines gaves veda susisiekiantys skersgatviai [18].

Metams bėgant liuteronų bažnyčia daug kartų degė. Per ypač didelį 1737 metų miesto gaisrą bažnyčia visiškai sudegė. Tik 1739 08 03 padėtas dabartinės bažnyčios kertinis akmuo po kairiąja vargonų balkoną remiančia kampine kolona. Atstatymo darbai patikėti architektui J.K. Glaubicui. Bažnyčia buvo nuolat rūpestingai tvarkoma, prižiūrima ir puošiama [62].

50 pav. Evangelikų liuteronų bažnyčios aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Pagrindinis įėjimas buvo ne pagrindiniame fasade, o š.v. šone, po varpine. Dabar jis yra priešingoje pusėje [24].

Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios istorija turi gilias šaknis. Istorijos šaltiniuose minima, kad evangelikų liuteronų bendruomenė Vilniuje veikė jau 1522 metais. Pirmoji bažnyčia įkurta Vokiečių gatvėje 1555 m. Užimdami aukštas pareigas ir turėdami įtakingų rėmėjų, liuteronai daug prisidėjo prie miesto ugdymo: anksti įkūrė prie bažnyčios mokyklą, biblioteką, ligoninę, vaistinę, vaikų darželį, senelių ir našlaičių namus [62] .

Akcentai, dominantės. Prie bažnyčios stovi bokštas, turintis bromą apačioje, sujungiančią du gretimus kiemus.

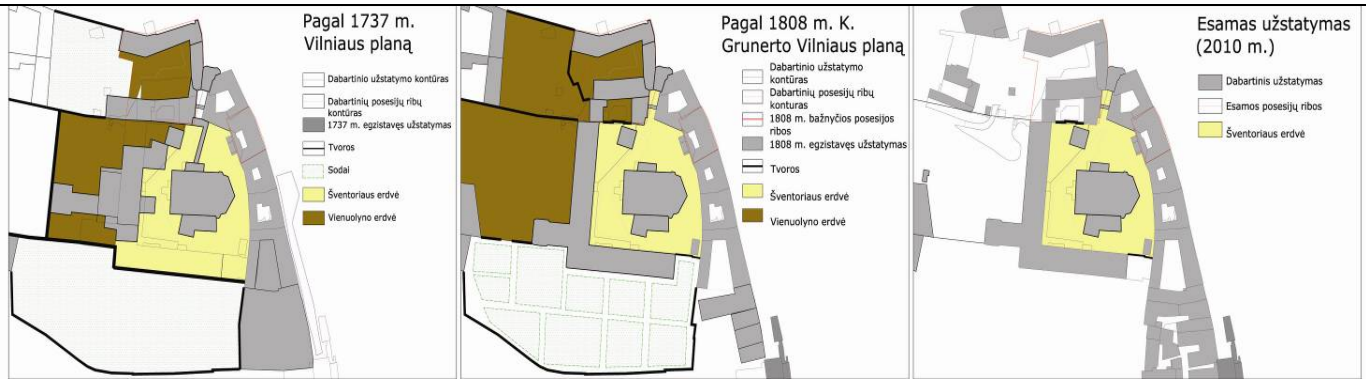
Mažosios architektūros elementai. Įvažiavimo vartai ažūriniai, metaliniai [24].

	
51 pav. Evangelikų liuteronų bažnyčia, XVI a., Vilnius. Bažnyčios šventorius	*52 pav. Evangelikų liuteronų bažnyčia, XVI a., Vilnius. Broma varpinės apačioje*

Šv.Trejybės cerkvės ir bazilijonų vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Ansamblis išsidėstęs į pietvakarius aukštėjančiame sklype. Ansamblį sudaro šv. Trejybės cerkvė, du vienuolyno namai ir vartai. Vyrų vienuolyno namo korpusai, tvora su įvažiavimu ir ansambliui nepriklausantys namai supa vyrų vienuolyno kiemą. Moterų vienuolyno namas pastatytas sklypo šiaurinėje dalyje. Namo korpusai išsidėstę padrikai. Jie supa du kiemus: mažąjį, tvora atskirtą nuo vyrų vienuolyno dalies, ir didįjį, pusiau uždarą. Už vartų yra dar vienas trapecinio plano kiemelis, pro kurį patenkama į vyrų vienuolyno kiemo įvažiavimą [23].

Ansamblis pradėjo formuotis XVI a.pr., susiformavo XIX a. Vienuolyno namas statytas kartu su cerkve XVI a.pr. XIX a. II pusėje pristatytas šiaurės vakarų bokštas. Moterų vienuolyno korpusas susideda iš trijų dalių: pietų korpusas “U” raidės plano, šiaurės ir rytų korpusai netaisyklingo stačiakampio plano. XVI a. I p. čia buvo trys gotikiniai namai, kurie buvo sujungti ir pritaikyti moterų vienuolynui. Vėliau prie šios tvoros pristatytas nedidelis flygelis. Iš moterų vienuolyno namo į cerkvę buvo einama per uždarą galeriją. Ji apie 1784 m. nugriauta [10].

53 pav. Šv.Trejybės cerkvės ir bazilijonų vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Dėl regulos reikalavimų moterų vienuolyno namas neturi tiesioginio ryšio su kitais ansamblio pastatais. XVIII a. pab. bazilijonų vienuolyno teritorijoje buvo arklidės, ratinė, didelis sandėlis, alaus darykla [23].

54 pav. Šv.Trejybės cerkvė ir bazilijonų vienuolynas, XVII a., Vilnius. Įėjimas į bažnyčios šventorių

55 pav. Šv.Trejybės cerkvė ir bazilijonų vienuolynas, XVII a., Vilnius. Šventorius su varpine

Akcentai, dominantės. Vyrų vienuolyno kiemo šiaurinėje pusėje stovi aukšta aštuonkampė varpinė. Ji stovi atskirai nuo cerkvės. Gerai išliko varpinės pirminis tūris ir formos. Ji prišlieta prie moterų vienuolyno

namo, pastatyta XVI a. Kiemo centre stovinti cerkvė – ansamblio kompozicinis centras ir dominantė. Vėlyvojo baroko formų vartai plotu ir tūriu vieni didžiausių Lietuvoje. Jie − ryškus dekoratyvinis akcentas [23].

Mažosios architektūros elementai. Mažąjį kiemą nuo vyrų vienuolyno skiria tvora. 1777 m. tarp moterų ir vyrų vienuolynų sumūryta tvora. Pagrindiniai bazilijonų vartai pastatyti 1761 m. Ryškus dekoratyvinis akcentas [23].

Želdiniai. Šandieną cerkvės šventoriuje yra keli pavieniai želdiniai.

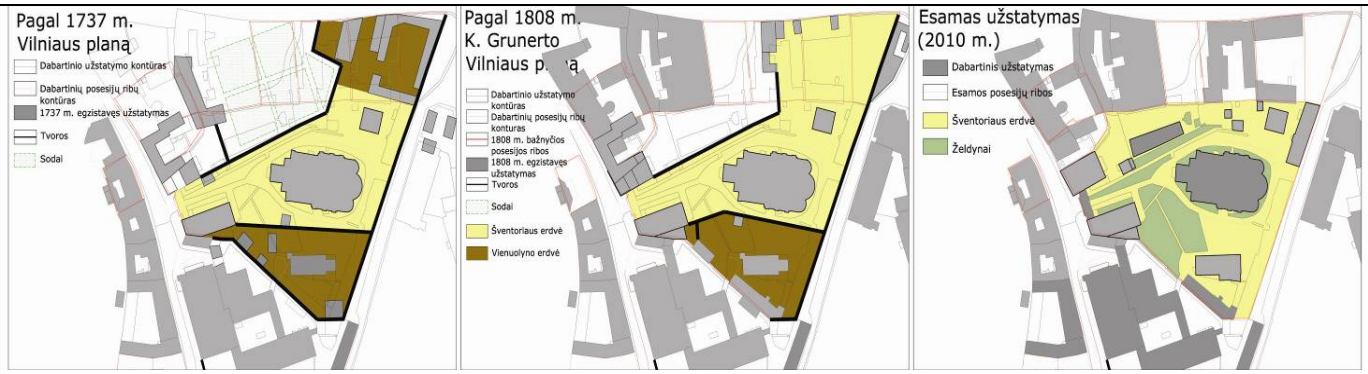
Šv. Dvasios cerkvės ir stačiatikių vienuolyno aplinka

Struktūra, morfologija. Stačiatikių vienuolynas prie Šv. Dvasios cerkvės užima dvi dideles posesijas, plytinčias ant nedidelės kalvos prie Aušros vartų gatvės [18]. Stačiatikių vienuolyną sudaro du korpusai [59].

Stačiatikės vienuolės, įsikūrusios miesto pakraštyje, pasistatė medinius vienuolyno pastatus ir mūrinę Apreiškimo koplyčią, prie kurios buvo kapinaitės. XIX a. šie pastatai perstatyti, koplyčia tapo vienuolyno korpuso dalimi. Dabartinį stačiatikių vienuolyną įkūrė Vilniaus Švč. Trejybės stačiatikių brolija. Brolija veikė prie XVI a. pradžioje Konstantino Ostrogiškio pastatytos mūrinės Švč.Trejybės cerkvės, tačiau, kai 1596 m. Lietuvos stačiatikius suskaldė lotynų ir graikų krikščionių Bažnytinė unija, vadinamieji dizunitai, arba Švč.Trejybės brolija, įsikūrė dabartinio vienuolyno vietoje, 1597 m. pasistatė medinę Šv. Dvasios cerkvę. Kadangi šioje miesto dalyje nuo seno gyveno daug stačiatikių, brolija nesunkiai įsigijo kelis mūrinius namus, davusius pradžią kolegijai ir vyrų vienuolynui.

Šv. Dvasios cerkvė baigta 1638 m. Barokinė bazilika idealiai atitiktų barokinės jėzuitų Šv. Kazimiero bažnyčios (1604−1618) struktūrą, jeigu ne trys pusapvalės apsidės presbiterijoje, būdingos kitoms mūrinėms Lietuvos cerkvėms.

Šiandien vienuolynas užima du korpusus: vyrų - pietinėje vartų pusėje, namas 2 aukštų, prigludęs prie buv. karmelitų vienuolyno pastatų. Moterų vienuolyno korpusas sklypo gilumoje, pietinėje cerkvės pusėje. Tai vienintelis šiandien Lietuvoje veikiantis stačiatikių vienuolynas [59].

56 pav. Šv. Dvasios cerkvės ir stačiatikių vienuolyno aplinkos raidos schemos

Planinis scenarijus, funkcija. Stačiatikių vienuolyną sudaro du korpusai – vyrų ir moterų. Moterų stačiatikių, senuose šaltiniuose vadinamų *czernicy*, vienuolynas šioje vietoje įsikūrė XV−XVI a. sandūroje. Apie ankstesnius stačiatikių vienuolynus Vilniuje žinių nėra. Prieš keletą šimtmečių stačiatikių vienuolyno komplekso plotas buvo didesnis negu dabar. Vienuolynui priklausė greta esantys pastatai dab. Aušros vartų g. 6 ir 8 („Medininkų" restoranas ir Italijos ambasados rezidencija). Čia buvo ūkinės paskirties patalpos [59].

57 pav. Šv. Dvasios cerkvė ir stačiatikių vienuolynas, XVI a. pr., Vilnius. Šventorius, ašyje − Šv. Dvasios cerkvė.

58 pav. Šv. Dvasios cerkvė ir stačiatikių vienuolynas, XVI a. pr., Vilnius. Šventoriaus vartai

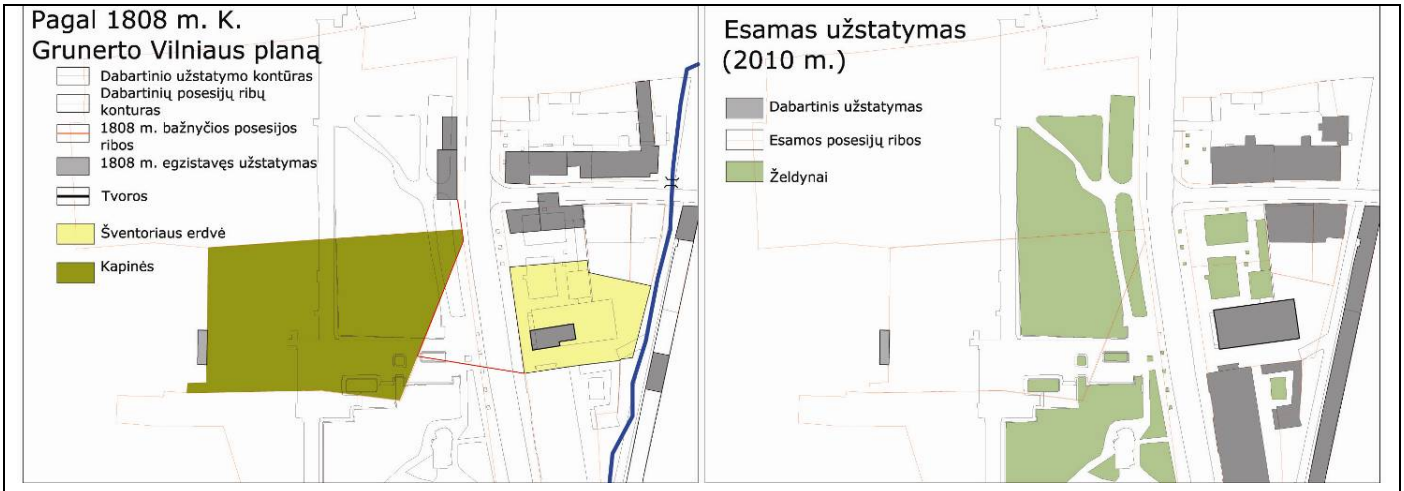
Akcentai, dominantės. Prie cerkvės šiaurinėje pusėje pastatyta varpinė [59].

Mažosios architektūros elementai. Kadaise abu vienuolynai buvo atskirti tvora. [59]. Erdviame cerkvės šventoriuje šiandieną didelę dalį užima želdynų plotai.

2. Bažnyčių, esančių buvusiuose istoriniuose priemiesčiuose, aplinka

Reformatų bažnyčios aplinka

Struktūra, morfologija. Pirmosios žinios apie Vilniaus reformatų parapijos susikūrimą yra labai šykščios. 1639 m. birželio 21 d. teismas priteisė reformatams patiems nusigriauti iki tol buvusį bažnytinį kompleksą netoli šv. Mykolo bažnyčios ir išsikelti už miesto sienų į Pylimo gatvėje esančias reformatų kapines. Šios kapinės supo dar visai neseniai stovėjusią medinę bažnyčią, pastatytą 1685 m., išstovėjusią apie 150 metų, kol dėl senumo buvo apleista, pastačius kitoje gatvės pusėje naują, gražią, mūrinę bažnyčią, stovinčią ir dabar [32] . Kitapus gatvės, priešais šiuos mūrus, stovėjo dabartinė mūrinė bažnyčia [18].

59 pav. Reformatų bažnyčios aplinkos raidos schemos

Bažnyčios sklypas buvo erdvus, kvadratinio plano, su namu, kiemu, daržais, flygeliais gilumoje ir daugybe ūkinių pastatų. 1830–1835 m. pastatoma mūrinė vėlyvojo klasicizmo stiliaus evangelikų reformatų bažnyčia. Nugriovus senąją medinę bažnyčią ir medinius ūkinius pastatus, Reformatų skvero teritorija

nesikeitė iki Antrojo pasaulinio karo. Dar ilgą laiką čia stovėjo vertinga vėlyvojo baroko stiliaus Šreterių šeimos koplytėlė-mauzoliejus [63].

Per I-ąjį ir II-ąjį pasaulinius karus bažnyčios pastatas nenukentėjo. Šiuo metu šioje buvusių kapinių vietoje yra skveras su sovietmečio laikų gėlių kioskeliu [63]. Istoriškai susiformavusios vidaus erdvės iš esmės pakito: jos tapo vizualiai uždaros žvelgiant nuo Pylimo gatvės pusės, daug „kietesnės“, neteko dalies tapybiškumo, plastiškumo, prarado žmogišką mastelį, būdingą senajam Vilniui. Istorinė urbanistinė ir vizualinė ašis tarp Sinodo ir Karolio Podčašinskio suprojektuotos klasicistinės Evangelikų reformatų bažnyčios Pylimo g. ne tik neatskleista, bet ir sumenkinta, nustelbta. Istorinės evangelikų reformatų kapinės, jų kultūrinė vertė planuojant ir statant apskritai buvo ignoruojama, pakeista ir šios teritorijos semantika. Naujieji statiniai visiškai sunaikino tradicinį saugomą užstatymą ir saugomus elementus (pvz., Krivių g. 42, 44, 46, 48 sunaikintas būdingas sodybinis užstatymas) [64].

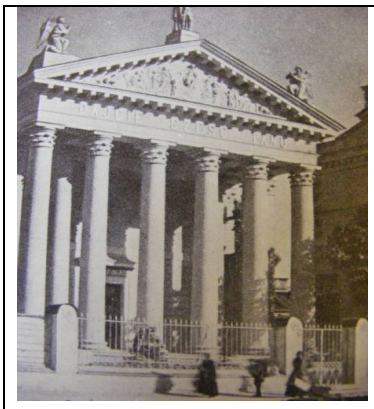
60 pav. Reformatų bažnyčia XIX a. pab.–XX a. pr. nuotrauka

Planinis scenarijus, funkcija. Bažnyčios sklype buvo bažnyčios namas, kiemas, daržai, pagalbiniai flygeliai ir daugybė kitų ūkinių pastatų. 1947 m. bažnyčią nuspręsta uždaryti. Į Vilniaus reformatų bažnyčią tikintieji sugrįžo 1990 m. Šiuo metu šios buvusių kapinių vietoje yra skveras su sovietmečio laikų gėlių kioskeliu [63].

Akcentai, dominantės. 1983 m. statant paminklą „Tarybiniams partizanams ir pogrindininkams“, nugriauta Šreterių šeimos koplytėlės-mauzoliejaus antžeminė dalis, suniokotos senosios kapinės [63].

Istoriškai susiklosčiusios aplinkos vidaus erdvių pagrindinė urbanistinė, architektūrinė formantė, pagrindinis vizualinės traukos objektas ir ašis buvo nacionalinės reikšmės istorinis Evangelikų reformatų Sinodo pastatas dabartiniame 94 kvartale. Du daugiaaukščiai, pastatyti Teatro gatvėje, jį užgožė ir patys tapo pagrindiniais architektūriniais šio kvartalo akcentais [64].

Mažosios architektūros elementai. Bažnyčios sklypas buvo apsuptas mūro siena. Nuo bažnyčios kiemo kapinės taip pat buvo atskirtos tvora [32]. Nuo kiemo tvora atskirtose kapinėse dar matyti keli ankapių akmenys ir paminklai [18].

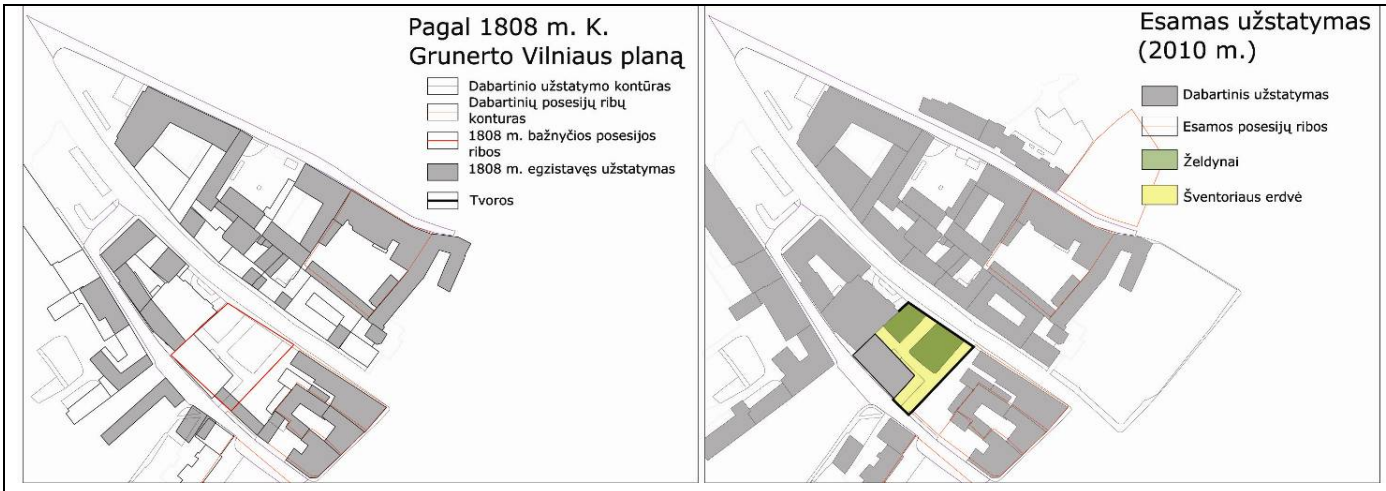
61 pav. Reformatų bažnyčia. XIX a. pab.−XX a. pr. nuotrauka

Želdiniai. Šiuo metu reformatų kapinių vietoje yra skveras, įkurtas sovietmečiu, buvusias kapines sulyginus žeme.

Vilniaus choralinės sinagogos aplinka

Struktūra, morfologija. Sinagogos buvo statomos jau susiformavusioje miestų aplinkoje, kur svarbiausią vaidmenį atliko katalikų bažnyčia, o vėliau į šią terpę įkomponuota cerkvė. Kitaip nei kitų religinių konfesijų pastatai žydų maldos namai buvo statomi ištisais tankiai apstatytais kompleksais, sukoncentruotais tam tikrose miestų vietose. Jos nebuvo statomos miesto centre, kur paprastai dominavo katalikų bažnyčia arba carizmo laikais pastatyta cerkvė. Didžiuosiuose miestuose pagrindinės choralinės sinagogos pastatytos šalutinėse, vedančiose į centrą gatvėse, kiek atitrauktos nuo raudonųjų linijų. Tad ir choralinė sinagoga stovi tankiai apstatytame gyvenamajame kvartale. Šitokia aplinka menkino jos architektūrinę reikšmę, bet, kita vertus, padėjo labiau išryškinti jos semantiką ir savitas formas.

1903 m. Pylimo gatvėje pradėjo veikti choralinė sinagoga. Sinagoga užima siaurėjantį sklypą, suformuotą dviejų gatvių ir nulėmusį jos plano kontūrą. Tūris artimas kubui. Sepcifinės sąlygos bei prisitaikymas prie vietinių statybos tradicijų įtakojo sinagogų įkomponavimą į miestų ir miestelių plano struktūrą [27].

62 pav. Vilniaus choralinės sinagogos aplinkos raidos schemos

Funkcija. Žydų bendruomenių nepriklausomam egzistavimui būtinas kompleksas statinių, susietų su religinėmis apeigomis. Tai sinagoga, pirtis su ritualiniu baseinu (mikva), ritualinė skerdykla, lavoninė, taip pat kapinės. Tradicinis judaizmas turi tokias institucijas kaip pirtis ir skerdykla, kurių atitikmenų nėra krikščionybėje. Tačiau pagrindinis žydų bendruomenių išorinio nepriklausomumo požymis yra kapinės ir sinagoga. Į maldų salę draudžiama įeiti tiesiai iš gatvės, būtina įrengti prieangį – jame paliekamos išorinio pasaulio mintys. Sinagogų formas sąlygojo liturgija, funkciniai reikalavimai, būdingi Rytų šventykloms, kiti sakraliniai pastatai. XIX a. ir XX a. pr. statytos reformuotos (choralinės) sinagogos su trinave salės erdve. Specifinės sąlygos bei prisitaikymas prie vietinių statybos tradicijų įtakojo sinagogų įkomponavimą į miestų ir miestelių plano struktūrą [27].

Akcentai, dominantės. Miestų aplinkos “dvasinį lauką” pirmiausia formuoja įvairių religinių bendruomenių sakraliniai pastatai. Gatvių perspektyvose ryškiausiai dominuoja katalikų bažnyčios ir cerkvės. Sinagogos – mažiausiai pastebimi sakraliniai pastatai [27].

Vanduo bažnyčių aplinkoje. Prie sinagogos yra būtinas elementas - pirtis su ritualiniu baseinu (mikva) [27].

Skyriaus apibendrinimai

Didžioji dalis stačiatikių kulto pastatų šventoriaus erdvių ir elementų yra identiški katalikų bažnyčių, kadangi daugelis cerkvių buvo rekonstruotos iš katalikų bažnyčių.

Išskirtinis kitų konfesijų kulto pastatų aplinkos bruožas – bažnyčios dažniausiai laisvai stovi šventoriuje, nėra susijusios aktyviai su gatvių perimetru (Šv. Dvasios, Šv. Trejybės, Šv. Paraskevijos, Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvės, Reformatų bažnyčia). Bažnyčios tūris dominuoja erdvėje.

Vilniaus senamiesčio stačiatikių ir kitų konfesijų bažnyčių šventorių erdvei mažosios architektūros elementai nėra būdingi, praktiškai nėra sutinkami.

Vienas svarbiausių šventorių erdvės formantų – aukšta mūro tvora – būdingas stačiatikių šventorių elementas. Dėl regulos reikalavimų vienuolyno namai negalėjo turėti ryšio su kitais bažnyčios komplekso pastatais, taip pat griežtai buvo atskirti vyrų ir moterų vienuolynai (Šv. Trejybės cerkvė ir bazilijonų vienuolynas, Šv. Dvasios cerkvė ir stačiatikių vienuolynas).

Uždari cerkvių, sinagogų kiemai po 1863 m. sukilimo buvo atverti, sienos nugriautos arba mūrinės sienos pakeistos ažūrinėmis metalinėmis.

Būdingos erdvių sandaros savybės svarbiausiuose laikotarpiuose

	Reformatų bažnyčia	**Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia**	**Šv. Treybės cerkvė**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)			
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)			Laikina koplyčia 1610 m. gaisro metu sudegė kartu su noviciatu.
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	1639 m. reformatams liepta nusigriauti iki tol buvusį bažnytinį kompleksą netoli šv. Mykolo bažnyčios ir išsikelti už miesto sienų į Pylimo gatvėje esančias reformatų kapines. 1685 m. pastatyta medinė reformatų bažnyčia	1694 m. įsikūrė pirmasis vienuolynas, sujungus buvusius atskirus sklypus. Pirmoji bažnyčia nedidelė, pradėta kartu su vienuolynu, 1729 m. pastatyta antroji, išlikusi iki mūsų dienų.	1622 m. pradėta mūrinės bažnyčios statyba.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	Mūrinė bažnyčia pastatyta 1830-1835 m. už Senamiesčio ribų, prie buvusių reformatų kapinių, prie Pylimo gatvės.	1865 m. buvo panaikintas vienuolynas ir uždaryta bažnyčia. Pastatytas naujas namas pravoslavams. Prie cerkvės ir vienuolyno buvo pastatyti nauji ūkiniai pastatai, ligoninė ir atskiras dviejų aukštų fligelis.	Šventorius nekito.
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)	Reformatų skvero teritorija nesikeitė iki Antrojo pasaulinio karo. 1983 m. statant tarybinį paminklą, nugriauta koplytėlė, suniokotos senosios kapinės.	Šventorius nekito.	Nuo I-ojo pasaulinio karo iki atstatymo, t.y. 1926 m. stovėjo apleistas.

	Šv. Dvasios cerkvė	**Šv. Mikalojaus cerkvė**	**Šv. Paraskevijos cerkvė**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)	Stačiatikių vienuolyną sudaro du korpusai – vyrų ir moterų. Moterų stačiatikių vienuolynas šioje vietoje įsikūrė XV - XVI a. sandūroje.	Bažnyčia pastatyta XIV a. Vėliau buvo sunaikinta gaisrų. Atstatyta 1514 m.	Cerkvė pastatyta XIV a. Šioje vietoje buvusi šventykla girtuoklystės dievo Ragučio. Pirma cerkvė buvusi medinė, mūrinė pastatyta vėliau.
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)	1597 m. pasistatė medinę Šv. Dvasios cerkvę.Šv. Dvasios cerkvė baigta 1638 m.	Šventorius nekito.	Dokumentuose informacijos apie aplinkos erdvės pokyčius nerasta.
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	Prie cerkvės šiaurinėje pusėje pastatyta varpinė. Kadaise abu vienuolynai buvo atskirti tvora.	Šventorius nekito.	Dokumentuose informacijos apie aplinkos erdvės pokyčius nerasta.
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	Šventorius nekito.	Dabartinę bizantiško stiliaus išvaizdą cerkvė įgavo po pagrindinės 1845 m. rekonstrukcijos. Seniau cerkvę nuo gatvės užstoję namai, 1865 m. buvo nugriauti ir pastatyta geležinė tvora. 1865 m. pristatyta Mykolo Arkangelo koplyčia.	Du dideli ir du mažesni namai 1864 m. buvo nugriauti, kad matytųsi kieme stovėjusios šv. Paraskevijos cerkvės liekanos. Šios cerkvės liekanos buvo nugriautos, o jos vietoje pastatyta daug didesnė cerkvė pagal architekto N. Čiagino projektą - tokį statinį ir šiandien matome.
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)	Šventorius nekito.	Cerkvė stovi Didžiojoje gatvėje, kiek atokiau nuo gatvės važiuojamosios dalies. Nedidelį šventorių iš trijų pusių supa namai.	.

	Skaisčiausios Dievo Motinos soboras	**Choralinė sinagoga**
GOTIKA (XIV a.pab.-XVI a.pr.)	dar Algirdo laikais čia buvo Skaisčiausiosios Dievo Motinos katedros cerkvė.	
RENESANSAS (XVI a.pr.-XVII a.pr.)	1511 – 1522 m. buvo perstatyta senoji begriūvanti cerkvė.	
BAROKAS (XVIIa.pr.-XVIII a.pab.)	1794 m. Rusams bombarduojant Vilnių soboras buvo sunaikintas.	
KLASICIZMAS (XVIIIa.pab.-XIXa.pab.)	1808 m. Likę mūrai buvo nupirkti Vilniaus universiteto. Buvo įrengtas veterinarijos ir anatomijos muziejus.Iki XIX a.pr. kiek į pietus nuo cerkvės buvo gynybinė siena su Išganytojo vartais. Soboras buvo astatytas dar kartą 1864 – 1868 m.Nutiesus dabartinę Maironio gatvę, buvo nugriautas senas karališkas malūnas, kanalas prie bernardinų botanikos sodo užpiltas žeme, sustiprinti Vilnelės krantai.	
ISTORIZMAS (XIXa.pab.-XXa.)		1903 m. Pylimog atvėje pradėjo veikti choralinė sinagoga. Ji užima siaurėjantį sklypą, suformuotą dviejų gatvių ir nulėmusį jos plano kontūrą. *Sinagogos* – mažiausiai pastebimi sakraliniai pastatai.

IŠVADOS

1. Šventoriai, esantys Vilniaus senamiestyje – tai viešosios erdvės, atskiri individualūs aikštės potipiai, turintys būdingus elementus ir savybes.Ypač svarbią reikšmę šventorius, kaip viešoji erdvė įgijo baroko epochoje dalį bažnytinių procesijų (misterijų ar tiesiog tikinčiųjų susibūrimų) iškėlus iš bažnyčios vidaus į išorę.

2. Šventorių santykio su gatvės erdve požiūriu renesanso ir ankstyvojo baroko bažnyčios Vilniaus senamiestyje (šv. Kotrynos, šv. Teresės, šv. Dvasios) buvo statomos aikščių ir gatvių perimetre, todėl iki šiol yra labai aktyviai su juo susijusios. Tad renesanso epochoje ir vėliau statytų bažnyčių kopleksuose pasigendama individualios erdvės, esančios prie pastato. Daugelis jų yra integruota į XVI – XX a. susiformavusio užstatymo audinį. Kai kuriais atvejais šventoriaus erdvė šiandien jau sunkiai identifikuojama, suvokiama kaip bažnyčios šventorius, nėra ribos tarp gatvės erdvės ir sakralios erdvės (šv. Ignoto, šv. Teresės, šv. Dvasios). Vėlyvajame baroke dažniausiai bažnyčios buvo statomos už miesto sienos, teritorijoje be esamo užsatymo, kaip atskiri kompleksai. Tad šventorius turėjo pakankamai fizinės erdvės, planinė kompozicija buvo laisvesnė. Klasicizme bažnyčių artimiausią aplinką, erdves labiausiai paveikė naujų gatvių tiesimas (Maironio, Gedimino prospektas). Istorizmo epochoje ir vėlesniais metais daugelis šventorių ir artimiausios bažnyčių aplinkos tapę viešosiomis erdvėmis, kitos visuomeninės paskirties erdvėmis.

3. Galima teigti, kad dalis Vilniaus senamiesčio bažnyčių šventorių gali būti atsiradę pagoniškojo kulto apeigų vietose. Ši tendencija susijusi su tuo, jog apie XIVa. siekiant „krikščionizuoti“ lietuvių tautą, reikėjo paneigti pirmykštės lietuvių religijos reliktus, o svarbiausia – reikšmingiausias sakralias vietas.

4. Dėl Europos miestų kontekste gana vėlyvo atsiradimo laiko Vilniaus senamiesčio šventoriai savo erdvės sandara yra nutolę nuo pirminio archetipo. Ankstyvojoje krikščionybėje svarbus elementas bažnyčios aplinkoje – laisvai stovinti baptisterija (krikštykla), Vilniaus senamiesčio šventoriaus tradicijai visiškai nebūdingas.

5. Šventorių planinėje organizacijoje pastebimas glaudus ryšys tarp pagrindinių maldos namų ir kitų šventoriuje esančių erdvės elementų (mažosios architektūros objektų, koplyčių, monumentaliosios dailės kūrinių). Dažniausiai šie objektai yra susieti judėjimo, sąlygoto nustatytos bažnytinių procesijų tvarkos, principu. Elementai organizuoja tikinčiųjų judėjimą erdvėje, kuria tam tikrą scenarijų procesijų metu. Vienas būdingiausių pavyzdžių – Vilniaus bažnyčių šventoriuose įrengtos kalvarijos.

6. Viniaus senamiesčio šventorių raidai būdinga jų transformacija į miesto atvirą viešąją erdvę (aikštę, skverą, pradedami statyti įvairūs monumentai, nesusiję su religine paskirtimi). Tai vienas ilgiausiai trukusių erdvių ir funkcijų struktūrų kaitos procesų senamiestyje, kai šventoriaus erdvė buvo palaipsniui desakralizuojama.

7. Bažnytiniam kompleksui įsikūrus tankiai užstatytoje Vilniaus miesto istorinio centro teritorijoje, pastatai dėstomi labai kompaktiškai, neteikiamas didelis dėmesys kompozicijai. Šventoriaus erdvė sumenksta, tokiu būdu kontrastuoja su tradiciškai stambiu bažnyčios tūriu. Tačiau tuo pačiu tai veikia negatyviai – erdvės parametrai neleidžia stebėti bažnyčios iš tolimesnių perspektyvų.

8. Apšvietos epochoje (augant visuomenės sekuliarizacijai, miesto gyventojų daugumai darantis vis mažiau religingai) daugelis šventorių Vilniaus miesto užstatymo tankumui didėjant sumažėjo, erdvės vientisumas (individualumas) buvo pažeistas, ypač tiesiant naujas gatves. Pavyzdžiui, šv. Onos, Bernardinų, šv. Mykolo bažnyčios turėjo unikalų, bendrą trims maldos namams šventorių, kuris buvo suardytas nutiesus dabartines gatves.

9. Vilniaus senamiesčio bažnyčių aplinkos kompozicinius elementus galima sugrupuoti į:

- laisvai stovintys pastatai ir statiniai (įvairios koplyčios, varpinės)
- monumentaliosios dailės kūriniai (kryžiai, koplytstulpiai, monumentai)
- mažosios architektūros elementai (tvoros, suoliukai, šiukšliadėžės, šviestuvai)
- želdiniai ir želdynai (pavieniai želdiniai, alėjos, medžių grupės).

Nėra išlikę duomenų, jog šventoriuose buvo fontanai, šuliniai. Šie elementai sutinkami vienuolynų kiemuose, kurie buvo atskirti nuo šventorių erdvių ir naudojami ūkiniams reikalams. Sodai (kaip „rojaus sodo“ archetipas) taip pat buvo įvedami ne šventoriuose, o atskirtose erdvėse (daržuose, vienuolynų kluatruose ir pan.).

10. Vienas svarbiausių Vilniaus senamiesčio bažnyčių šventoriams būdingų erdvės formantų – aukšta, masyvaus mūro, dažniausiai aklina šventoriaus tvora, einanti visu jo perimetru. Tvora formuodavo aiškų erdvės perimetrą, tenkino utilitarias (posesijai nužymėti, apsauginė funkcija) bei spiritualias reikmes (riba tarp „sacrum“ ir „profanum“). Ypač svarbi reikšmė tenka pagrindiniams vartams: šis šventoriaus elementas – ryšys tarp kasdienio gyvenimo ir sakralumo. Jeigu šventoriaus tvora skyrė dvasinį pasaulį nuo kasdienio, vartai buvo ryšys tarp abiejų. Vartai dažnai labai puošnūs, akcentuoti (Bazilijonų vartai). Uždari cerkvių, sinagogų kiemai po 1863 m. sukilimo buvo atverti, sienos nugriautos arba mūrinės sienos pakeistos ažūrinėmis metalinėmis.

LITERATŪRA, ŠALTINIAI

Knygos, enciklopedijos, žinynai, straipsniai

1. Barauskaitė I. , Barkauskas V., Glemža J. *LIETUVOS TSR ISTORIJOS IR KULTŪROS PAMINKLŲ SĄVADAS I.*, Vilnius, 1988.

2. Baužienė M. *ŠV. MYKOLO BAŽNYČIA VILNIUJE.* Vilnius, "Sąvastis", 2004.

3. Buivydas R., Jurevičienė J. Magistrantūros studijų programos *ARCHITEKTŪROS ISTORIJA IR TEORIJA baigiamojo darbo (magistro tezių) rengimas. Metodinė priemonė.* Vilnius, „Technika", 2006.

4. Dambrauskaitė T. *VILNIAUS SENAMIESČIO 17 KVARTALAS. ISTORINIAI TYRIMAI.* Paminklų konservavimo institutas, Vilnius, 1982 m.

5. Drėma V. *DINGĘS VILNIUS.* Vilnius, „Vaga", 1991.

6. Drėma V. *VILNIAUS BAŽNYČIOS*, iš V.Drėmos archyvų, Vilnius, 2008.

7. Drėma V. *VILNIAUS ŠV.ONOS BAŽNYČIA. VILNIAUS KATEDROS REKONSTRUKCIJA 1782 – 1801 METAIS*. Vilnius, „Mokslas", 1991. (48) irgi

8. Firkovičius R. *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos(XIII-XX a.) 1 tomas* Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, Vilnius, 1991.

9. Firkovičius R. *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos(XIII-XX a.) 2 tomas* Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, Vilnius, 1991.

10. Firkovičius R. *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos(XIII-XX a.) 3 tomas* Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, Vilnius, 1989.

11. Firkovičius R. *Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos(XIII-XX a.) 4 tomas* Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, Vilnius, 1991.

12. Firkovičius R. *Vilniaus miesto 70 kvartalas. Istoriniai tyrimai*. PRPI, Vilnius, 1988.

13. Girlevičius L. *GYNYBAI PRITAIKYTI VILNIAUS SAKRALINIAI PASTATAI IR SAKRALINIŲ PASTATŲ ANSAMBLIAI XIV-XVIII AMŽIUJE* straipsnis, įteikta 2008 04 11.

14. Jankevičienė A. *Vilniaus senamiesčio ansamblis* Vilnius, VAA, 1969.

15. Jurkštas V. *Senamiesčių regeneracija* Vilnius, "Technika", 1994.

16. Juškevičius A., Maceika J. *VILNIUS IR JO APYLINKĖS*. Vilnius, „Mintis", 1991.

17. Kaminskas R. *ARCHITEKTŪROS PAMINKLAI VIII. Vilniaus universiteto pastatų ansamblio restauravimas.* Vilnius, „Mokslas", 1984 m.

18. Kirkoras A. H. *PASIVAIKŠČIOJIMAI PO VILNIŲ IR JO APYLINKES*. Vilnius, „Mintis", 1991.

19. Kostov S. *History of Architecture*, Oxford, Oxford University Press, 1985 [9]

20. Kviklys B. *LIETUVOS BAŽNYČIOS, V tomas*. Vilniaus arkivyskupija. I dalis. Čikaga, Lithuanina library press, 1985.

21. Legaitė R. *Vilniaus Šventosios dvasios (dominikonų) bažnyčios istorinė apybraiža.* Vilnius, VAA, 1963.

22. *Lietuvos architektūros istorija.* Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. Vilnius, Mokslas, 1987.

23. *Lietuvos architektūros istorija.* Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

24. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas I.* Vyriausioji enciklopedijų redakcija, Vilnius, 1988.

25. Lukšionytė-Tolvaišienė N. *Baigiamųjų menotyros darbų rengimas. Metodinė priemonė.* VDU leidykla, 2002.

26. Racevičienė J. *Buvusi šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje, Giedrio 4. Istorijos tyrimai* Vilnius, VAA, 1982.

27. Rupeikienė M. *NYKSTANTIS KULTŪROS PAVELDAS: LIETUVOS SINAGOGŲ ARCHITEKTŪRA*. E. Karpavičiaus leidykla, 2003.

28. Misius K., Šinkūnas R. LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIOS

29. Samalavičius A. *IDĖJOS IR STRUKTŪROS ARCHITEKTŪROJE*. Vilnius, Kultūros barai, 2004.

30. Grunskis T. *Miesto aikštė sociokultūrinėje visuomenės raidoje.* Urbanistika ir architektūra, nr.1 (23). Vilnius, Technika, 1997.

31. Novickas A. *Miesto aikščių paskirčių sąveika ir pasikeitimai.* Urbanistika ir architektūra, XXVI tomas, nr. 1. Vilnius, Technika, 2002.

32. Vaitkevičius G., Valionienė O., Sarcevičius S. *VILNIAUS ARCHEOLOGIJOS ATLASAS*. Vilnius, 2006.

33. Valužytė J. *Objektas: Šventosios dvasios (dominikonų) bažnyčia Vilniuje (Dominikonų g. 8)*. Vilnius, Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, 1991.

34. Zabiela G., Marcinkevičiutė E.*ARCHEOLOGINIAI TYRINĖJIMAI LIETUVOJE 2007 METAIS*. Kultūros paveldo departamentas. Lietuvos archeologijos draugija, Vilnius, 2008.

35. Žilevičius L. *Vilniaus buvęs pranciškonų vienuolynas ir šv. Trejybės bažnyčia (brėžiniai)*. Vilnius, VAA, 1988.

Elektroniniai šaltiniai

36. *Churchyard* . Prieiga per internetą: <http://en.wikipedia.org/wiki/Churchyard> [žiūrėta 2009.05.28];

37. *The Piazza in Italian Urban Morphology*, Journal article by Richard Fusch; The Geographical Review, Vol. 84, 1994 Prieiga per internetą: <http://www.questia.com/googleScholar.qst;jsessionid=KpJLxM3yGcnRcGQ1vv4bLSzyQ5fVh7Y8T2bQhwplxG5T3l7J3KpV!90775691!1274314453?docId=5000304990> [žiūrėta 2009.05.28];

38. *From Constantine to Charlemagne. An Archeology of Italy ad 300-800*. Neil Chrisite Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=eifJKt02ELkC&pg=PA94&lpg=PA94&dq=church+space+urban+origins&source=bl&ots=xjqmMCWk6z&sig=0wUBbwHxj4QrurYP7LUD3fQ7RNo&hl=lt&ei=eZceSpa_DpOGsAbenpn3Cg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1#PPA102,M1> [žiūrėta 2009.05.28];

39. *Sacred Space in Early Modern Europe*. Will Coster, Andrew Spicer, Oxford. <http://www.google.com/books?hl=lt&lr=&id=bB9W5JO2JeEC&oi=fnd&pg=PR7&dq=39.%09Sacred+Space+in+Early+Modern+Europe.+Will+Coster,+Andrew+Spicer,+Oxford.&ots=iuCm-QeVcB&sig=i4QijJF4yTk7R9-Dt7Xf7eQ0vcc#v=onepage&q&f=false> [žiūrėta 2009.05.28];

40. *The Death and the Living in Paris and London*, 1500-1670, Vanessa Harding, Cambridge. Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=JCPXfSUlUV8C&pg=PA46&dq=churchyard+urban+space+church&lr=&ei=XUYlSsS1Go-6ygTt1aTzBg#PPA89,M1> [žiūrėta 2009.04.25];

41. *Encyclopedia of Death and Dying*, Glennys Howarth, Oliver Leaman Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=fL2JRgrFyT4C&pg=PA132&dq=churchyard+urban+space+church&lr=&ei=_kslSrvAHYKEygTjiZCYBw#PPA131,M1> [žiūrėta 2009.03.20];

42. *Lietuvos tūkstantmetis: XVI amžius. Mirtis LDK - bundantys antkapiai, prekyba kapinėse ir sugyvenimas su mirusiaisiais*. Straipsnis, aut. Vaiseta T. Prieiga per internetą: <http://www.voruta.lt/rubrikos/61/1807> [žiūrėta 2010.02.15];

43. *Katedros aikštė Vilniuje. Istorinė ir urbanistinė raida.* Aut. Gasparavičienė S. Prieiga per internetą: <http://www.archeonas.lt/lang-lt/straipsniai/43-istorija/52-katedros-aikt-vilniuje?showall=1> [žiūrėta 2009.11.25];

44. *Pasivaikščiojimai po Lietuvos bažnyčias.* Aut. Janonienė R. Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2005-06-22-pasivaiksciojimai-po-lietuvos-baznycias-ruta-janoniene-vilniaus-svc-jezaus-sirdies-baznycia/10930> [žiūrėta 2010.03.23];

45. *Šv. Kazimiero bažnyčia*. Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnkazimiero.htm> [žiūrėta 2009.03.15];

46. *Šv. Kotrynos bažnyčia*. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_Šv._Kotrynos_bažnyčia >[žiūrėta 2009.03.10];

47. *VILNIAUS BUVĘS ATGAILOS KANAUNINKŲ VIENUOLYNAS ir Šv. Baltramiejaus bažnyči.* Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V1-7/atgailos.htm> [žiūrėta 2009.04.25];

48. *VILNIAUS BUVĘS AUGUSTINŲ VIENUOLYNAS ir Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia* Prieiga per internetą: < http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilaugust.htm> [žiūrėta 2009.04.10];

49. *VILNIAUS BUVĘS BASŲJŲ KARMELITŲ VIENUOLYNAS ir Švč. Teresės bažnyčia.* Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilbasu.htm > [žiūrėta 2009.05.05];

50. *VILNIAUS BUVĘS BERNARDINŲ VIENUOLYNAS ir Šventųjų Pranciškaus ir Bernardino bei Šv. Onos bažnyčia*. Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilnbernar.htm> [žiūrėta 2009.05.03];

51. *VILNIAUS BUVĘS BONIFRATRŲ VIENUOLYNAS ir Šv. Kryžiaus bažnyčia.* Prieiga per internetą: < http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilbonifrat.htm> [žiūrėta 2009.02.15];

52. *VILNIAUS BUVĘS DOMINIKONŲ VIENUOLYNAS ir Šv. Dvasios bažnyčia.* Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vildvasios.htm> [žiūrėta 2009.05.05];

53. *VILNIAUS JĖZUITŲ AKADEMIJA (Dabar - Vilniaus universitetas) ir Šv. Jono bažnyčia.* Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnjezuit.htm>žiūrėta 2009.04.10];

54. *VILNIAUS BUVĘS JĖZUITŲ NOVICIATAS ir Šv. Ignoto bažnyčia*. Prieiga per internetą: < http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnnoviciat.htm> [žiūrėta 2009.04.10];

55. *VILNIAUS BUVĘ JĖZUITŲ PROFESŲ NAMAI ir Šv. Kazimiero bažnyčia. Prieiga per internetą:* <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V47-54/Vilnkazimiero.htm> [žiūrėta 2009.02.04];

56. *VILNIAUS BUVĘS SENOSIOS REGULOS KARMELITŲ VIENUOLYNAS ir Šv Jurgio kankinio bažnyčia*. Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilkarmelitu.htm> [žiūrėta 2009.04.10];

57. *VILNIAUS BUVĘS SENOSIOS REGULOS KARMELITŲ VIENUOLYNAS ir Visų Šventųjų bažnyčia*. Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilvisusvent.htm > [žiūrėta 2009.05.02];

58. *VILNIAUS PRACIŠKONŲ (MAŽESNIŲJŲ BROLIŲ KONVENTUALŲ) VIENUOLYNAS ir Švč. Mergelės Marijos Dievo Motinos Ėmimo į dangų bažnyčia.* Prieiga per internetą: <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V8-46/Vilnprancisk.htm > [žiūrėta 2009.05.03];

59. *VILNIAUS STAČIATIKIŲ VIENUOLYNAS ir Šv. Dvasios cerkvė.* Prieiga per internetą: http://vienuolynai.mch.mii.lt/V64-75/Vilnstaciat.htm [žiūrėta 2009.03.10];

60. *VILNIAUS ŠV. JONO KRIKŠTYTOJO IR ŠV. JONO APAŠTALO IR EVANGELISTO BAŽNYČIA*. Prieiga per internetą: <http://www.jonai.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=55> [žiūrėta 2009.10.05];

61. *Vilniuje atgims reformatų skveras.* Straipsnis . Prieiga per internetą: <http://www.vilnius.lt/newvilniusweb/index.php/101/?itemID=84027> [žiūrėta 2009.06.10];

62. *Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios istorija.* Prieiga per internetą: <http://pirmojiknyga.mch.mii.lt/Renginiai/pamaldos.lt.htm> [žiūrėta 2009.05.05];

63. *Vilniaus reformatų bažnyčios istorija* Prieiga per internetą: <http://www.ref.lt/mambo/index.php?option=com_content&task=view&id=141&Itemid=144> [žiūrėta 2009.05.05];

64. *Vilniaus senamiesčio žaizdos (pastarųjų 15 metų pokyčiai ir tendencijos).* Aut. Algimantas Gražulis, Kultūros barai Nr.3. Prieiga per internetą: <http://www.ekspertai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=534:vilniaus-senamiescio-zaizdos-pastaruju-15-metu-pokyciai-ir-tendencijos&catid=62:paveldosauga&Itemid=81> [žiūrėta 2009.09.10];

65. Altana, žodžio reikšmė. Prieiga per internetą: <http: //www.zodziai.lt/ reiksme&word=altana&wid=808> [žiūrėta 2009.09.10];

66. Špitolė, žodžio reikšmė. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Špitolė> [žiūrėta 2009.09.10];

67. Kluatras, žodžio reikšmė. Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Kluatras&wid=9930> [žiūrėta 2009.09.10];

68. Refektoriumas, žodžio reikšė. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Refektoriumas> [žiūrėta 2008.11.05];

69. Noviciatas, žodžio reikšmė. Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=noviciatas&wid=13758> [žiūrėta 2008.11.05].

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1 pav. aut. 16

2 pav. aut. 17

3 pav. aut. 19

4 pav. Pranciškonų varpinė. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Prieiga per internetą: <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=7515&page=4> [žiūrėta 2009.09.10] 20

5 pav. aut. 21

6 pav. aut. 22

7 pav. Šv. Jono bažnyčia Brauno ir Hogenbergo 1576 m. plane iš Kvyklio B. LIETUVOS BAŽNYČIOS, V tomas. Vilniaus arkivyskupija.....24

8 pav. aut. 25

9 pav. J.Oziemblauskas. Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. 1840. VDM, inv. G-24 Iš V.Drėmos DINGĘS VILNIUS 26

10 pav. aut. 27

11 pav. aut. 30

12 pav. Bonifratų bažnyčia 1873-1881 m. J. Czechowicz. Prieiga per internetą: <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=7515&page=4> [žiūrėta 2010.03.15].....31

13 pav. aut. 31

14 pav. aut. 32

15 pav. aut. 33

16 pav. M. Januševičius. Bonifratų bažnyčia. 1854. Piešinys. VUB, f. 78, Nr. 17. Iš V. Drėmos DINGĘS VILNIUS 34

17 pav. aut. 35

18 pav. aut. 35

19 pav. aut. 37

20 pav. Nežinomas dailininkas. Šv. Teresės bažnyčia. 1840. Piešinys. VDM, inv. G-12786 Iš V.Drėmos DINGĘS VILNIUS....38

21 pav. Aušros – Medininkų vartai iš šiaurės rytų pusės. nuotrauka iš Kvyklio B. LIETUVOS BAŽNYČIOS, V tomas. Vilniaus arkivyskupija....39

22 pav. aut. 40

23 pav. aut. 41

24 pav. aut. 42

25 pav. aut. 44

26 pav. aut. 44

27 pav. aut. 45

28 pav. aut. 46

29 pav. V. Sledzinskis. Šv. Baltramiejaus bažnyčia Užupyje. 1887. Drobė, aliejus, VDM, inv. T-58. Iš V.Drėmos DINGĘS VILNIUS....47

30 pav. aut. 47

31 pav. Buvusios bažnyčios šventoriuje 1983 m. nuotrauka iš Kvyklio B. LIETUVOS BAŽNYČIOS, V tomas. Vilniaus arkivyskupija. I dalis 48

32 pav. aut. 49

33 pav. Šv. Jurgio aikštė. XIX a.pab.−XX a. pr. atvirukas, Nr. 143, aut. D. Visun, Vilnius. Prieiga per internetą: http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=7515&page=3 [žiūrėta 2010.03.15]....51

34 pav. aut. 52

35 pav. aut. 53

36 pav. aut. 54

37 pav. Nežinomas dailininkas. Misionierių bažnyčia. 1848. Litografija. Iš V.Drėmos DINGĘS VILNIUS 55

38 pav. aut. 56

39 pav. aut. 57

40 pav. Katedros aikštė su balaganais. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Prieiga per internetą: http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=7515 [žiūrėta 2009.10.03].....58

41 pav. Katedros aikštė. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Prieiga per internetą; http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=7515&page=2 [žiūrėta 2009.10.03].....58

42 pav. Paraskevijos cerkvė. I. Trutnevas. 1857. litografija − Iš P. Batiuškovo albumo. VDM, inv. G-804 67

43 pav. aut.....68

44 pav. Piatnicos cerkvė. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Prieiga per internetą: <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=7515&page=2 > [žiūrėta 2010.03.15] 68

45 pav. aut. 69

46 pav. I. Trutnevas. Šv. Nikolajaus palaikų perkėlimo cerkvė prieš rekonstrukciją. 1863. Litografija. – Iš P. Batiuškovo albumo. VUB, inv. G-0019861 Iš V.Drėmos DINGĘS VILNIUS 69

47 pav. aut. 70

48 pav. Soboras. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Prieiga per internetą: <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=1293> [žiūrėta 2010.03.15].....71

49 pav. aut. 71

50 pav. aut. 72

51 pav. aut. 73

52 pav. aut. 73

53 pav. aut.....74

54 pav. aut. 75

55 pav. aut. 75

56 pav. aut. 76

57 pav. aut. 76

58 pav. aut. 76

59 pav. aut. 78

60 pav. Reformatų bažnyčia XIX a. pab.−XX a. pr. nuotrauka. Prieiga per internetą; <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=1293> [žiūrėta 2009.10.03].....79

61 pav. Reformatų bažnyčia. XIX a.pab.−XX a. pr. nuotrauka. Iš Kvyklio B. LIETUVOS BAŽNYČIOS, V tomas. Vilniaus arkivyskupija. I dalis.....79

62 pav. aut. 80

PRIEDAI

1 priedas. Vilniaus miesto planas, 1581 m. Bruynen G. van, Hoogenbergh F. Interaktyvus.....96

2 priedas. Vadinamasis Fiurstenhofo Vilniaus miesto planas. 1737 m. Interaktyvus……...97

3 priedas. K. Grunerto Vilniaus senamiescio planas (kopija). 1808 m…….98

4 priedas. Vilniaus miesto lenkmečio planas. Prieiga per internetą: <http://www.ketrzyn.mm.pl/~wwmkiewicz/ws/wilno%20plan/pages/plan%20wilna%20d%20.htm>……...99

5 priedas. 1939 m. Vilniaus miesto planas. Interaktyvus……..…..100

6 priedas. 1989 m. Vilniaus miesto planas. Prieiga per internetą: <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?p=236507> [žiūrėta 2009.10.15]……..…..101

7 priedas. Vilniaus senamiesčio – Pasaulio paveldo objekto apsaugos (buferinės) zonos specialiojo plano konceptualiosios dalies metmenys. Prieiga per internetą: <http://www.vilnius.lt/newvilniusweb/index.php/101/?itemID=83215> [žiūrėta 2009.10.15]……..102

8 priedas. Šv. Ignoto bažnyčios 1 aukšto planas. 1849 m. Maskvos VKJA, F 349-521. Iš Racevičienės J. *Buvusi šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje, Giedrio 4. Istorijos tyrimai* Vilnius, VAA, 1982.....103

9 priedas. Šv. Ignoto bažnyčios 1 aukšto planas.. Maskvos VKJA, F 349-524. Iš Racevičienės J. *Buvusi šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje, Giedrio 4. Istorijos tyrimai* Vilnius, VAA, 1982.....104

10 priedas. Šv. Ignoto bažnyčios situacijos planas. 1927 m. Iš Racevičienės J. *Buvusi šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje, Giedrio 4. Istorijos tyrimai* Vilnius, VAA, 1982.....105

11 priedas. Vilniaus miesto dalies planas. 1838 m. F 349-437. Žilevičius L. *Vilniaus statinių architektūros brėžiniai ir planai.* T 18. Vilnius: 1991.....106

12 priedas. Kazimiero bažnyčios ir vienuolyno planai. *Vilniaus senamiesčio paveikslinė medžiaga* inv. F9-14. Vilnius: MRGD, 1960.....107

13 priedas. Kazimiero bažnyčios ir vienuolyno planai ir fasadai. *Vilniaus senamiesčio paveikslinė medžiaga* inv. F9-14. Vilnius: MRGD, 1960.....108

14 priedas. Bernardinų tiltas ir užstatymas. Iš *Vilniaus senamiesčio paveikslinė medžiaga* inv. F9-14. Vilnius: MRGD, 1960.....109

15 priedas. Bernardinų vienuolynas. Iš *Vilniaus senamiesčio paveikslinė medžiaga.* inv. F9-14. Vilnius: MRGD, 1960 110

16 priedas. Vilniaus miesto plano dalis apie 1870 m. (CVIA, f. 382, ap. l., b.728). PRPI arch. neg. Nr. 13170.....111

17 priedas. Maironio gatvės tiesimo projektas 1870 m. (ten pat) PRPI arch. neg. Nr.10076.....112

18 priedas. Vilniaus bernardinų vienuolyno planas. 1799 m. (VUB RS, f. 23, b. 58/1-7).....113

19 priedas. Vilniaus bonifratų vienuolyno planai, bažnyčios šoninis fasadas, ligoninės pjūvis. Be datos. Aut. nežinomas. Iš Dambrauskaitės T. *VILNIAUS SENAMIESČIO 17 KVARTALAS. ISTORINIAI TYRIMAI.* Paminklų konservavimo institutas, Vilnius, 1982 m.....114

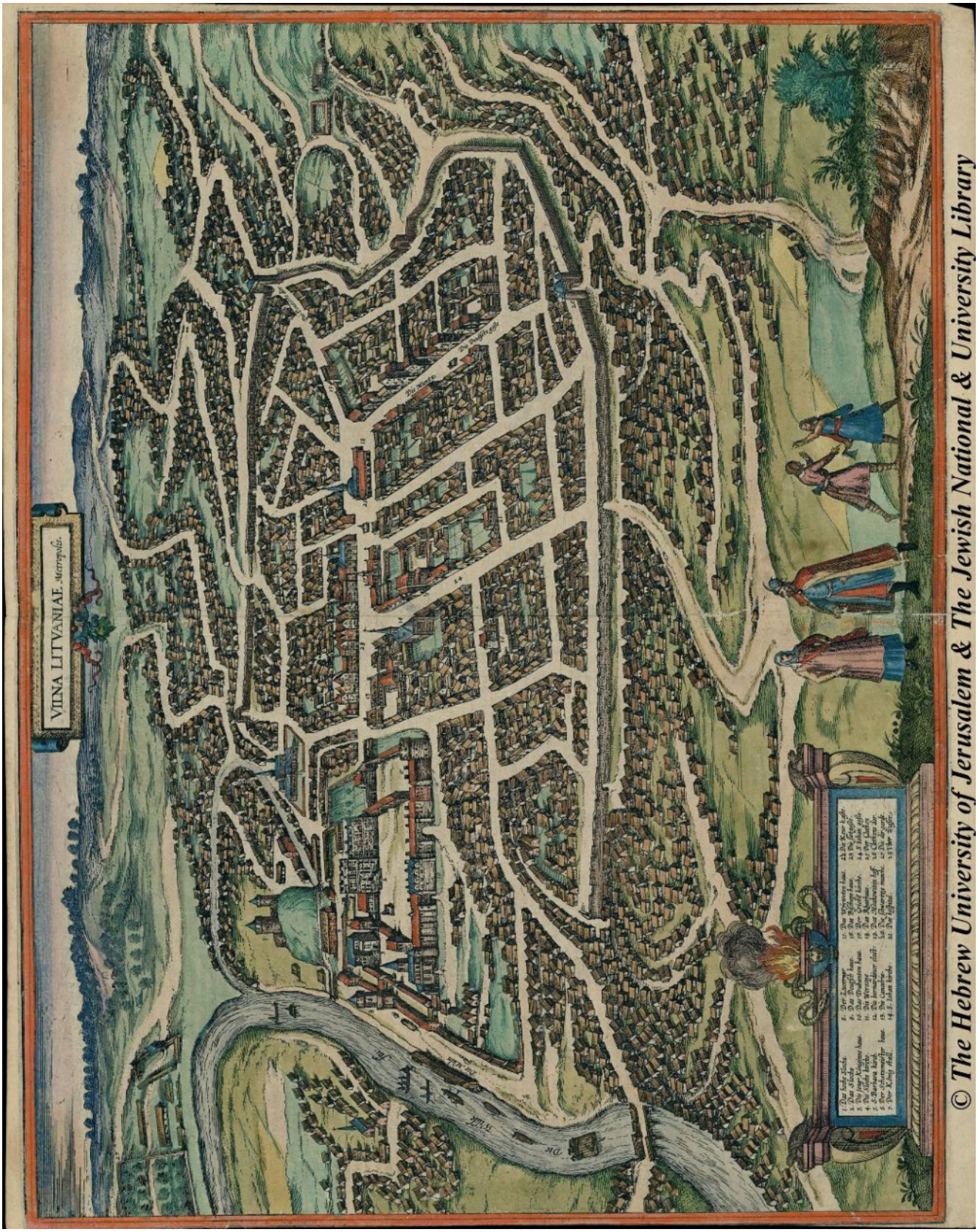
20 priedas. Bonifratų vienuolyno pirmo aukšto planas. Be datos. Arch. Gavailovas. Iš Dambrauskaitės T. *VILNIAUS SENAMIESČIO 17 KVARTALAS. ISTORINIAI TYRIMAI.* Paminklų konservavimo institutas, Vilnius, 1982 m.....115

21 priedas. Bonifratų vienuolyno antro aukšto planas. Be datos. Arch. Gavailovas. Iš Dambrauskaitės T. *VILNIAUS SENAMIESČIO 17 KVARTALAS. ISTORINIAI TYRIMAI.* Paminklų konservavimo institutas, Vilnius, 1982 m.....116

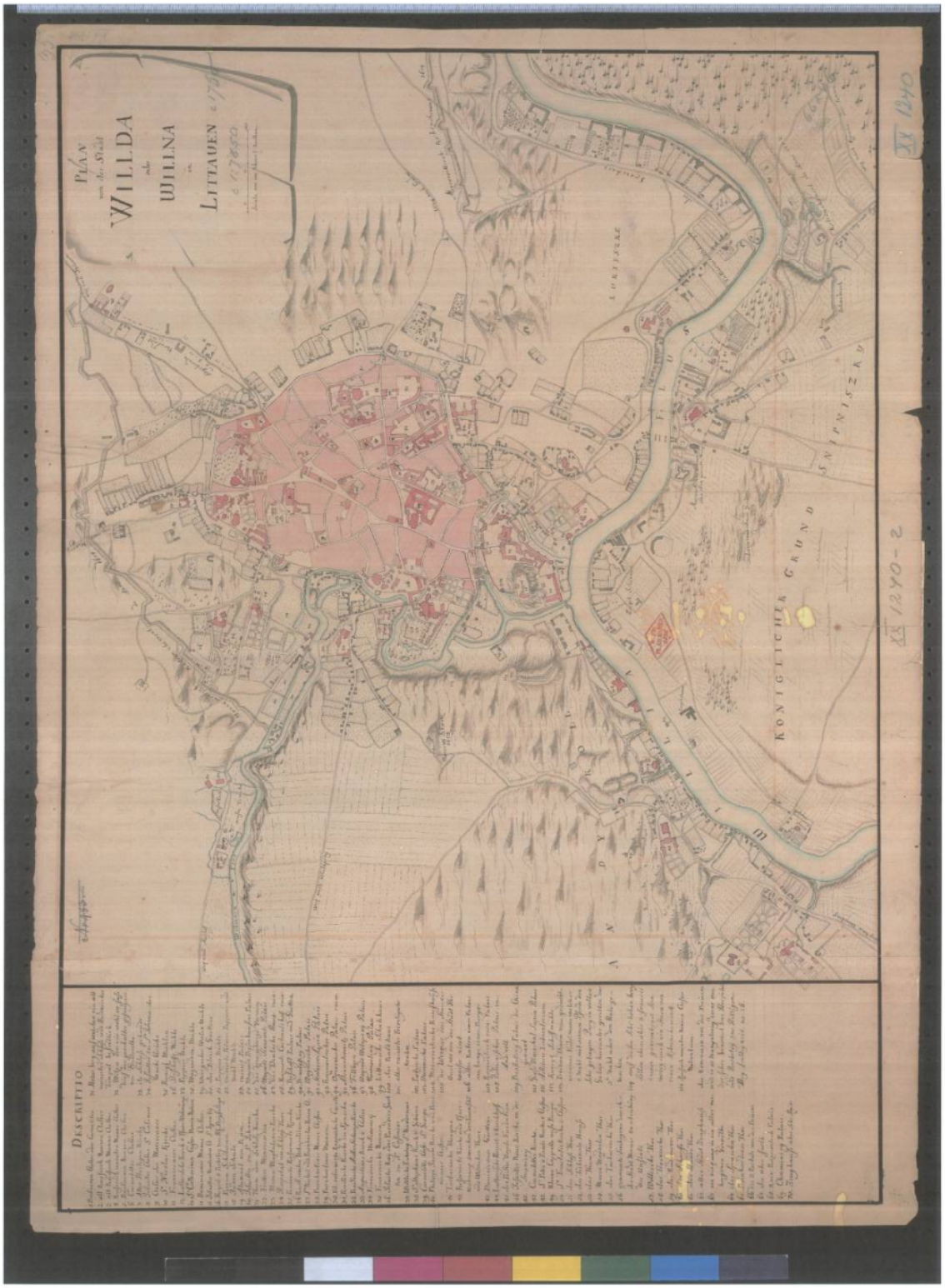
22 priedas. Bonifratų vienuolyno fasadai. Be datos. Arch. Gavailovas. Iš Dambrauskaitės T. *VILNIAUS SENAMIESČIO 17 KVARTALAS. ISTORINIAI TYRIMAI.* Paminklų konservavimo institutas, Vilnius, 1982 m.....117

23 priedas. Augustinų vienuolyno planas. 1809 06 08. Iš *VILNIAUS BAŽNYČIOS*, iš V.Drėmos archyvų, Vilnius, 2008.....118

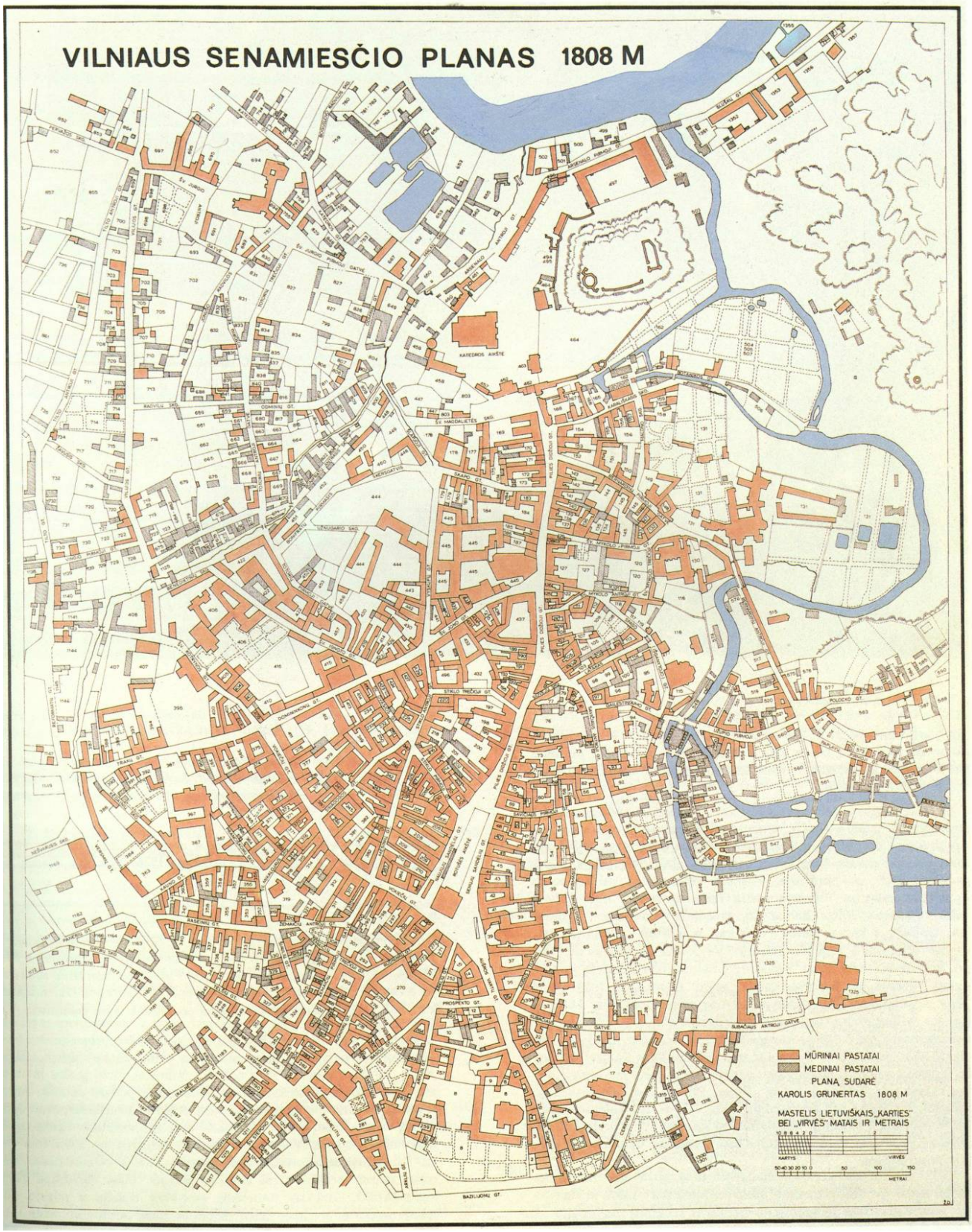
24 priedas. Kvartalo su Ignoto bažnyčia planas. PLANTA DOMUS PROBATIONIS VILNAE SOCIETATIS IESV. 1603−1604 m. Paryžiaus nacionalinė biblioteka. 1082, Hd-4, 169 bio. Iš *VILNIAUS BAŽNYČIOS*, iš V.Drėmos archyvų, Vilnius, 2008.....119

1 priedas. Vilniaus miesto planas, 1581 m. Bruynen G. van, Hoogenbergh F.

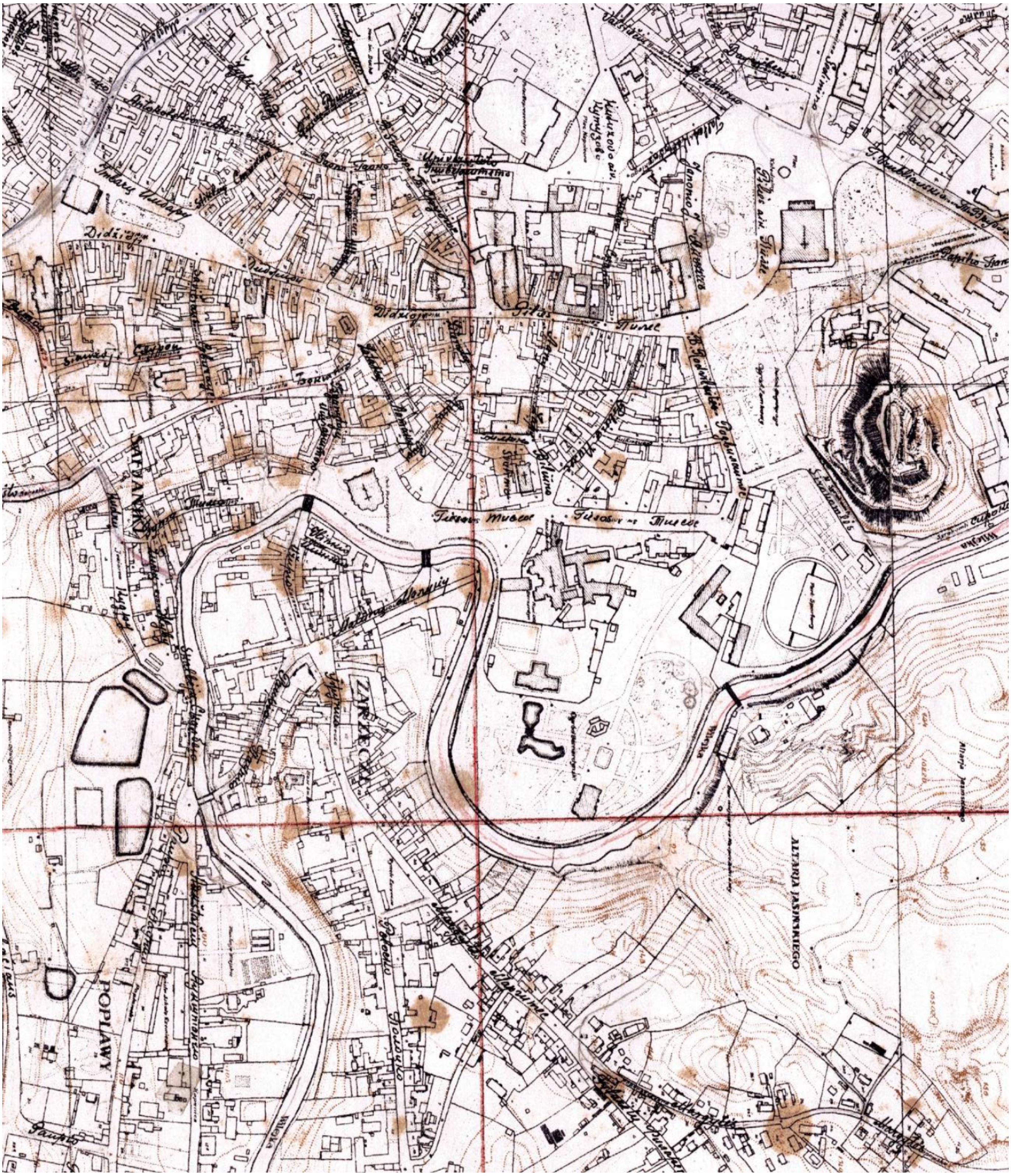
2 priedas. Vadinamasis Fiurstenhofo Vilniaus miesto planas. 1737 m.

3 priedas. K. Grunerto Vilniaus senamiescio planas (kopija). 1808 m.

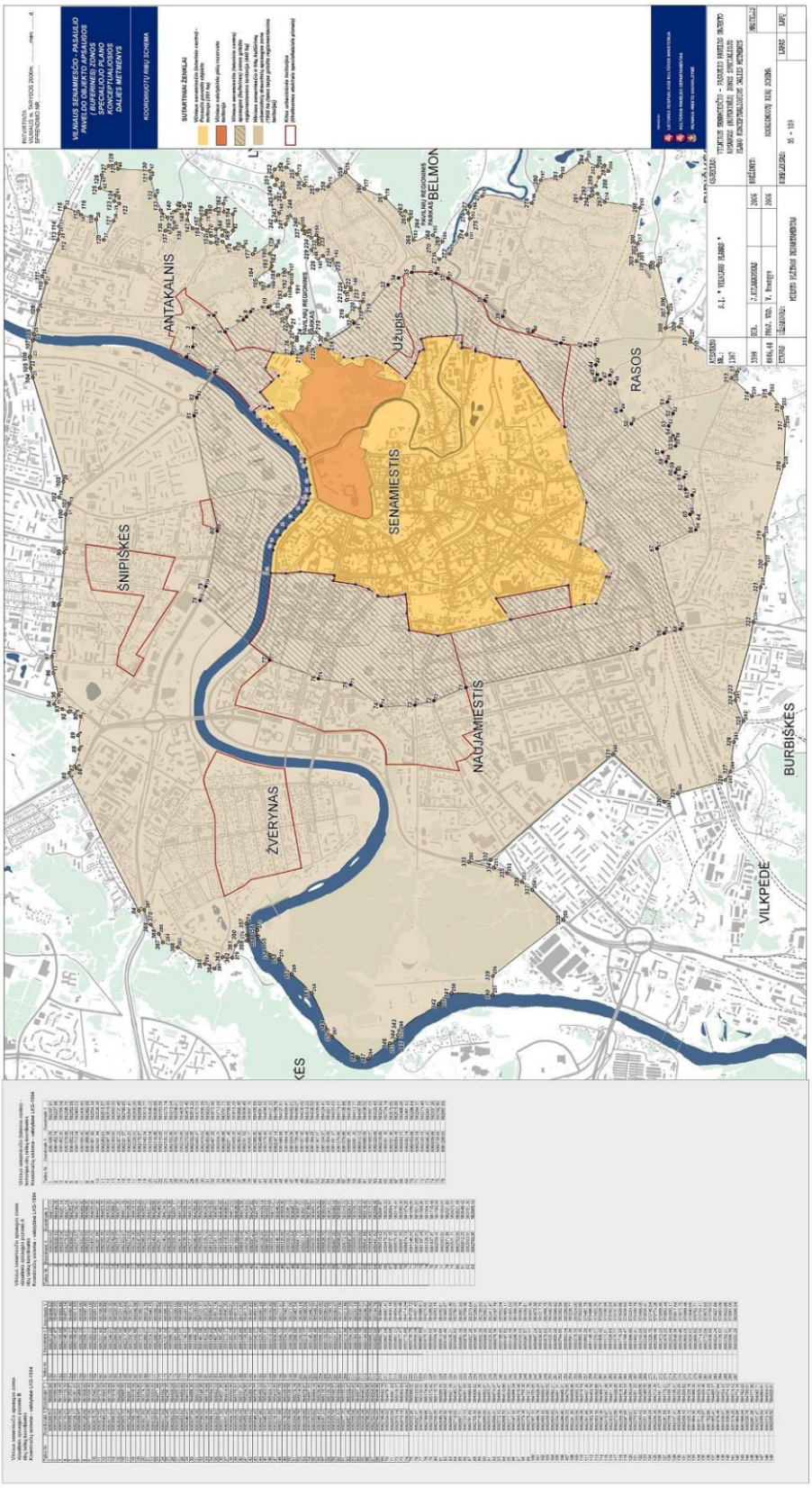
4 priedas. Vilniaus miesto planas

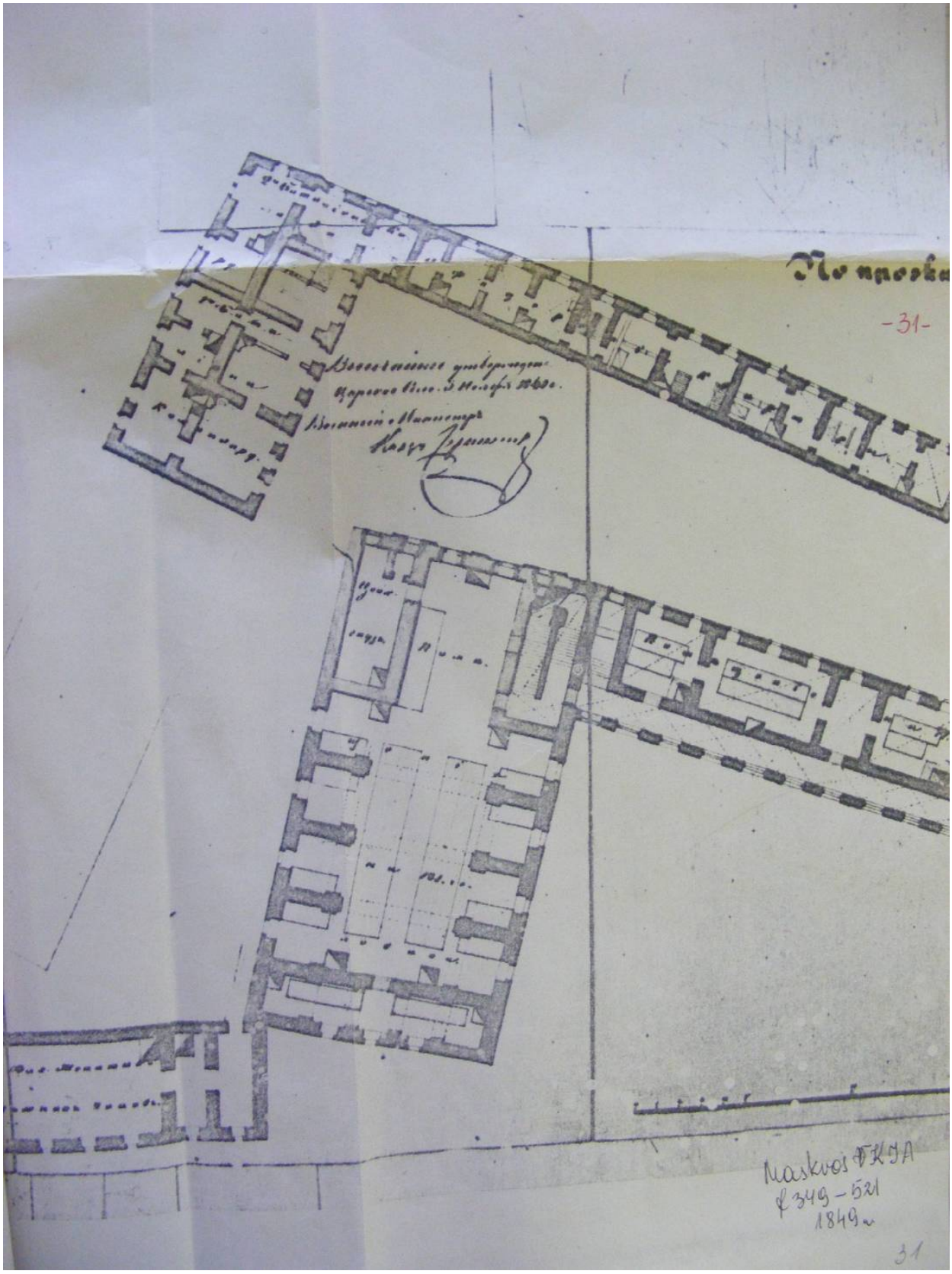
5 priedas. 1939 m. Vilniaus miesto planas.

6 priedas. 1989 m. Vilniaus miesto planas

7 priedas. Vilniaus senamiesčio – Pasaulio paveldo objekto apsaugos (buferinės) zonos specialiojo plano konceptualiosios dalies metmenys

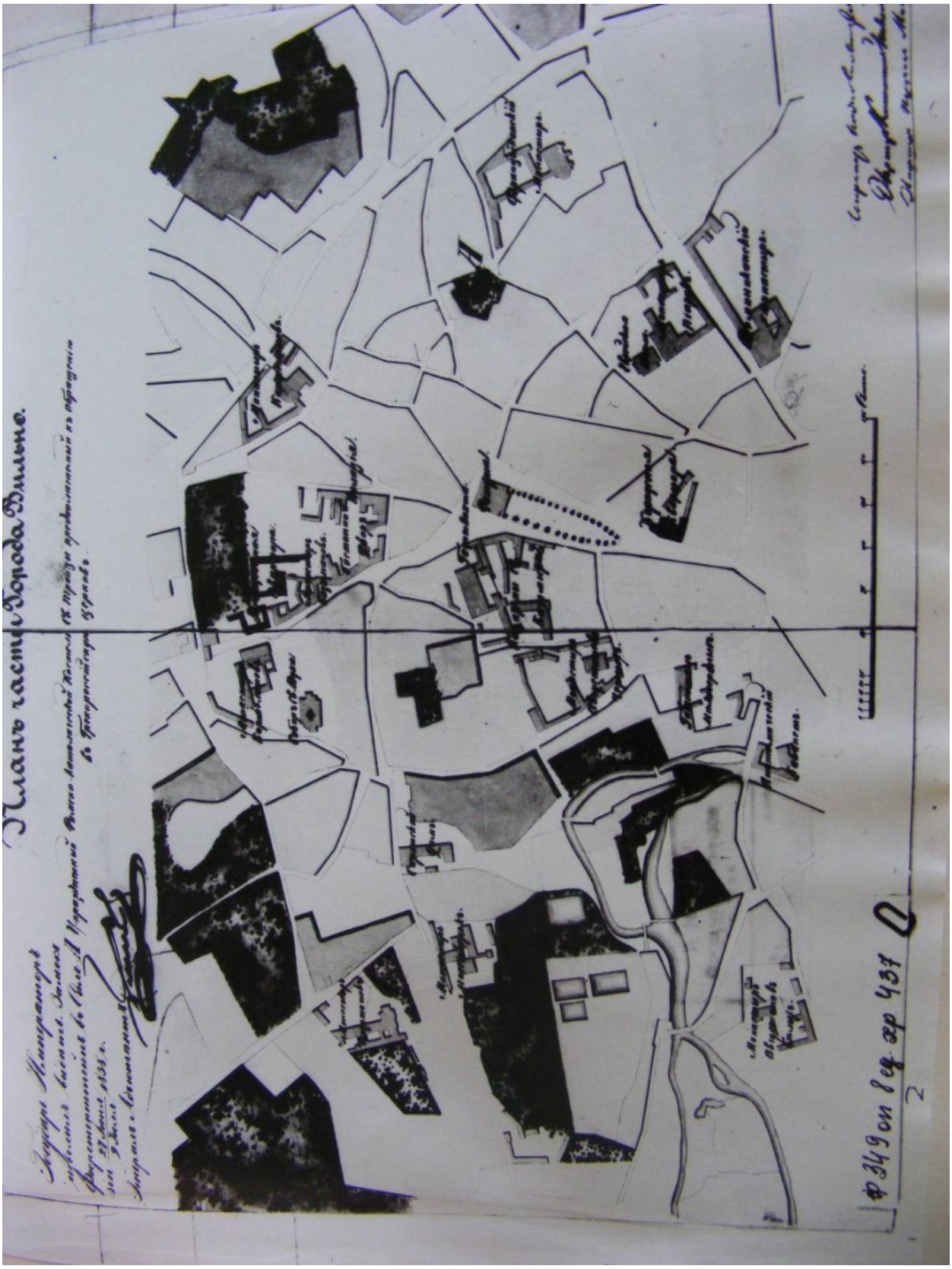
8 priedas. Šv. Ignoto bažnyčios 1 aukšto planas. 1849 m. Maskvos VKJA, F 349-521

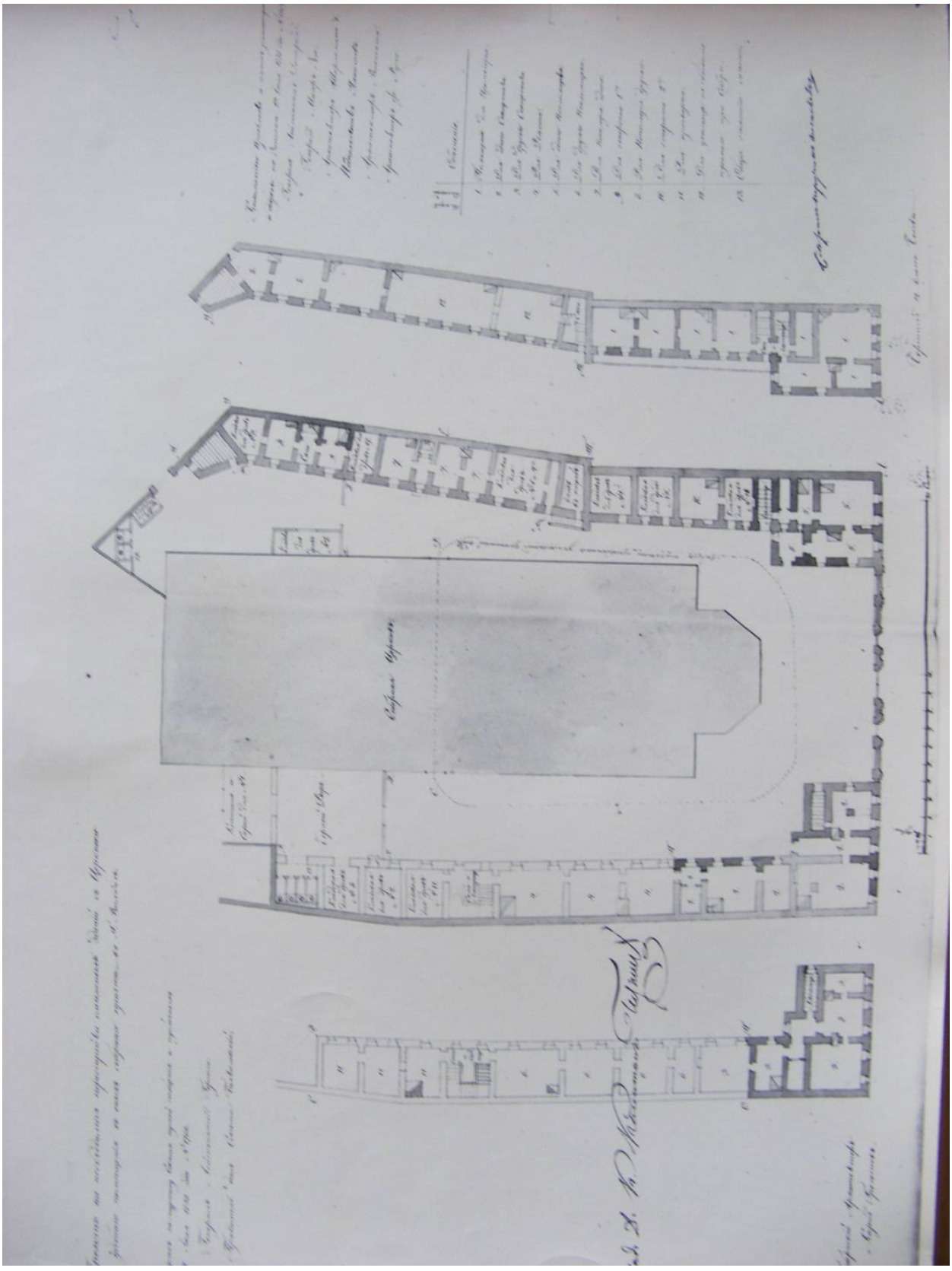
9 priedas. Šv. Ignoto bažnyčios 1 aukšto planas. ? m. Maskvos VKJA, F 349-524

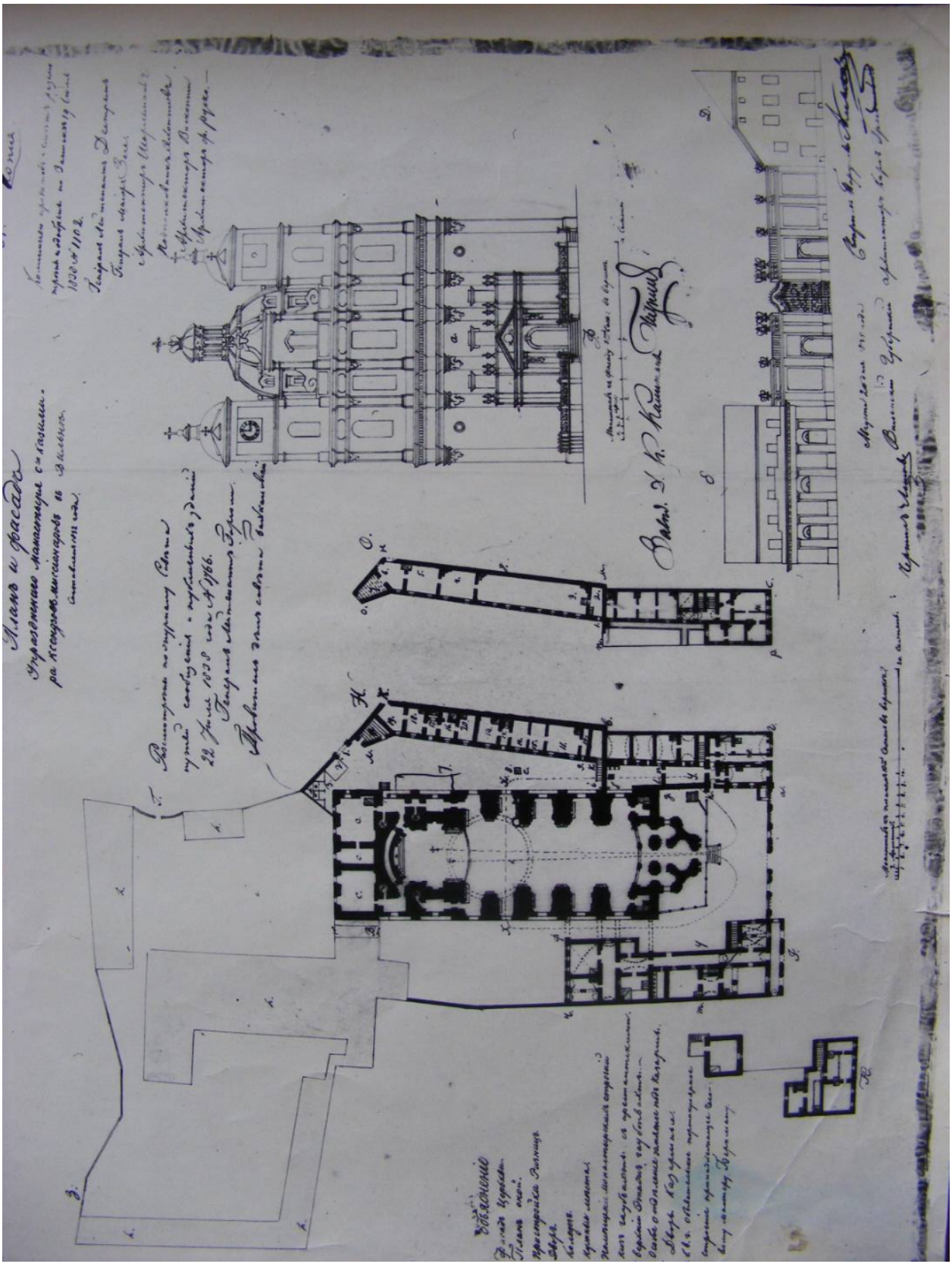
10 priedas. Šv. Ignoto bažnyčios situacijos planas

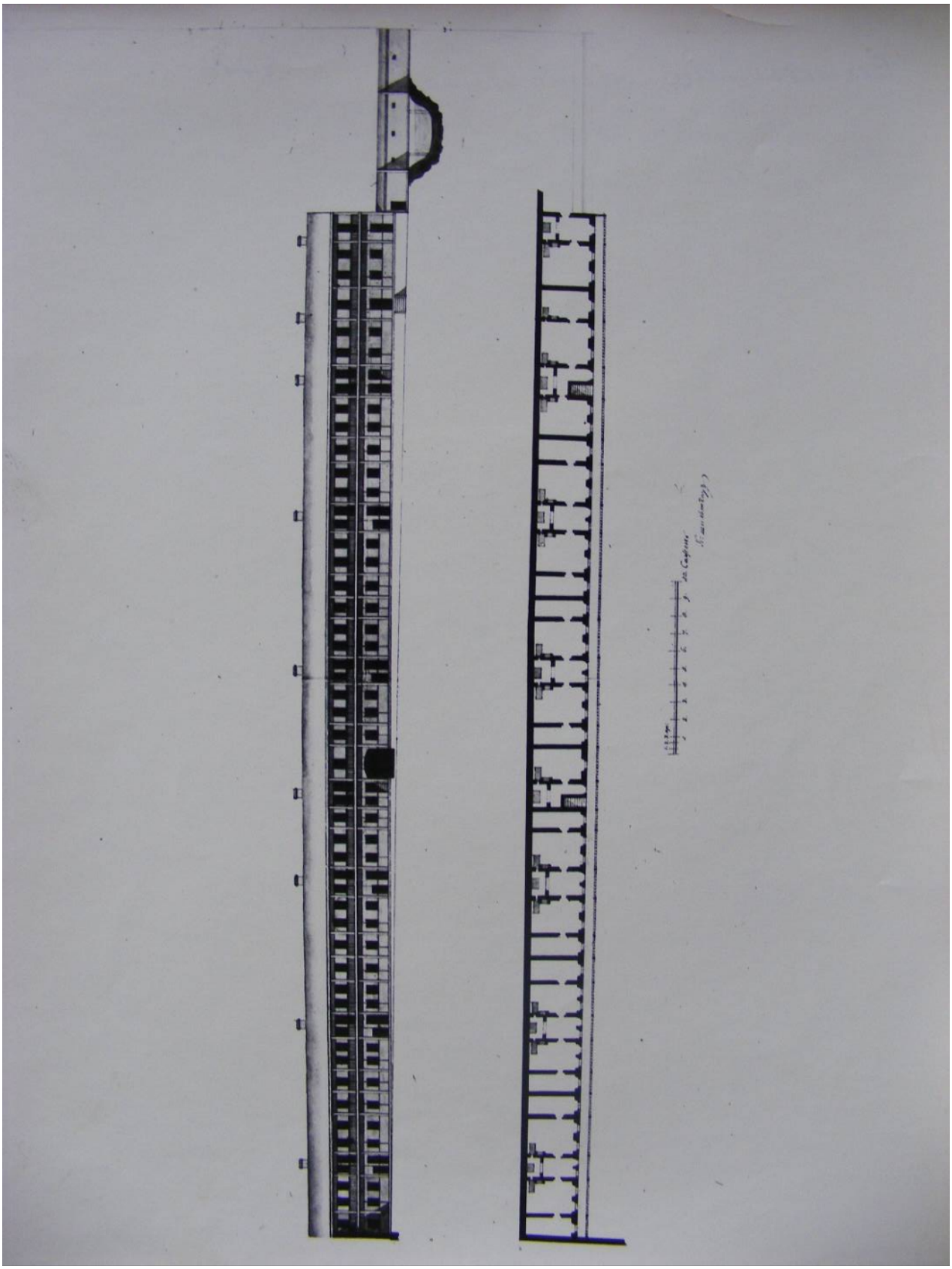
11 priedas. Vilniaus miesto dalies planas. 1838 m.

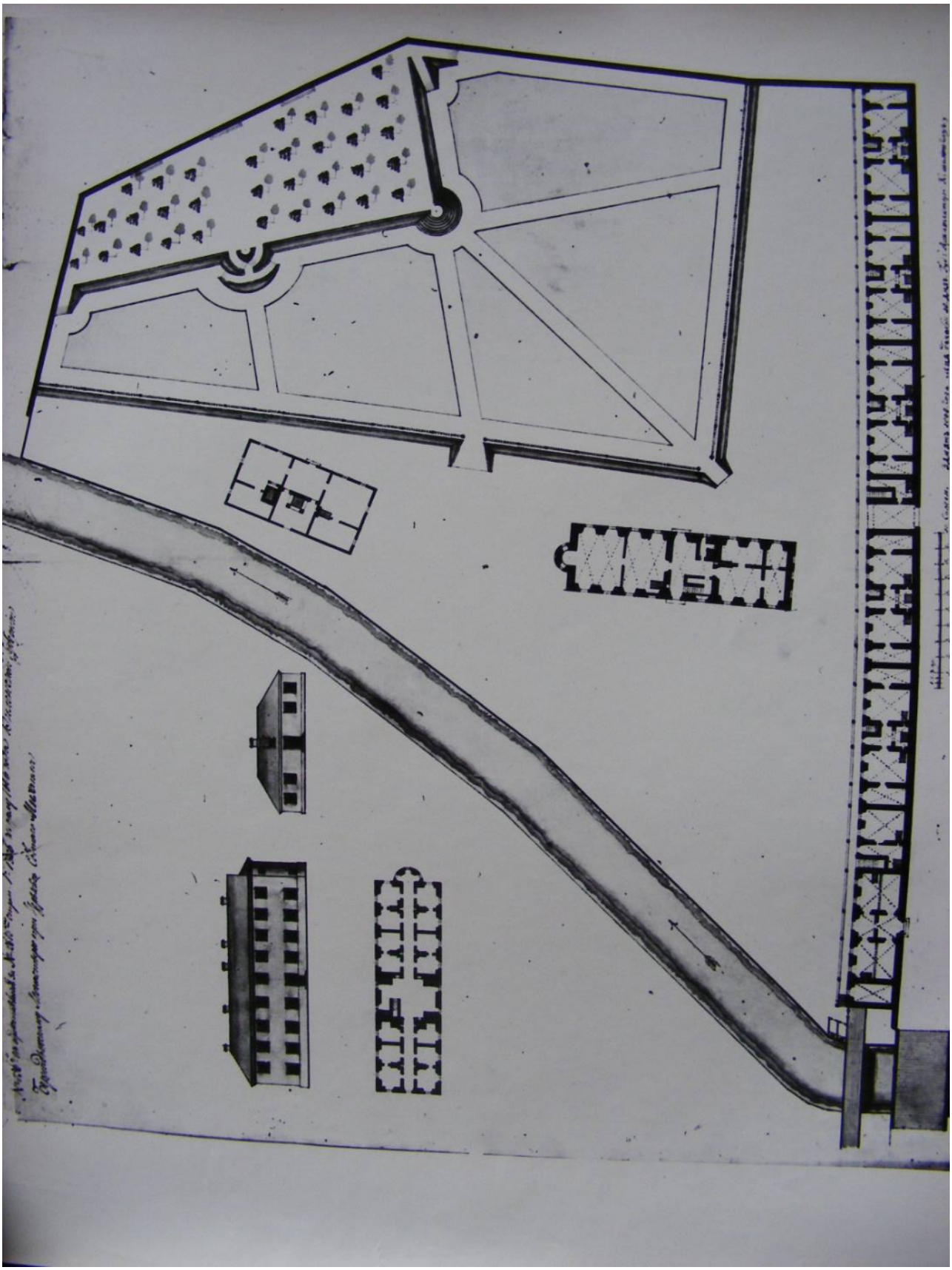
12 priedas. Šv. Kazimiero bažnyčios 1 aukšto planas.

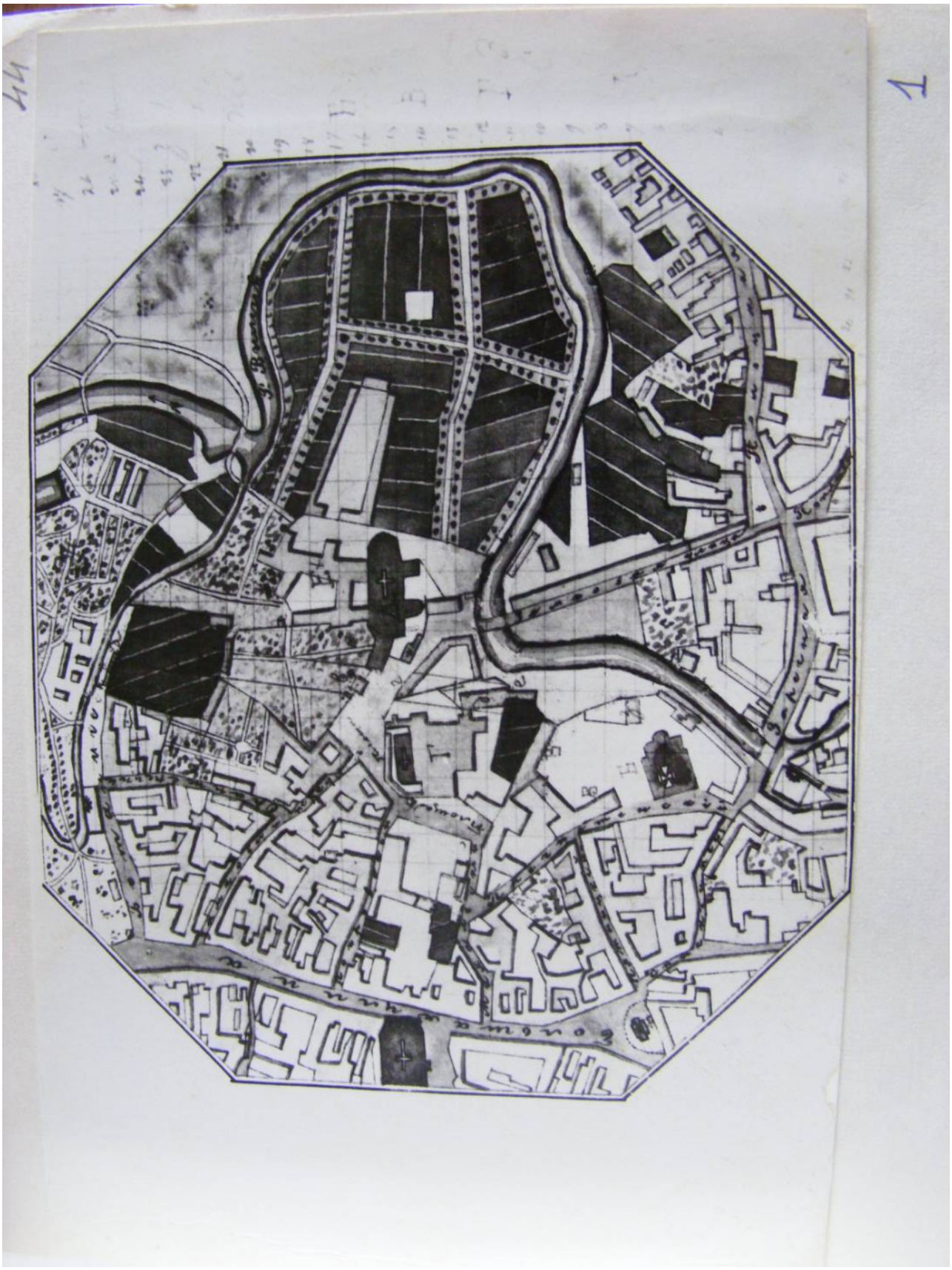
13 priedas. Šv. Kazimiero bažnyčios planai ir fasadai.

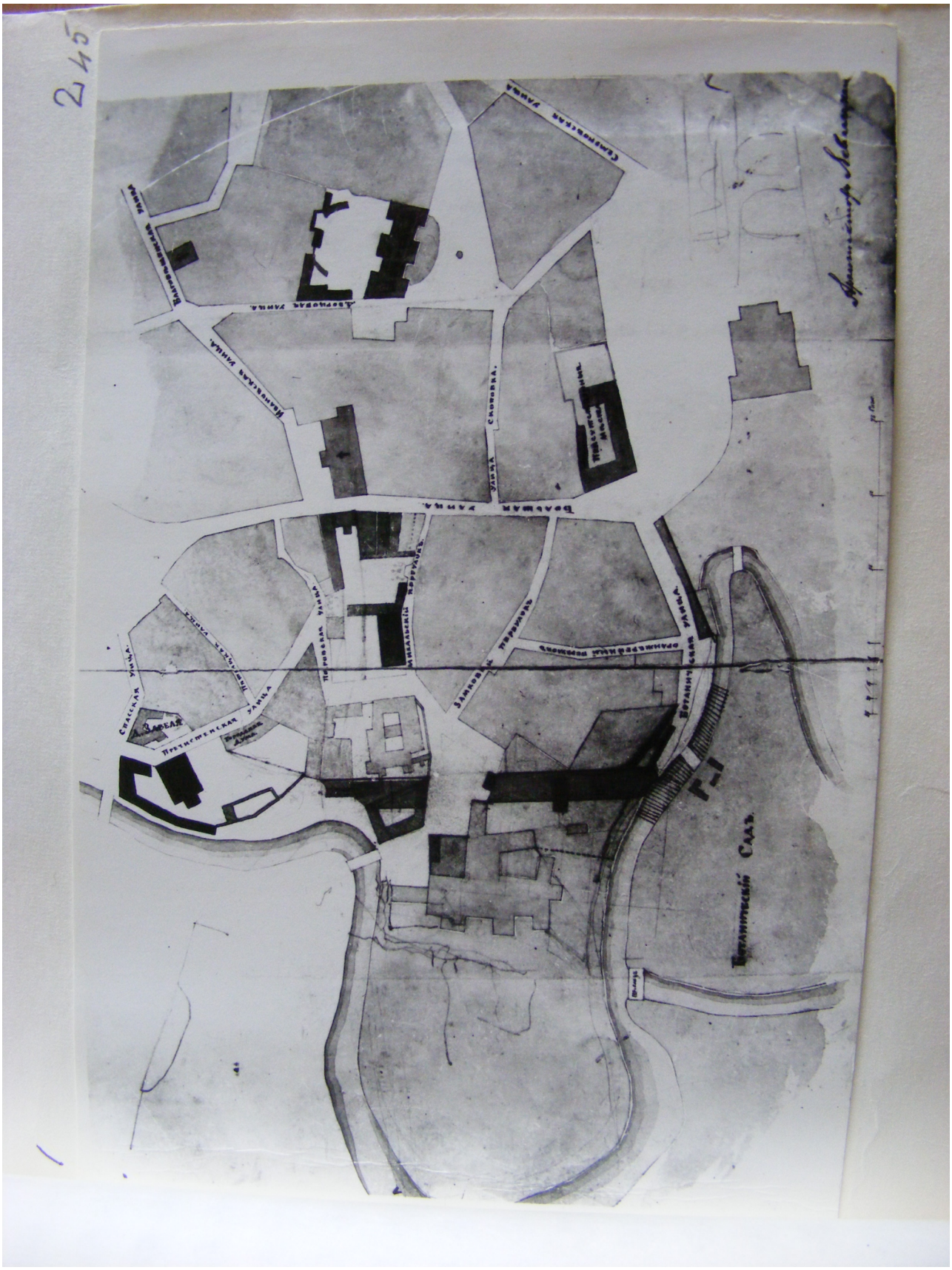
14 priedas. Bernardinų tiltas ir užstatymas

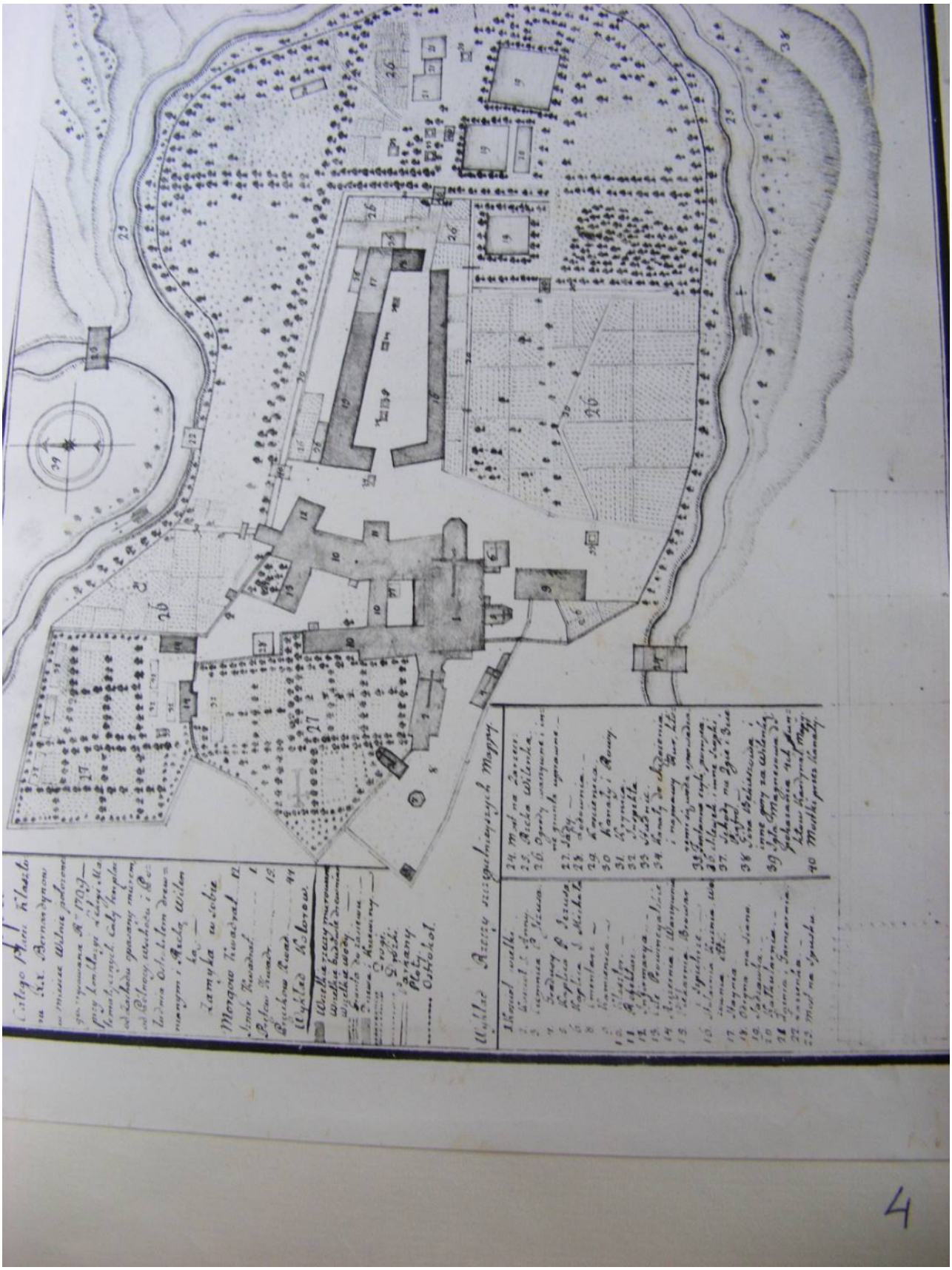
15 priedas. Bernardinų vienuolynas.

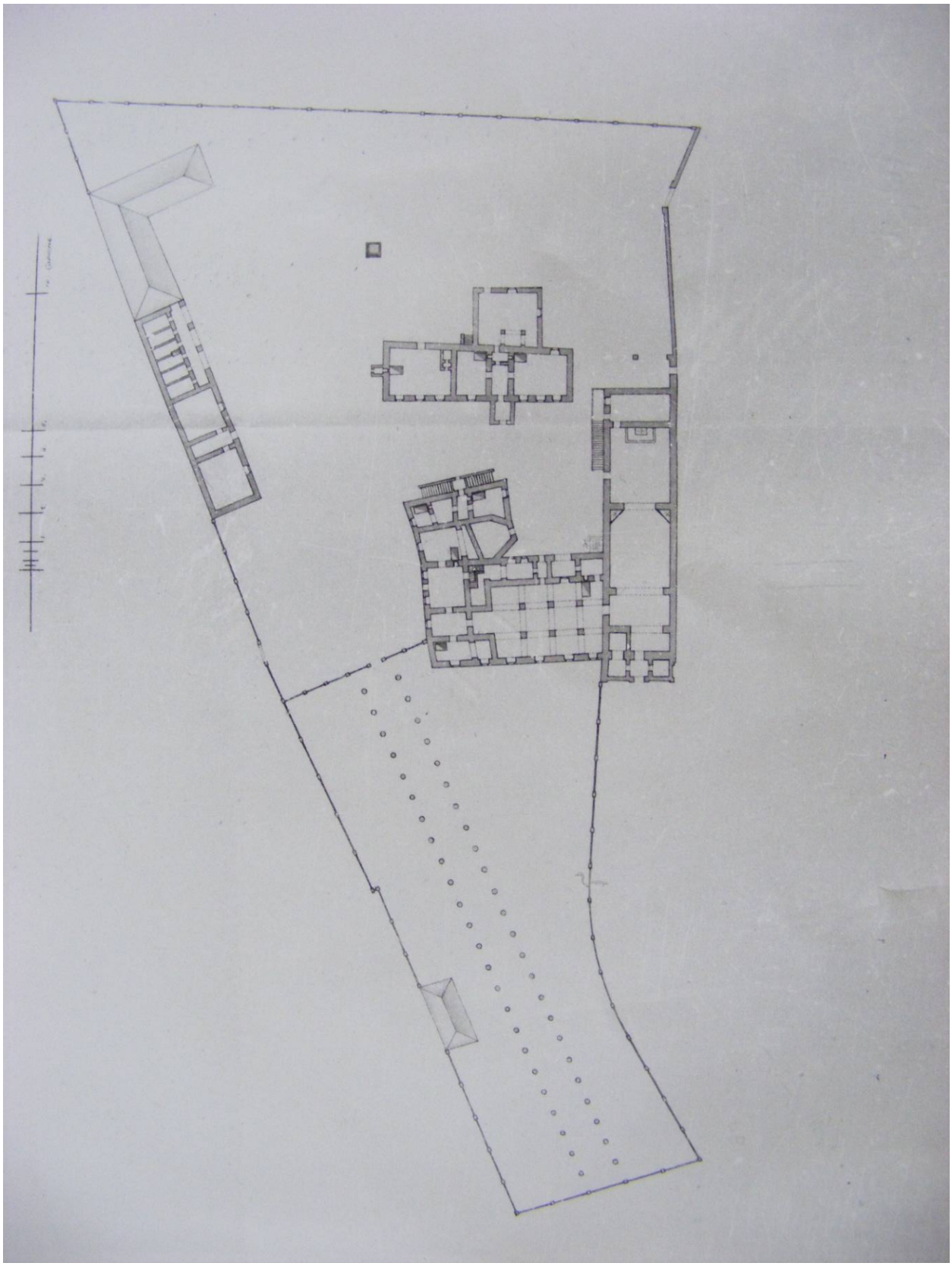
16 priedas. Vilniaus miesto plano dalis apie 1870 m.

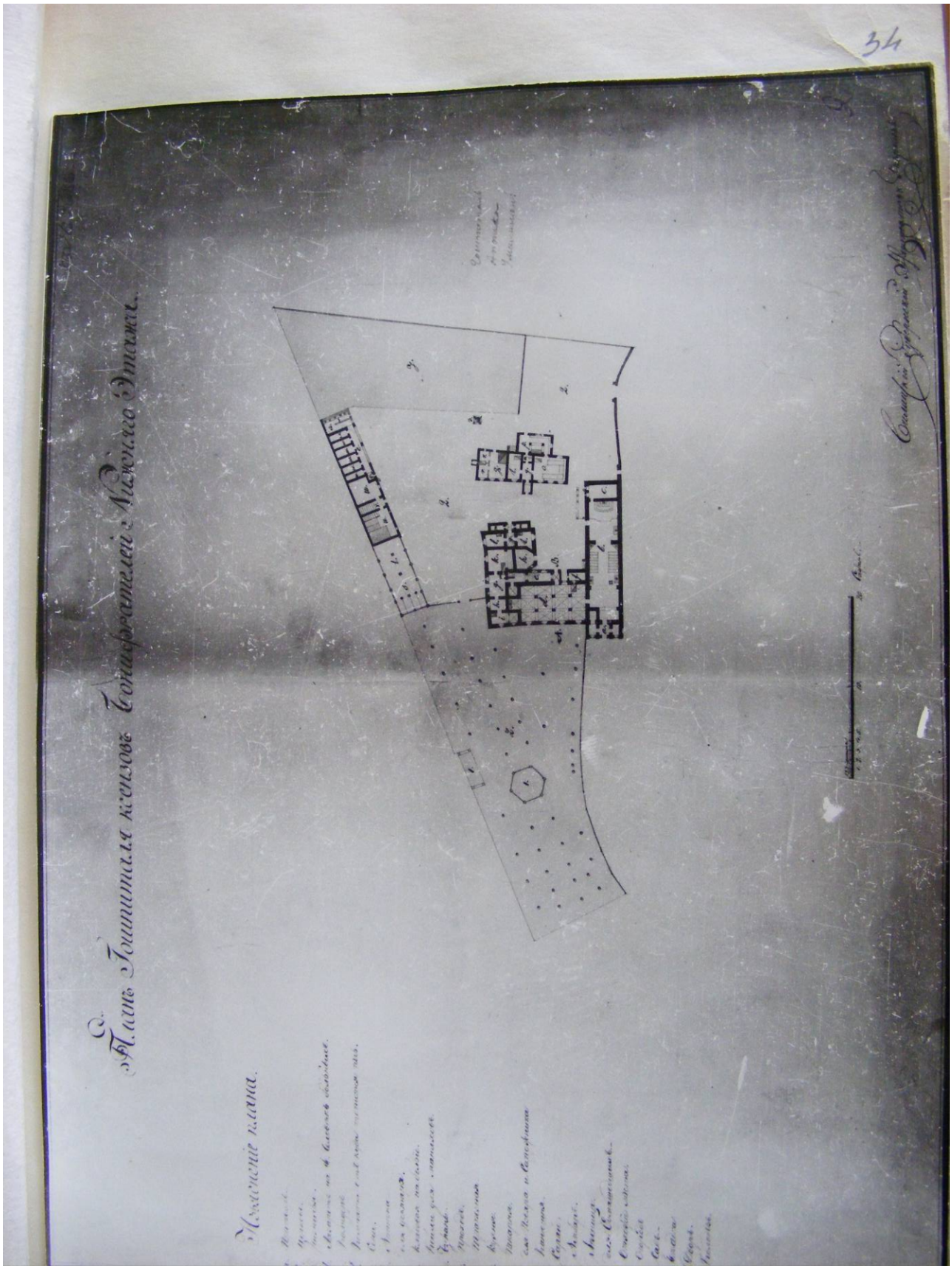
17 priedas. Maironio gatvės tiesimo projektas 1870 m.

18 priedas. Vilniaus bernardinų vienuolyno planas. 1799 m.

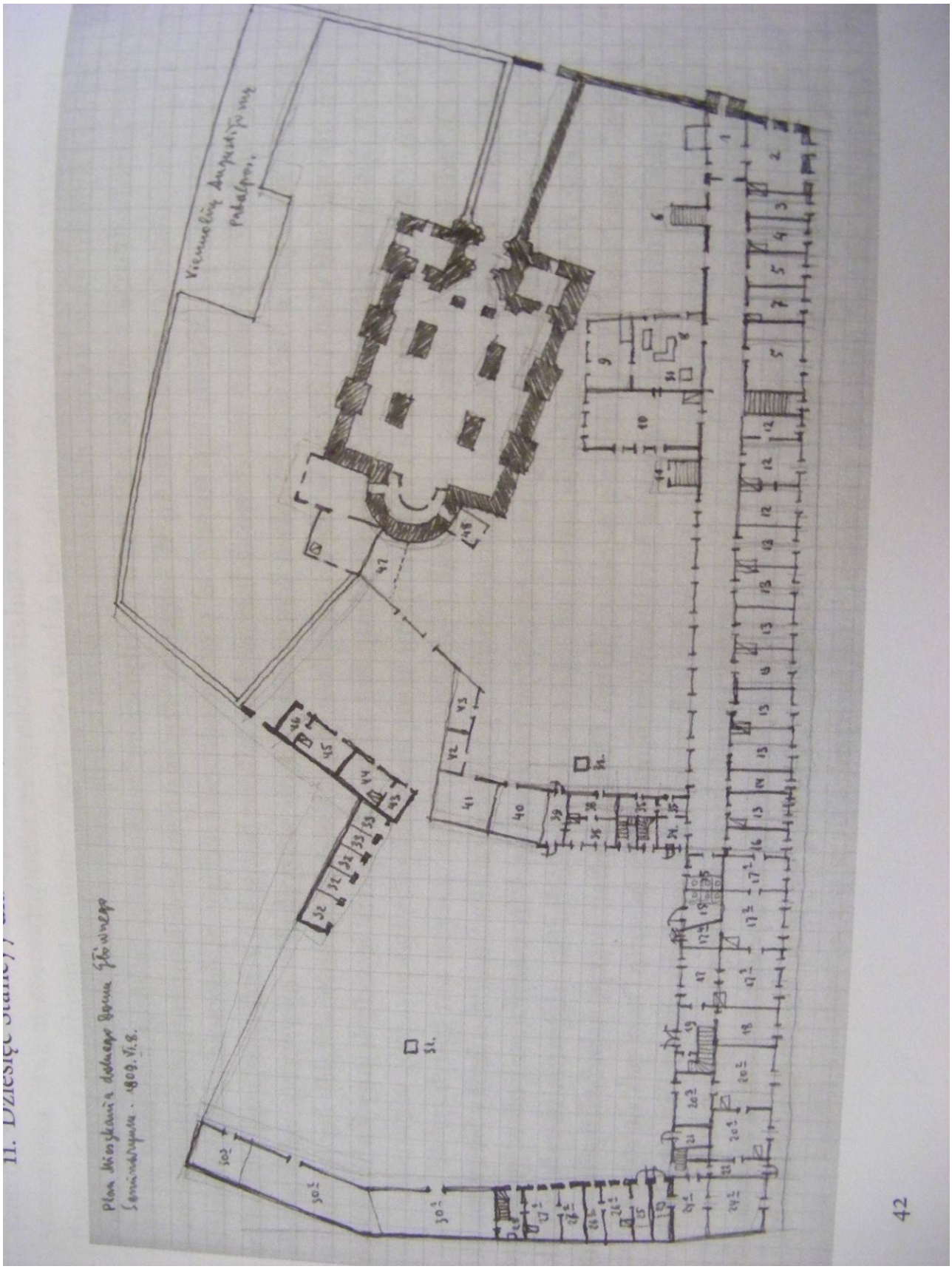
19 priedas. Vilniaus bonifratų vienuolyno planai, bažnyčios šoninis fasadas, ligoninės pjūvis. Be datos. Aut. nežinomas.

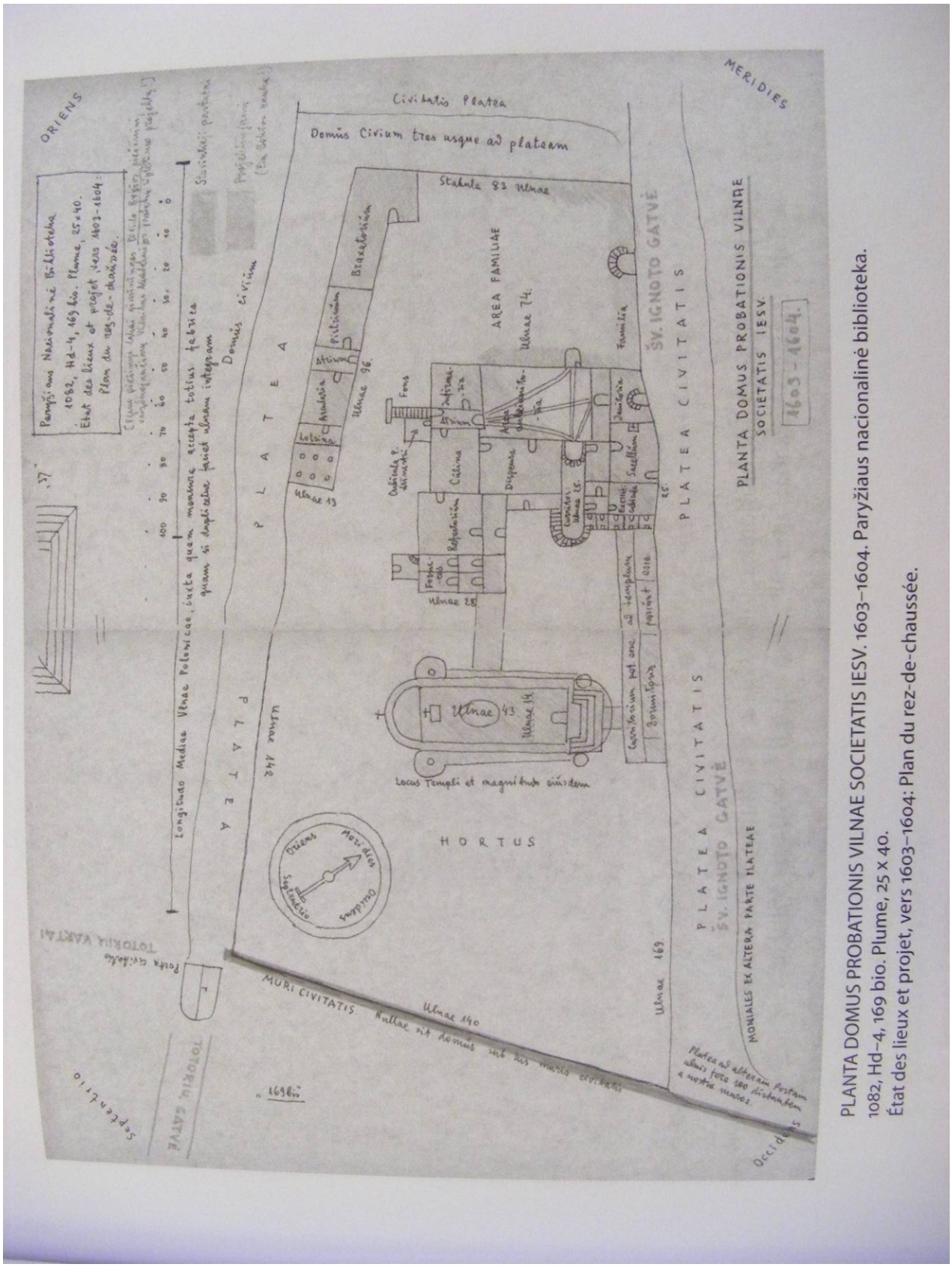
20 priedas. Bonifratų vienuolyno pirmo aukšto planas. Be datos. Arch. Gavailovas.

21 priedas. Bonifratų vienuolyno antro aukšto planas. Be datos. Arch. Gavailovas.

22 priedas. Bonifratų vienuolyno fasadai. Be datos. Arch. Gavailovas.

23 priedas. Augustinų vienuolyno planas. 1809 06 08.

24 priedas. Kvartalo su Ignoto bažnyčia planas. PLANTA DOMUS PROBATIONIS VILNAE SOCIETATIS IESV. 1603−1604 m.